

Tomka Ferenc

Istenkeresés a magyar irodalomban

Lektorálta

Szilágyi Márton
irodalomtörténész
Bodó Anna
középiskolai tanár

Szent István Társulat
2014

E válogatás célja és lehetőségei

Sok évvel ezelőtt, még a kommunista vallás-üldözés korában fiatalok kértek arra, hogy beszéljünk a magyar költők, írók istenkereséséről, mert erről irodalom órákon semmit nem hallanak. Bár a téma mindig érdekelt, mivel nem vagyok szakember, összefoglaló segédanyagot kerestem, amelyben e kérdést feldolgozták. Kerestem, de hiába. Találtam antológiákat vallásos versekkel, de a témáról szóló összefoglaló áttekintést nem. Így először a téma szakembereihez fordultam, kérve, hogy állítsanak össze egy ilyen anyagot, majd jobb híján, kénytelen voltam magam (eddiggi ismereteim és az elérhető megbízható források segítségével) egy vázlatot írni a kérdéssről. Sarkallt ebben, hogy széles körökben tapasztaltam az igényt egy ilyenfajta feldolgozásra. Így jött létre az alábbi összeállítás 1972-ben, a teljesség igénye nélkül, egyszerűen azért, hogy legalább némi bepillantást nyújtsak a körülöttem levő fiataloknak a jelzett témába.

Az anyag fogadtatása nagyon jó volt. A kommunista diktatúra alatt az egyház évente legfeljebb néhány könyvet adhatott ki. Ezért az első időben a középiskolások és egyetemisták gépelve sokszorosították a kötetet, több mint száz példányban, és adták tovább azt ismerőseiknek (akkoriban egy ilyen könyv gépelése és terjesztése tilos és súlyosan büntetendő cselekmény volt). Később kétszer is mód nyílt hivatalos engedéllyel a sokszorosításra az Egri Hittudományi Főiskolán, teológusoknak szánt segédjegyzetként, 2x600 példányban,, s ez is rövid időn belül elfogyott. Később Magyarország határain kívül is, Erdélyben és Délvidéken több mint ezer példányban sokszorosították. Ezután nyomdai kiadások következtek: az Élet Kiadónál Baselben, 1988-ban; Újvidéken, az Agape Kiadónál 1990-től 2 kiadásban, Szegeden, a Sz. Gellért Kiadónál 2 kiadásban, végül a Szent István társulatnál 2003 és 2006-ben 2 kiadásban. Így a jelenlegi a 8. nyomdai kiadás.

Az előző kiadásokhoz viszonyítva a 2006-ban megjelent bővített, átdolgozott kiadásban a legtöbb fejezetet bővült, kicsit jobban részletezte a témánkat érintő életrajzi adatokat, idézett újabb tanulmányokat, és található benne néhány új fejezet is, pl. Petőfi Sándorról. A jelen 2015-ös kiadás ismét néhány kisebb pontosítást, kiegészítést tartalmaz.

Reméljük, hogy az összefoglalás újra segítséget fog nyújtani a fiataloknak és mindazoknak, akiket a téma érdekel. És fontos is, hogy érdekeljen e kérdés minden irodalmat szerető, hívő embert. Hiszen, amikor az irodalom, illetve a költészet egyre inkább hozzátartozik az általános műveltséghez, a kereszténység vagy a vallás iránt érdeklődőknek nem lehet nem tudniuk arról, hogy neves íróink és költőink számos alkotása mély istenkeresést – olykor mély kereszténységet – tükröz.¹

Bevezetőben szükségesnek látszik még két megjegyzés, egyrészt erről a válogatásról, másrészt a benne foglaltak mondanivalójáról.

Ami az összeállítást illeti, az itt következő anyag a magyar irodalom – elsősorban a költészet – nagyjai közül azokkal foglalkozik, akiket “illik ismerni” (illetve akikről minden középiskolásnak tanulnia kell), s akik a vallás vagy istenkeresés szempontjából különösen jelentősek. Közülük is mindenekelőtt a nagyobb érdeklődésre igényt tartó 19-20. század költőivel foglalkozunk alaposabban, a régebbiekkal csak érintőlegesen. A vázlatosság és rövidség igényéből következik, hogy az összeállítás nem ismerteti az egyes írók-költők teljes munkásságát vagy életrajzi adatait (ezeket

¹ Írásunk nem felekezeti- és nem teológiai szempontból vizsgálódik. A költők egyetemes istenkeresését és látásmódjuk keresztény szempontjait szeretné bemutatni.

tartalmazzák a középiskolás és egyéb irodalomtörténetek tankönyvei). Az összes, a témánkban jelentősebb vers szövegét sem áll módunkban idézni. Adynak és József Attilának például számos szép istenes verse van, amelyeket meg kellene ismernünk, itt azonban közülük többnek csak a címét adhattuk meg. Mivel a legnagyobb költők verseskötetei a legtöbb fiatal könyvespolcán is megtalálható, reméljük a verscímek megjelölése mindenki számára lehetővé teszi a versek kikeresését.

Ami az összeállítás eszmei mondanivalóját illeti, válogatásunk egyrészt az egyes írók Istenhez, valláshoz való viszonyának ismertetését tűzi célul. Másrészt rá szeretne mutatni arra, hogy – amint ez sok költő műveiben megfogalmazódik – az emberi lélek mélyén ott sajog a vágy a teljes igazság, szeretet, megértés után: egy Végtelen Valaki után, aki tökéletesen megért és szeret; illetve a tökéletes béke és testvériség országa után: az anyagon túli világ, az örök élet után, ahol a lélek megtalálja azt, amit egész életében keresett. – Ahogyan Juhász Gyula írja:

Valahol lenni kell egy lakomának,
Hová hivatalos, kit ideleln
Halálba űzött az éhség, a bánat,
A reménytelen szerelem.

Valahol lenni kell egy palotának,
Hová bejáratos, kit ideleln
Minden örömből és fényből kizártak,
S elhullt a rögös útfelen.

Valahol lenni kell egy orgonának,
Melyen majd egyszer befejezhetem
A dallamot, mely itt halálba bágyadt
S amely az életem nekem!

(*Szimpozion*)

Néhány költő vallásosságával vagy istenkeresésével kapcsolatban ugyan gyakran halljuk az ellenvetést, hogy ő csak a betegséggel vagy a halállal szemben, a félelem hatására fordult egy maga alkotta mentsvárhoz: Istenhez. De vajon nem kell-e megfordítanunk ez esetben a kérdést? Ha a lét e mindenki számára alapvetően fontos kérdéseire, mint a szenvedés és halál, sehol sem találunk megnyugtató választ, csak Istennél; s ha az ember – legalábbis e határhelyzetekben – ösztönösen érzi a Felsőbb Lény felé fordulás szükségét, akkor nem joggal következtetünk-e létére? Ilyen összefüggésben logikus Ady megállapítása: "Lehetetlen, hogy senkié vagy az emberé az Élet" (*Menekülés az Úrhoz*). Az anyagon túlra mutató keresést nyilvánvalóan egy létező és anyagon túli Valakinek kellett beleírnia az emberi lélekbe.

Balassi Bálint (1554-1594)

Balassi a 16. század legnagyobb magyar költője. A [magyarországi reneszánsz](#) második korszakának nagy alakja. A magyar nyelvű [költészet](#) első kiemelkedő művelője, a [magyar irodalom](#) első klasszikusa. Protestáns főúri családból származott, de érett férfikorában, egy nagyon kalandos, harcok, perek, változó szerelmek közt hanyórázó élet derekán, mély meggyőződéssel a katolikus hitre tért (1585). "Hiszem és vallom, amit a katolikus Egyház élt és él, mely hitvallást, ahol szükséges nem habozok életemmel és véremmel állítani és vallani..." – vallja az esztergomi káptalan előtt 1586. aug. 24-én.

Házasságkötésére készülve (1584) írta egyik legnépszerűbb vallásos énekét: "*Bocsásd meg Úristen, ifjúságomnak vétékét*". E vers az Istenhez visszatérni kívánó, korábbi bűneit bánó ember imádsága: Kéri az Urat, fogja meg a kezét, mert csak Ő akarja követni. Sírva kér tőle bocsánatot bűneiért, s azt tanácsolja mindenkinek, hogy egyedül csak Benne higgyünk, mert csak Benne találjuk meg békénket. A verset imádságként közölték katolikus, protestáns, unitárius imakönyvek egyaránt.

Vallásos versei gyakran a zsoltárok lelkületét, témáit idézik. Kiemelkedően szépek a *Szentháromság*hoz írt himnuszai. Az elhagyott ember könyörgései ezek, aki egyedül Istentől remél segítséget:

Nincs már hova lennem, kegyelmes Istenem,
Mert körülvett engem szörnyű veszedelem,
Segedmem, légy mellettem, ne hagyj megszegyenednem!

Élete utolsó korszakában, egy mindvégig viharos út vége felé, megjelenik verseiben a halálra készülődés gondolata, a könyörgés a jó halálért. Legmegrázóbb az a verse, amelyet azután írt, miután Esztergom ostrománál súlyos sebet kapott. Sebe elfertőződött, bűzét maga is alig bírta elviselni. Kínjában az Úrhoz fordult:

Íme kioldoztam, s te elődben hoztam fene ötte sebemet,
Kit csak te gyógyíthatsz életre fordíthatsz, szánd keserves fejemet...

Utolsó óráiról Rimay János költő barátja számolt be, s énekelte meg azokat: Buzgón meggyónt, áldozott, felvette a betegek kenetét, s kérte, hogy gyermekét Jézus Társaság iskolájában neveljék. 1594. május 30-án halt meg. Utolsó szavai ezek voltak: "*Krisztus meghalt énértem, és én hogyan kételkedjem. A te katonád voltam Uram, és a te seregdben jártam.*"

Első munkája egy luteránus prédikátor által írt, vallásos elmélkedéseket tartalmazó könyv fordítása volt (*Beteg lelkeknek való füves kertecske*). Ez volt az egyetlen könyve, amelyet életében kinyomtattak, de ez haláláig három kiadásban is megjelent. Hagyatékában egy katolikus művet találtak: egy 1581-ben vértanúvá lett angol jezsuita atya (Edmund Campion) könyvének megkezdett fordítását, melyben a szerző a katolicizmust védelmezi a hitújítókkal szemben.²

Költeményeinek témája a szerelem vagy a vallás (egyetlen vitézi éneke a Végek dicsérete). Vallásos verseinek alapvonása a bűnbánat és az Istenbe vetett bizalom. Értékesek zsoltárfordításai is.

Könyörgés

Adj már csendességet,
Lelki békességet,
Mennybéli Úr!
Bujdosó elmémet
Ódd bűtül szívemet,
Kit sok kín fűr.

Sok ideje immár,
Hogy lelkem szomjan vár
Mentségére:
Ne hadd, őrizd, ébreszd,
Haragod ne gerjeszd
Vesztségére.

Nem kicsiny munkával,
Fiad halálával
Váltottál meg:
Kinek érdeméért
Most is szükségemet
Teljesítsd meg.

Irgalmad nagysága
Nem vétkem rútsága
Fellebb való.
Irgalmad végtelen,
de bűnöm éktelen

² E fordítást Dobokay Sándor adta ki Bécsben, 1607-ben. Dobokay egyébként jezsuita pap volt, aki Balassi mellett állt utolsó óráiban, s feljegyezte halálának körülményeit és utolsó szavait is. A könyv 1994-ben jelent meg újra Budapesten.

s romlást valló.

Jó voltod változást,
Gazdagságod fogyást
Érezhet-é?
Engem, te szolgádot,
Mint régen sokakat,
Ébreszthet-é?

Nem kell kételkednem
Sőt jót reménlenem
igéd szerint.
Megadod kedvesen,
Mit ígérsz kegyesen,
Hitem szerént.

Nyisd fel hát karodnak,
Szentséges markodnak
Áldott zárját,
Add meg életemnek,
Nyomorult fejemnek
Letört szárnyát.

Repülvén áldjalak,
Élvén imádjalak
Vétek nélkül,
Kit jól gyakorolván
Haljak meg nyugodván
Bűnön kívül.

Zarándoknak vagy bujdosónak való ének
(részletek)

Pusztában zsidókat vezérlő jó Isten,
Ki előttök mentél tüzes oszlopképben,
Ígéret földjére vezérelvén szépen,
Kalauzok voltál minden szerencséken.

Te adtál csillagot három szent királnak,
Vezérül is angyalt ifjú Tóbiásnak,
Heródes előtt futó szűz Máriának,
Te voltál vezére minden zarándoknak.

Könyörgök, nekem is hogy légy már vezérem,
Mert ím bujdosni úz nagy bú és szemérem.
Én Istenem! Ebben ne vesszen el vérem,
Őrizz meg gonosztúl, Felségedet kérem.

...

Jártamban költömben hogy csak reád nézzek,
Búmban, örömben reád figyelmezzek
S jó, gonosz szerencsét csendesen viseljek,
Soha semmi helyen el ne felejtselek.

Zrínyi Miklós
(1620-1664)

Zrínyi életéből és művéből a cselekvő hazaszeretet és a mély vallásosság sugárzik. Egy személyben misztikus, égi víziókkal kapcsolt lélek (mint századának legnagyobb költői közül többen), ugyanakkor reálpolitikus. Vad csatározásaiban a Feszületről lehajló Krisztus nagyobb dicsőségét keresi, és misztikus költészetében is a végvári vitézeket akarja hadi fortélyokra tanítani.

Minden mozdulata szolgálat. Szolgálat abban az átvitt értelemben, mint mestereinek, a jezsuitáknak az élete: isteni szolgálat, az eszme szolgálata.³

Zrínyi nagy művének, a *Szigeti veszedelem*-nek alapeszméje vallásos eredetű: – Isten bünteti a magyart hitehagyásáért, bűneiért.

Látá az magyarnak állhatatlanságát
Megvetvén az Istent, hogy imádna bálvánt;

... ..

De ha hozzá térnek, megbánván bűnöket,
Halálról életre ismét hozom őket.
Jaj, török, néked, haragom vessejének,
Te vagy, de eltörlek, ha ezek megtérnek!

Valóban, Zrínyinek és vitézeinek derekassága, majd mártírhalála váltság a nemzet bűneiért. Jellemző a költő célzatosan vallásos ábrázolására, hogy Zrínyi az eposzban nem mint hadvezér jelenik meg először, hanem elvonultan, amint a feszület előtt imádkozik, és Isten kegyelmét kéri önmaga és a harcoló magyarság számára. A Megfeszített Krisztus e szavakkal válaszol imádságára:

Hozzám vészem immár az te szép lelkedet,
Magad is kívánod, s így jobbnak esmerted;
De hogy még fényesebb korona fejedet
Tisztelje, ím néked adok ily kegyelmet:
Martyromságot fogsz pogánytul szenvedni,
Mert az én nevemért fogsz bátran meghalni...

A nemzetet megváltó mártírhalál a katolicizmusnak és szent Pálnak azon tanításában találja alapját, hogy a szentek érdemeiért az Úr megkegyelmez a bűnösöknek (vö. Kol 1,24). A költeményben szereplő magyar hősök a keresztény eszméknek megtestesítői; életükkel bizonyítják mélységes hitüket, és cselekedeteik állandóan Istenre irányulnak. A vitézek is a győzelem boldogító érzésével halnak meg:

Mind ennyi között is egy jajkiáltás nincsen,
Mert nagy vigassággal, s örömmel hal minden. (XV.105)

Az ég angyalai a "Tejes úton a Szivárvány kapun át" viszik a hősi halált halt lelkeket Isten elé, ahol az "egész angyali kar szép muzsikát kezdett".

Zrínyinek e személyes hite már az eposz elején megfogalmazódik: *"Az ki Istentől fél, soha meg nem halhat, hanem örökkön él."* (I. ének. 6. vsz.)

Az eposz megkívánta csodálatos elemek is igazabbak, őszintébbek, mint a világirodalom más eposzainak "Deus ex machinája"; a költő valóban hitt azokban az eszmékben, amelyek eposza cselekményét irányítják. Ő az íráshoz is úgy kezdett, hogy a Szent Szűzhöz fohászzkodott: "Adj pennámnak erőt, úgy írassak, mint volt"...

Zrínyi műve így nemcsak a barokk jellegzetes műfajának, az eposznak első nagy alkotása hazánkban, hanem a magyar vallásos költészetnek is egyik első dísze.

Zrínyi értékrendjét szemlélteti az eposzban a következő felsorolás sorrendje is:

„Harcolnunk pediglen nem akármikéért
Kell, hanem keresztyén, szerelmes hazánkért,
Urunkért, feleségünkért, gyermekeinkért,
Magunk tisztességéért és életünkért. (V.27.)

³ vö. Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet, Budapest, 1972, 142. old.

Mély hitéről tanúskodik több verse pl. a *Feszületre* című himnusza és Izsák nevű kisfia halálára írt *Elégia* című verse.⁴

Feszületre
(részlet)

Sírtál már eleget lám Ariannáért,
Fogyattad könyvedet csak egy Violáért,
Csak meg nem változtál, mint Biblis, semmiért,
Édes Musám, fűért s rothadó eszközért.

Hidd most ki magadbul könyvedet nagy okért,
Árassz cataractát szemedből méltóért,
Azért, ki körösztfán függött bűneidért,
Az ki Istened volt, meghalt váltságodért.

Hogy nézhetsz emberre, ember teremtője
Így téged megcsúfolt ő hitetlensége,
Annyi sok vett jókért, mint tenger fővenye,
Mint latrot, mint tolvajt feszíte körösztre.

Onnan is mutattad, igaz juhász voltál,
Vesztett nyájod után magasrul vigyáztál,
Atyádnak vétkekért sokat imádkoztál,
És elfelejtkezni vétkükről akartál.

Virágzott tested is halálos sebektül,
Ázott az szemed is igen bőv könyvektül,
Szájad megkeserült az mérges ecettül,
Bajt vittál, harcoltál halállal vitézül.

Vitézek Istene, te függsz a körösztfán,
Ki győzedelmes vagy s ezer seregéd van:
Hun kardod, fegyvered, hun vitézséged van?
Hun van angyali kar, hun istenséged van?

Hej, mert te ezeket mind fottig letetted,
Égi hatalmadat, nagy istenségedet;
Az emberi testet magadra fölvetted,
Azért, hogy hullathasd érettünk véredet.

Azért, hogy poklokban, láttad, merültünk volt,
Azért, hogy mi lölkünk örökségre megholt,
Szállottál le égből, az hun lakásod volt,
Függöttél körösztfán, az kin tested megholt.

Elégia
(Izsák nevű kisfia halálára)

Elég volt Istennél Ábrahám jó kedve,
Fiának halála, mert meg volt engedve;
Másképpen vagyok én Istentől büntetve,
Avagy talán inkább Istentől szeretve.

⁴ Az irodalomtörténészek felteszik a kérdést, vajon Zrínyinek volt-e Izsák nevű fia, vagy csupán az ószövetségi párhuzam kedvéért szerepel ez a név.

Meglátá kis Izsákot és megszereté,
 Kar-angyalok közibe el is viteté,
 Ezt az áldozatot mennyben helyhezteté,
 Paradicsom kertiben útet teteté.

Tudom miért köllött most szintén az Úrnak
 paradicsom kertiben kis virág Izsák,
 Tavasszal ugyanis virágot plántálják,
 Útet is most ültetik kisded angyalkák.

Virágjában megmarad mindenkor ottan,
 Itt penig az földön lett volna hervadtan,
 Ottan örök öröme neki az Úrban
 itt búbánat útet verné a világban.

Így akarta Isten
 Az ember mit tegyen?
 Vele nem pörölhetni.
 Az mi dolgunk nem más,
 Csak mint pironkodás,
 Mindent el kell szenvedni!
 Mind jóért, körösztert,
 És bal szöröncséjét
 Az Istent köll áldani.

II. Rákóczi Ferenc

(1676 – 1735)

Az utóbbi évtizedekben vált lehetővé, hogy az olvasóközönség magyar fordításban megismerkedjék II. Rákóczi Ferenc fejedelem irodalmi tevékenységével. Hiszen a fejedelem száműzetésében franciául és latinul írt.

Rákóczi gyermekkorában imádságos, bibliás légkörben nőtt fel. Vallásos életének volt azonban néhány erős kitérője, különösen franciaországi száműzetésben töltött éveinek egyes szakaszai, amikor nem maradt hű élete többi szakaszában vallott erkölcsi elveihez. Későbbi életében, írásaiban ismételtelen megjelenik emiatt a bűnbánat élménye.

Ifjú éveitől bujdosása idejéig számos alkalommal szenvedett méltánytalanságot magyarsága miatt egyházi emberek részéről, Kolonich Lipót bíborostól kezdve másokig. De soha nem azonosította az egyházat annak egyes képviselőivel. Számos katolikus pappal, főpappal volt meleg barátságban.

Törökországi száműzetésében minden napját szentmisével, szentáldozással kezdte, s rendszeresen elmélkedett. Igaz, a szentmise már a táborozások idején is életének legfontosabb táplálója volt.

Írásait mély vallásosság, hithű katolicizmus hatja át.⁵ Legjelentősebb vallásos művei: a *Vallomások*, a *Fohászok* és a *Meditációk*.⁶

“Zrínyi eposza mellett a másik magyar alkotás, amely szellemtörténetileg a barokk vagy inkább a klasszicizmus legmagasabb szintjén áll” – írja a *Vallomásokról* Szerb Antal.⁷ A *Vallomások* főszereplője maga az isteni Jóság, aki végtelen kegyelmében mindent az emberi lélek javára rendez el: “Nem a világ fiainak és az érdekesség hajhászainak írok, hanem a te Gondviselésed imádóinak, hogy lássák és csodálják annak nagyszerűségét, és megtanulják a benned való megnyugvást.”

A *Vallomásokban* életének minden eseményét Istenre vonatkoztatja. Minden elbeszélő mondatot két-három meditatív, Istenre vonatkozó mondat követ: “Zavar fog el Uram és elpirulok, midőn születésedet és annak körülményeit megfontolom, és a magaméra gondolok. Te Isten,

⁵ felfedezhetőek bennük janzenista hatások is

⁶ II. Rákóczi Ferenc, *Meditációk* (Déri Balázs, Kovács Ilona, Tüskés Gábor), Budapest (Balassi) 1997; vö. Knapp Éva, II Rákóczi F. *Meditációi*, in: *Távlatok* 1998/2, 347-49

⁷ Szerb Antal i.m. 173

Teremtőm nekem és a mindenségnek, istállóban születél, én meg palotában; te ökör és szamár közt szegény pásztorok körében, én – a por és a féreg a te színed előtt – udvarjárók nagy csődületében...”

Fiainak írt *Végrendelete* is összefoglalja hitvallását: arra kéri fiait, hogy a “Mi Atyánk” szellemében éljenek. Ragaszkodjanak Istenhez: “A lelki embernek rendíthetetlen ragaszkodással kell kapcsolódnia Istenhez, aki nélkül nem tudná sem felismerni, sem végrehajtani kötelességét.” Márpedig életünk igazi célja éppen az, hogy “véghez vigyük annak műveit, aki erre a világra küldött, és abba az állapotba helyezett minket, amelyben vagyunk.”

Végső hitvallásaként ugyanitt így ír: “Neked ajánlom lelkemet, én Istenem és Teremtőm. Vedd vissza tőlem, amikor Neked tetszik és fogadd be örök hajlékomba. Az apostoli és római katolikus anyaszentegyház szent hitében akarok meghalni, amelyben születtem a Te végtelen irgalmadból. Hiszem mindazt, amit az egyház tanít, és gyűlölöm, amit kárhoztat... Könyörgök légy hozzám kegyes.”

*Buzgó ének*⁸
(részlet)

Végezd el, óh Uram, akaratod bennem,
fényes angyalodat bocsássad elűttem.
Szűzanyád pediglen légyen énmeltemem,
szép sugár hajával lepassze nemzetem.

Kardom fölöttem, Uram, szent nevedben,
Népemet vezetem szép rendelt seregben,
Indulásom vagyon te dicsőségedben.
Segélj, Jézus! segélj, szép Szűzzel mentemben.

Óh, te angyaloknak ragyogó csillaga,
Édes Jézusomnak szerelmes anyja,
Édes nemzetemnek ki vagy pátrónája,
Hívlak segítségül népem oltalmára!

+ + +

Minden bizonnyal a **kuruc vallásos költészet** szép példája a *Rákóczi könyörgése* című vers, mely mind a katolikus mind a protestáns énekeskönyvekben szerepel.

Győzhetetlen és kőszálom,
Védelmzőm és kővárom
A keresztfán drága áron
Oltalmamat tőled várom!

Sebeidnek nagy voltáért,
Engedj kedves áldozatért,
Drága szép piros véredért,
Kit kiöntél ez világért.

...

Életemet ostromolják:
Feszítsd, feszítsd! – azt kiáltják,
Mint gyilkosok, azt kívánják,
És véretem szomjúhozzák.

Reád bízom ez ügyemet,
Én Jézusom, én lelkemet,
Megepedett bús szívemet

⁸ Rákóczinak tulajdonított vers

És szegény árva fejemet.

...

Ím elmégyek országomból,
Drága, kedves, jó hazámból;
Eddig való hajlékomból,
Költőznöm kell jószágomból.

Mutass, Jézus, kies földet,
Lakásomra adj jó helyet,
Ez életben csendességet,
Jövendőben idvességet!

Mikes Kelemen

(1690-1761)

Mikes Kelemen református vallásúnak született, gyermekkorában katolizált, a kolozsvári jezsuiták nevelték. Rodostóban, a száműzetésben született életművének jelentős része francia lelkiségi művek fordítása. Amikor Mikes élete végén lehetősége kapott, hogy erdélyi rokonaival levelezhesen, az egyetlen kézirat, amelyet hazaküldött nekik (amit legfontosabbnak gondolt), "A keresztnek királyi útja" c. mű fordítása volt.⁹ Mikes legismertebb írása a *Törökországi Levelek*, amelybe Rákóczi Ferencnek bujdosásban töltött éveiről számol be, a mély vallásosság hangján.

Szerb Antal így ír Mikesről: "Benne teljesedik ki az erdélyi szellem önmaga felé forduló, magát tanulmányozó iránya, az individualista Erdély legfőbb irodalmi mondanivalója, és a mély vallásosságnak meg széles humánumnak az a szintézise, ami szintén erdélyi hagyomány Dávid Ferenc óta".¹⁰

"Az Isten akaratában való megnyugvás – ez marad mindvégig Mikes eszmei mondanivalója. Ezerszer variálja levelei folyamán...: 'Az első levelemet amidőn nénémnek írtam, huszonhét esztendő voltam. Ebből kivesszek 17 esztendőt, a többi haszontalan bujdosásban töltöttem. A haszontalant nem kellett volna mondanom, mert Isten rendeléseiben nincsen haszontalanság, mert ő mindent a maga dicsőségére rendel. Arra kell tehát vigyáznunk, hogy mi is arra fordítsuk, és úgy minden irántunk való rendelése üdvösségünkre válik. Ne kívánjunk tehát egyebet Isten akaratjánál. Kérjük az üdvösséges életet, a jó halált és az üdvösséget. És aztán megszűnünk a kéréstől, mind a bűntől, mind a bujdosástól, mind a tehetetlen kívánságtól. Amen.'"

Mikes leveleinek értékét, szépségét az adja meg, hogy az ember, aki a sorok mögül ránk néz, egyike a legvonzóbb, legszeretetre méltóbb magyar embereknek".¹¹

Csokonai Vitéz Mihály

(1773-1805)

Csokonai a debreceni református kollégiumban tanult, nagyapja református lelkész volt. Költészete a szabadság, a felvilágosultság korabeli eszméit tükrözi. Egyesek vallásellenességének (vagy katolikus-ellenességének) igazolására *Konstancinápoly* c. versét szokták idézni, melyben "a szentség színével bémázolt babona" ellen tiltakozik. E vers azonban inkább egy református ember egyház-kritikáját s bizonyos korabeli torzulások kritikáját fogalmazza meg. Befejező sorai viszont szinte a mai ökumenikus szemléletet tükrözik: A boldog korról ír, amelyben

A szeretet lelke a földet bételi,
S az ember az embert ismét megöleli.

Csokonai sok katolikus pappal, neves személyiséggel volt baráti kapcsolatban. Meglátogatta az ismert piarista szerzetes-pap író, Dugonics András, s versben magasztalta őt:

⁹ Összes írásának kiadására 1960-tól került sor, Hopp Lajos jóvoltából.

¹⁰ Szerb A. i.m. 174.

¹¹ i.m. 177-78.

A magyarok kegyes Istenét¹² imádtam,
 hogy ily magyar szívű polgártársam láttam.

Irt verseket Virág Benedek katolikus pap költőnek vagy Batthyány József bíboros-hercegprímásnak is.

Örök életbe vetett hitét és egész világnézetét összefoglalja a *Halotti versek* c. hét részből álló poémája, amelyet néhány hónappal saját halála előtt írt. Temetési búcsúztatóként olvasta fel,¹³ de filozófiai végrendeletének tekinthetjük. Elmélyülten bizonyítja, hogy a lélek nem semmisülhet meg, hogy van örök élet, hogy Isten igazságos.

Lenni? vagy nem lenni? – kérdések kérdése!
 Melynek nehéz, kétes, szép a megfejtése.
 Nagy kérdés, amelyet ha mélyen vizsgálok,
 Még több mélységeknek mélyére találok
 ...S mikor a mozgó sárt az égig emelem,
 Az isteni lángot egy porba nem lelem.
 Csillagok közt hordnak aetheri szárnyaim,
 De a sír partjára húznak ön lábaim.
 Az ég és a föld között függök utoljára,
 Én angyal meg állat, vagy csak por meg pára.
 Ha most vagyok, látom, mindég is kellennem,
 S ha nem lészek, csapás volt az élet bennem.
 És ha el kell múlnom, mi szükség volt élni?
 Egy elveszendőnek miért kell remélni?
 Azért, hogy ezer baj, bú, betegség között
 Mint egy számkivetett és mint egy üldözött
 Vágyakozzam dicsőbb rendelésem felé,
 Egy méltóbb országba, s mégse mennék belé?
 ...

Nem halhatsz hát te meg, óh nemes valóság,
 Ha csak maga egykor a mindenhatóság,
 Ki akart és véled közlöttele lételet,
 Lángodra nem fűjné a semmiség szelét.
 De egy bölcs Istentől azt állítani vétek,
 (Sőt, hogy említem is, tán azzal is vétek),
 Hogy ő egy, a maga képére teremtett
 Nemes valóságot csak azért teremtett,
 Hogy a bú, baj közül semmiségre híja,
 S önnön leheletét mintegy visszahíja,
 Emberek jó Atyja! tudjuk valójába,
 Hogy egész mivoltunk por s árnyék magába.
 és amit adtál is, azt sem érdemeljük:
 Úgy van! Hatalmadat rettegve tiszteljük.
 (részletek)

Berzsenyi Dániel
 (1776-1836)

Berzsenyi evangélikus vallású. A soproni evangélikus liceumban tanult, legjobb barátja Kis János költő, a későbbi evangélikus püspök. Költészetének központi témái a hazafiság, az erkölcs és a vallás.

¹² Dugonics Etelka c. regényében jelenik meg a “Magyarok istene” megnevezés, Csokonay erre utal.

¹³ Felolvasta a nagyvárad református templomban, gróf Rhédey Lajosné temetésén.

Világnézetében és vallásosságában is a "felvilágosodás" szellemisége tükröződik, a merev formák és a vallási kizárólagosságok elutasítása, és az értelemnek, az emberi testvériségnek, valamint a mindenkit teremtő és átölelő Istennek magasztalása.

Prózai írásai részletesen megfogalmazzák vallási nézeteit. Utolsó nagy prózai alkotásában a *Poetai harmonisticában* kifejti, hogy a legfőbb ideál az erénynek és religiónak, az embernek és az Istennek "harmóniás összefolyása". Itt olvashatjuk e hitvallásszerű sorait is: "*A legfőbb szép, a szerelem és barátság áldozatait is szépnek érezzük ugyan, de mégis sokkal főttebb szépet érzünk a nép és a honszeretet áldozataiban, legfőbbet pedig az emberi nemzetért áldozó szeretetben. Ilyen áldozat és szeretet: Krisztus.*"

Verseinek első kiadására a pesti katolikus "növendék papok" adtak össze pénzt. Hozzájuk írta *A Pesti Magyar Társasághoz* című versét.

Berzsenyi Isten-hitét fogalmazza meg *Fohászkodás* c. ódája. Sokan mondták versbe Isten mindenhatóságát előtte is, de senki sem tudta ilyen mindenhatóan mondani. A vers nemcsak Isten nagyságát magasztalja, hanem kifejezi a bizonyosságot is, hogy Benne az ember megtalálja azt, "ami után eped", amit egész életében keres.

Fohászkodás

Isten, kit a bölcs lángesze föl nem ér,
Csak titkon érző lelke ohajtva sejt:
Léted világít, mint az égő
Nap, de szemünk bele nem tekinthet.

A legmagasb menny s aether Uránjai,
Melyek körülted rendre keringenek,
A láthatatlan férgék, a te
Bölcs kezeid remekelt csodái.

Te hoztad e nagy Minden ezer nemét
A semmiségből, a te szemöldököd
Ronthat s teremthet száz világot,
S a nagy idők folyamit kiméri.

Téged dicsóít a Zenith és Nadír,
A szélveszek bús harca, az égi láng
Villáma, harmatcsepp, virágszál
Hirdeti nagy kezed alkotásit.

Buzgón leomlom színed előtt, dicső,
Majdan, ha lelkem záraiból kikél,
S hozzád közelb járulhat, akkor
Ami után eped, ott eléri.

Addig letörlöm könnyeimet, s megyek
rendeltetésem pályafutásain,
A jobb s nemesb lelkeknek útján,
Merre erőm s inaim vihetnek.

Bizton tekintem mély sírom éjjelét,
Zordon de ó, nem, nem lehet az gonosz,
Mert a te munkád: ott is elszórt
Csontjaimat kezeid takarják.

Kölcsey Ferenc
(1790-1838)

A magyarság két nemzeti énekének egyikét, a *Hymnust* a református Kölcsey írta¹⁴ (a *Szózatot* pedig a katolikus Vörösmarty). Kölcsey *Hymnusa* nemcsak hazafias vers, de imádság is. A keresztény ember hite sugárik belőle, amely a világ szépségeiben Istennek az ember iránti szeretetét érzi meg:

Értünk Kunság mezején
Ért kalászt lengettél,
Tokaj szőlővesszein
Nektárt csepegtettél...

(Később ugyanezzel a gondolattal találkozunk pl. Babits *Zsoltár férfigangra* című versében.)
Vallásos szemléletéről beszél a *Parainesis* is, amelyben Isten, az emberiség és a haza szeretetére inti unokaöccsét.

Részletek a műből:

“Imádd az Istenséget! Ez a legelső rendszabás Pythagoras aranyverseiben; és úgy hiszem, méltán. Semmi sincs, ami az emberi szívet annyira fölemelhetné, következőleg az élet mindennapi jeleneteiben, s a szenvedélyek és indulatok örök ostromában hozzáragadt szennytől annyira megtisztíthatná: mint az Istenség nagy gondolatával foglalatoskodás. Akármerre veted e temérdek mindenségben tekintetedet, mindenfelől egy végtelenül bölcs, nagy és jó, de egyszersmind megfoghatatlan lény jelenségei sugároznak feléd. A legmesszebb s legközelebb, legnagyobb és legparányibb alakban...”

S ha mindezek s az ilyenek szemlélete által a hatalom és értelem temérdek összehatásának ideálja lelkedben fellobbant, s ha e fellobbanás fénye tisztán állítja elődbe annak tudását, hogy mindent, ami vagy, amivé lehetsz... egyedül a hatalmi és értelmi összehatásnak köszönheted: akkor fog kebledben felébredni a csodálat, tisztelet és hála érzeteinek azon kimagyarázhatatlan vegyülete, amit emberi nyelven imádságnak mondanak. Ez az, ami az előttünk lebegő idő végtelenségét saját kicsiségünk ellentételében támasztja fel: és mégsem alacsonyít le. Mert minden érzemény, amely bennünk szokatlan emelkedésre hág, lelkeinknek felsőbb erőket kölcsönöz; s nem süllyedésben érezzük magunkat, hanem közeledésben a nevezhetetlenhez, aki felé kebleink oly felejthetetlen sejtései vonzanak.”

Vörösmarty Mihály (1800-1855)

Vörösmarty szegény katolikus nemesi családból származott. Székesfehérvári gimnáziumi éveit után egy évet a pesti piaristákhoz járt. Írásaiban egész élete során megjelennek a keresztény neveltetés emlékei, képei, gondolatai. Néhány versét idézik vallásos antológiák (pl. *Hedvig, A szent ember, A szegény asszony könyve, Az isteni jószág, Szent László*). Mindazonáltal a valláshoz, Istenhez való viszonyát csak költészetének egészét szemlélve lehet megítélni.

Vörösmarty a romantika költője. Egyik oldalon végtelen magasságokról énekel, földöntúli szerelemről, mítikus világokról, ideális nemzetről, hazafiakról, de egyidejűen áthatja a halál, az elmúlás, az elégtelenség, a kielégíthetlenség érzete. Ahogy maga fogalmazza:

Elérhetetlen vágy az emberé,
Elérhetetlen tündér csalfa cél.

Vörösmarty “alapélménye a végtelenség. Nála minden dolog végtelent rejteget” – írja Babits.

Ez a végtelen elsősorban mint határtalan jelenik meg Vörösmartynál. Életének talán legnagyobb szenvedélyét foglalja szövege a *Tündérvölgy* kezdetén:

Én is oly dalt mondok világ hallatára,
Melynek égen, földön ne légyen határa,

¹⁴ Érdekes, hogy Kölcsey református létére a “Törédek a vallásról” c. értekezésében a lutheri reformációt tragikus szakadésként, az egység megtöréseként értelmezi.

Amit fül nem hallott, a szem meg nem jára,
Azt én írva lelém lelkem asztalára.

Ugyanezt a gondolatot fejezi ki a *Zalán futása*-ban: “Sokfélét gondola, többet érze, s akart mindent”.

Az időt is a végtelen szempontjából mérlegeli (vö. Csongor és Tünde Éj monológja).

A költő istenképe összetett. Feltűnnek dualista vonások (a Jó és a Rossz erők küzdelmében), de nyilvánvalóan megjelenik a katolikus nevelés nyomaként a szerető, családias Isten képe is. Ez az Isten lép elénk Vörösmarty zsenge verseiben, ez számos levelében, mégpedig nemcsak az ifjúkoriakban, hanem a szabadságharc utáni bujdosás napjaiban is.

1823-ban így ír katolikus pap barátjának, Egyed Antalnak: “Csüggesztő kedvetlenség ritkán hat szívemre, mert tudok bízni a jó Istenben, s míg ez így van, nem tartok semmitől”.¹⁵ Ez érezhető a Gondviselés-hit felbukkanó nyomaiban; ennek férfiasodó vonásai derengenek elő pl. a *Himnusz* sorai mögül; *A szegény asszony könyvében* vagy az *Emlékkönyvbe* című vers utolsó soraiban. – Ez az istenkép azonban inkább a sorok mögül dereng elő, egyenesen keveset szól róla a költő... Mégis a gyermekkori istenkép két formában is megjelenik előttünk, mind a kettő a teljes átéltség energiájával. Az egyik a *Délsziget* Istene, a másik *Zaláné*. A *Délsziget*ben fantasztikusan keverednek az édesanyai vallási emlékek, egy lobogó fantázia-elgondolta természet-vallás és a keresztény kinyilatkoztatás motívumai. Ebből ... a szintézisből alakul ki a *Hadúrnak* naívu kedves és gyermekien közvetlen érintkezése a mosolygó, jóságos Istennel... Meghitt képekben állítja elénk ezt az Istent. Látjuk a kisgyermek mozdulatát, aki alvás előtt “kezével a mennyet keresi: szeme a kis csillag után jár”, amelynek közvetítésével Istennel társalog; s amikor felébredt:

Szőke fejét fölemelte zavartan az éghez
Szíve repesve köszönt a kis csillagnak, az élő
Istennek hálát örömeiben adózni felejte,
S őt az erős Isten meg nem büntette:
mosolygott

Később a két gyermek öntudatlan boldogságban...

Nem feledék az erős Istent: leborulva imádták
Nap keletén és nap nyugotán s a fergetegekben,
És az erős Isten kegyesen nézett le rájuk...

Abszolútum-képének másik összetevője a bűn, a borzalmak problémája (Ármány, ördögfiak, szörnyek). Izgatja és kínozza, hogy hol van a *kettősség* megoldása.

Keres. E keresés a témája a *Délsziget*nek, a *Tündérvölgy*nek, a *Romnak*, elsősorban pedig a *Csongor és Tündének*. De a szimbólumok végső jelentése s a keresés valódi tárgya: “mindig maga a kimondhatatlan, az Abszolútum”.¹⁶

Mindörökre, és azon túl!
Égjen bár le akkorára
A magas dél fénysugára,
Mint egy kisdéd fénybogár:
... Én tüzénél akkor is még,
Tünde, érted bujdosom.

De ott van a lendület visszája is:

Elérhetetlen vágy az emberé,
Elérhetetlen tündér, csalfa cél,
S miért az olthatatlan szomj, miért?
Rejtékeny álom, csalfa jóslatok,
... Ha ahol kezdem, vége ott legyen
Bizonytalanság csalfa közepén?

¹⁵ id. Kozocsa Sándor: Vörösmarty levelezése, Vigília, 1967. 90.

¹⁶ vö. Sik Sándor *Vörösmarty istenélménye*, in: Sik S. Kettős végtelen I. Ecclesia 1969, 262-273

A szerelemben is e megoldatlan keresés tükröződik. A túlvilági kép, a költő egyik kedvenc verse, ezt szimbolizálja: hőse meghalt kedvesét keresi, de a koporsó egyre mélyebbre süllyed a földbe... Az ifjú keresztülfúrja a földet keresésében... (vö. *Késő vágy, Ábránd, Haragszom rád, Feledés, Laurához, A merengőhöz.*)

Máskor a szerelem csupán az elérhetetlent szimbolizálja. Pl.: *Csongor és Tünde, Délsziget, Tündérvölgy.*

Lényeges különbség van Vörösmarty három korszakának költészete között, de mindháromban meghatározzák egyéniségét, műveit a Transzcendencia, a Végtelen, a Teljesség keresése.

Fiatalkori írásaiban megjelenik legszemélyesebb benső bizonytalansága, s a kérdés, hogy nem csupán ábránd-e minden, ami reményteli; megjelenik a Jó és a Rossz feszültsége, illetve egyik oldalon a kilátástalanság, a reménytelenség, másikon vele szemben az isteni jóságba és hatalomba vetett hit (vö. *Az isteni jóság*, 1822).

A 30-as években Vörösmarty a nemzet koszorús költője lesz. Beleveti magát a nemzetépítés munkájába, mint a Tudós Társaság tagja, mint szótáríró, tankönyvszerkesztő, drámaíró vagy folyóirat-szerkesztő. A szubjektív hang, a reménytelenség eltűnik, s a költő – amint ez a romantikusoknál nem ismeretlen – a nemzetépítésben és nemzet-istenítésben éli meg transzcendens álmait. 1830-ban Pázmány Péter szájába adja hitvallását: "Legszentebb vallás a haza s emberiség!" – Írásaiban hazafias heroizmusra, teljes emberségre, a hazáért való cselekvésre hív.:

A gyűlöletnél jobb a tett.
Kezdjünk egy újabb életet.

E korszakában is jelen vannak a vallási képek és dimenziók. Már a *Romban* így szól a Pártusokról: "Ím, derék nép ez... méltó Istennek képét a nap láttára viselni". Máshol: "A nemzet Isten képe lesz. Nemes, nagy és dicső. – Hatalom üdve és neve – Az éggel mérkező." A *Salamon* balladában tökéletes az Isten- és a hazaélmény egybefonódása: a remetekirály megtérésében. A *Szózat* két jövő-alternatívája pl. egyaránt egyházi szertartás kozmikussá növesztése: a nemzet közös imája, vagy a nemzet temetése az emberiség gyászoló gyülekezetének közepette. A *Himnusz* (1844) "Isten segíts" fohászával a nemzetté váláshoz isteni segítséget kér. A *Honszeretet* strófáiban a hazáért hozandó áldozat mértékét csak a régi vértanúk példájával tudja érzékeltetni...¹⁷. S bár a romantikus kételkedés nem tűnik el (amint például nagy "kérdőverse", a *Gondolatok a könyvtárban* is szemlélteti), az ember mégis "Isten-képe" marad számára, aki képes az újrakezdésre és reményre, s minderre a hit által.

Mi dolgunk a világon? Küzdeni,
És tápot adni lelki vágyainknak.
Ember vagyunk, a föld s az ég fia.
Lelkünk szárny, mely az ég felé viszen.
S mi ahelyett, hogy törnénk fölfelé,
Unatkozunk, s hitvány madár gyanánt
Posvány iszapját szopva éldegélünk?

De romantikus idealizmusa hosszú távon szükségképpen csalódáshoz vezet. A 48-as kor Európája és a magyar nemzet tragédiája mind a reményvesztés felé sodorják, mint Széchenyit. Az öregedő költőn úrrá lesz a pesszimizmus. Megszületnek a "harmadik Vörösmarty" rettenetes versei (*Emlékkönyvbe, A vén cigány, Előszó*). "A föld megöszült;... mint az Isten, Ki megteremtven a világot, az embert... Elborzadott a zordon mű felett, És bánatában ősz lett és öreg."

De e sötét kétségbeesés mögött is felcsillan a remény: "Lesz még egyszer ünnep a világon..." S fakadhatna ez másból, mint egy, a mélyben rejtőző hitből? "Imádkozzál, te meghallgattatol – írja az *Emlékkönyvbe* c. versében – ,az tán segít ilyen vert emberen...." Ugyanaz a hit ez, mint Madách hite – írja Szerb Antal -, hit az élet feltámadásában.¹⁸

Bárhogyan is értelmezze valaki Vörösmarty költészetét (Babits például úgy vélte, hogy élete végén a pesszimizmus uralkodott el rajta), mindenképp olyan költő volt, akinek egész életét a

¹⁷ Vö. Kerényi Ferenc, A legendától a rapszodiáig (Vörösmarty Mihály születésének 200. évfordulója alkalmából), in: *Vigília* 2001/2, 132-137; Vö. Kozocsa Sándor, Vörösmarty levelezése, *Vigília* 1967, 90

¹⁸ Magyar irodalomtörténet i.m. 304.

Végtelenség, a Teljes, az Örök keresése hatotta át. Amikor reménytelen vagy pesszimista volt, annak is a Teljesség hiánya volt a gyökere.

A szegény asszony könyve
(részlet)

Egy szegény nő, Isten látja,
Nincs a földön egy barátja,
Agg, szegény és gyámolatlan,
Ül magán a csendes lakban.
Gyásza nincsen, gyásza rég volt,
Még midőn jó férje megholt;

...
Az idő jár, s ő csak megvan,
Hol reményben, hol bánatban,
Szűken teng kis vagyónából,
És ha néha sorsa fordul,
Gazdálkodni még most sem tud,
Ha neki van, másnak is jut:
Jobb időkből rossz szokása,
hogy a könnyeket ne lássa,
Megfelezeni kis kamráját,
s maga gyakran szükségét lát.

Most ott ül az asztal mellett,
Imakönyvében keresget.
Könyvét híják Rózsáskertnek,
Melyben szent rózsák teremnek.
Régi, jó, de kopott jószág,
Melyet még csak a barátság
S egy pár ernyedtt szál tart össze,
Oly igen meg van viselve.

S ím kopognak és köhentve
Az öreg jó Sára lép be:
"Isten áldja meg, nagyasszony!
Most ugyan csak legjobb itthon.
Jó, hogy ilyenkor ki nem jár,
Majd elvesztem, oly nagy a sár."
"Hát mi jót hoz, Sára néni?"
"Istenem, bár tudnék hozni!
Egy kéressel jöttem volna,
Ha miatta meg nem szólna.

Oly nehéz most a szegénynek,
Tán jobb volna, ha nem élnek.
Imádságos könyvet kérnék.
higgye meg, most oly jól esnék.
Mert hiszen ha már az ember
Szépszerint jóllakni sem mer,
Már ha szűken él kenyérrel,
Éljen Isten igéjével,
Így legalább árva lelkünk
Az imádság tartja bennünk.
Itt, tudom, van heverőben:
Adjon az Isten nevében."

“Jó asszony, felelt az özvegy,
 Könyvem nincs több, csak ez az egy,
 De ha már úgy megkívánta,
 S ettől függ a boldogsága,
 Vegye egy felét jó névvel.
 Én beérem másfelével.”
 S fele ide, fele oda,
 Könyvét kétfelé osztotta.

Most a két jó öregasszony,
 Hogy semmi jót ne mulasszon,
 fél könyvből, de nem fél szívvel
 Imádkoznak este, reggel.
 S ha van Isten mennyországban,
 Nem imádkoznak hiában.

A szent ember

Vörösmartynak egy különösen összetett mondanivalójú vallásos verse *A szent ember*.¹⁹ Az elbeszélés, amelyet feldolgoz, Mikes Kelemen 206. levelében található. Egy remetéről szól, aki magányos szigeten él. Az emberi szót elfelejtette már, csak egyetlen imát mond szüntelenül: “legyen átkozott az Isten”. A szigetre vetődő hajósok rémülten hallják a káromkodást, s megtanítják őt a rendes imára: “legyen áldott az Isten!”. A remete elfelejtve a helyes imát, a távozó hajó után indul – a vízen futva -, hogy újra ismételjék el neki azt. A csoda láttán a hajón utazó püspök megnyugtatja: imádkozzék csak úgy, mint eddig, mert “embereknek hangzik a szó, / Isten a szív után ítél.”

Arany János
 (1817-1882)

Arany a református vallásban született. Kései gyermek volt, és a későn született gyermek szeretetével szerette szüleit. "Én valék – írja Gyulai Pálhoz írt önéletrajzában – öreg szüleim egyetlen reménye, vigasza. Szerettek is az öregek minden vonzalmával... Rendkívül vallásosak lévén e hajlam rám is korán rám ragadt: az ének és a Szentírás vonzóbb helyei lettek első tápja gyöngye lelkemnek, s a kis bogárhátú viskó szent egyház vala, hol fülem soha trágár szót nem hallott."

Apja egyszerű földműves volt, aki három-négyéves korában hamuba írt betűkkel megtanította őt írni. Mivel pedig könyv a háznál csak a Biblia és a zsoltároskönyv – legfeljebb ha kalendárium – volt, a kisgyermeknek ezek lettek ábécéskönyvei, Arany stílusának és a magyar irodalmi stílusnak lemérhetetlen hasznára. És még egy kedves vonás apja arcképéhez: mivel valamit latinul is tudott, kisfiát – hogy ne mondjuk, a korai és nálunk gyökereiben már meglevő ökumenizmus szellemében – megtanította a Hiszekegy és Miatyánk latin szövegére.²⁰

Amikor 1850-ben a házkutatások, vagyoneklobzások napirenden voltak, s a költő úgy érezte, hogy apái földje nem hona. Az élet minden nyomorában és keserűségében vigasztalást keresve, lírai énjé így szólítja meg a képzeletbeli gyermeket:

Lelj vigasztalást a szent igében:
 "Bujdosunk a földi téreken."
 Kis kacsóid összetéve szépen,
 Imádkozzál édes gyermekem.

(*Fiamhoz*)

Arany költészete, s jelesül a nagy sikert jelentő *Toldi*, telve van mély erkölcsi-vallási értékek közvetítésével.

¹⁹ Vö. Zentai Mária: Az íbisz fekete tolla, in: Vörösmarty és a romantika (Szerk. Takáts József), Pécs, 2001, 73-88

²⁰ Vö. Péntes B.: Arany az ember és a költő, *Vigilia* 1967, 654.old.
 vö. Sík Sándor *Arany János*, in: Sík S. Kettős végtelen I., *Ecclesia* 1969, 274-287

Toldi Miklós története is a bűn és a vezeklés logikája szerint rendeződik: mivel nem tudja elfojtani haragját, gyilkossá lesz. Rádásul cselekedete lappangó testvérgyilkosság, hiszen indulata elsősorban Toldi György ellen irányul. Ettől a vérbűntől próbál megtisztulni. Elhagyja lakhelyét, s egyfajta zarándoklatra indul. A cseh vitézzel folytatott párviadala mintegy "istenítéletet" jelenít meg: Miklós úgy győzött, hogy látszólag semmi esélye nem volt erre. Győzelme annak jelzése, hogy Isten megbocsájt neki, sőt kegyelme mellette van. Toldi tudja győzelméről, hogy:

.. nem köszönöm azt magam erejének:
Köszönöm az Isten gazdag kegyelmének. (XII. 18)

Miklós vallásossága, melyet az anyai nevelés oltott szívébe, az elbeszélésben ismételten megnyilvánul. Hiszi, hogy:

De hiszen az Isten az árvát nem hagyja,
mert azért az árvák gondviselő Atyja. (IV. ének, 15. vsz.)

Másutt:

Kinek az ég alatt már senkije sincsen,
Ne féljen: felfogja ügyét a jó Isten. (VII.1.)

Mikor Miklós Budára megy, melegen búcsúzik anyjától:

Áldja meg az Isten ezen a világon,
Még a másikon is, szívemből kívánom. (VI.17)

A IX. énekben, az idézett bajvívási jelenetben, a cseh vitéz "káromkodik csúnyán, a magyart böcsmérli", míg Miklós a viadal előtt "kezét összetette, buzgón fohászkodva Istent emlegette". S a diadal után sem felejtí, kinek köszönheti győzelmét:

"Toldi Miklós jelleme tisztán tükrözi a hit, a bizalom, az alázat és a hála lelki tulajdonságait. Keresi az élet értelmét, a harcot, hogy megtisztulhasson a szenvedések tüzében.

Arany szerint az élet nem más, mint alkalom kötelességünk teljesítésére. Hiába keressük a boldogságot, a megelégedés lehet csak osztályrészünk, amelyet nem a nagy vagyon vagy hírnév, hanem a tiszta szív, a szerény vágy és a gyümölcsöző munka biztosít."²¹

A költő gyakran tépelődik az emberiség sorsán, a lélek halhatatlanságán, az ember Istenképességén... Dante költészetét csodálva maga is megkérdezi: "Lehet é a szellem az istenség része?" Képes-e az ember szembenézni Istennel? Vagy egy új korszaknak kell eljönnie, hogy megtanuljunk igazán imádkozni? (vö. *Dante*). *Honnan és hová?* c. versében az emberi lét kérdését feszegeti. Honnan jön és hová tart? – S amint annyi szív vallotta a világ kezdete óta, ő sem vonhatja kétségbe, hogy ennek a földi létnek "lesz dicsőebb folytatása".

Költészetében olykor megjelenik a reménytelenség, a pesszimizmus, a Vörösmartynál is felrémlő nemzethalál gondolata, de mindig felülemelkedik benne a remény. S ez ad jogot arra, hogy újra és újra biztasson, amint az *Isten – Haza – Emberiség* záró gondolataiban is:

Hagyjátok a meddő vitát!
Bölcs Isten az, aki rendel:
Az ember tiszte, hogy legyen
Békében, harcban ember.
Méltó képmása Istennek
s polgára a hazának.

Ugyanígy, a hitből merítő reménnyel néz szembe – a *Sejtelem* soraiban – saját halálával is:

Életem hatvanhatodik évébe'
Köt engemet a jó Isten kévébe,
Betakarít régi rakott csűrérébe,
Vet helyemre más gabonát cserébe.

Hasonló remény járja át az önmaga számára írt *Sírvers*-ét is:

Nincs végezve itt még a cikk,
folytatása következik.
Én Uram, légy én szerkesztőm,

²¹ Tóth István: Arany János vallomása, Új Ember 1987.III.8.

Új folyamban újrakezdöm.

Hasonlóan vallásos szemléletéről tanúskodik – olykor levertsége ellenére is – több verse.

Fiamhoz

Hála Isten! este van megín.
Mával is fogyott a földi kín.
Bent magányos árva gyertya ég:
Kívül leskelődik a sötét.
Ily soká, fiacskám, miért vagy ébren?
Vetve ágyad puha melegen:
Kis kacsóid összetéve szépen,
Imádkozzál, édes gyermekem!

Látod, én szegény költő vagyok:
Örökül hát nem sokat hagyok,
Legföljebb mocsoktalan nevet:
A tömegnél hitvány érdemet.
Ártatlan szíved tavaszkerében
A vallást ezért öntözgetem.
Kis kacsóid összetéve szépen,
Imádkozzál, édes gyermekem!

És ha felnővén tapasztalod
Hogy apáid földje nem honod
S a bölcsőd s koporsód közti úr
Századoknak szolgált mesgyeül:
Lelj vigasztalást a szent igében:
“Bujdosunk e földi téreken”.
Kis kacsóid összetéve szépen,
Imádkozzál, édes gyermekem.

Ó remélj, remélj egy jobb hazát!
S benne az erény diadalát:
Mert különben sorsod és e föld
Isten ellen zúgolódní költ.

Dante

Állott vizének mélységei felett,
Sima volt a földszín, de sötét, mint árnyék;
Alig mozzantá meg a rózsalevelet,
Mint rengéskor a föld, csak alig hullámlék.
Acéltiszta tükre visszaverte híven
A külső világot – engem is, az embert;
De örvényeibe nem hatott le a szem,
Melyeket csupán ő – talán ő sem – ismert.

Csodálatos szellem! egy a mérhetetlen
Éggel, amely benne tükrödzik alattam!
Egy csak a fönségben és a terjedetben
és mivel mindenik oly megfoghatatlan.
Az ember, a költő (mily bitang ez a név!)
Hitvány koszorúját, reszketvén elejti,
És mintha lábait szentegyházba tenné,

Imádva borul le, mert az Istent sejti.

E mélység fölött az értelem mér-ónja,
Mint könnyű pehelyszál fönnakad, fölleben:
De a lélek érzi, hogy az örvény vonja,
S a gondolat elvész csodás sejtelemben,
Nem ismert világnak érezi nyomását,
Rettegő örömmek elragadja kéje,
A leviathánnak hallja hánykódását...
Az Úr lelke terült a víznek föléje.

Lehet-é a szellem az istenség része?
Hiszen az istenség egy és oszthatatlan
A vagy lehet-é, hogy halandó szem nézze
A szellemvilágot, teljes öntudatban?
Évezred hanyatlik, évezred kel újra,
Míg egy földi álom e világba téved,
Hogy a hitetlen ember imádni tanulja
A köd oszlopában rejlő Istenséget.

Honnan és hová?
(részletek)

Mily rövid az élet!...
Mint hullócsillag futása,
Mely földünk körébe jutva,
Lángra gyúl és tűz-barázdát
Írva elszalad, gyorsabban,
Mint egyet pillantanál.
Útja honnan jött? hová visz?...
Ki tudná megmondani!

...
Volt idő, mikor tagadták
A futamló csillagot:
Semmi az, csak földi pára,
Lobban, és fut és elég.
Most a szellemet tagadják:
Semmi az, csupán anyag,
Agyvelő, vér és ideg...

...
Oh, ti, akik jobb felemnek
Már e földön mély sírt ástok:
Oly bizonyos hát tudástok,
Hogy helye sincs védelemnek?

...
Ami annyi szívbe oltva
Élt világ kezdete oltá;
Mit remélt a hindu, párz;
Amért lángolt annyi oltár,
Zengett Sionon a zsoltár:
hogy nem addig tart az élet
Míg alant a testbe' jársz;
Hanem egykor újra éled,
S költözzék bár fűbe, fába

Vagy keresztül állaton:
 Lesz idő, hogy visszatérhet
 Régi nemes alakjába,
 Megtisztulva, szabadon:
 Vagy a "boldogok szigetjén",
 Mint hívé a boldog hellén,
 Vagy az üdvezültek helyén,
 Mint reméli a keresztyén,
 Lesz dicsőebb folytatása:
 Én ezt meg nem tagadom.

Petőfi Sándor
 (1823-1849)

Petőfi evangélikusnak született. Tanulmányai során megfordult az aszódi evangélikus, a pápai református és a pesti katolikus, piarista gimnáziumban is. Nem volt vallásos. Keményen kritizálta a vallásosságot, általában a királyi abszolútizmus szövetségesének tekintette az egyházat. Költeményeinek mégis egyik legjellemzőbb vonása a maga sajátos "vallásossága": szabadságimádata. A filozófia, a lélektan ma mindenféle "idealizmusban", utópiában felfedezi a vallásos gyökeret, az ember Abszolútum keresését, akkor is, ha valaki az anyagi keretek között, illetve e világban reméli elérni a Teljeset, a Végtelent. (Így beszélnek arról, hogy az ideális kommunizmusba vetett hit is egyfajta vallás-pótlék volt. Hívó követői az ember és a társadalom utópikus tökéletesedésben, egyfajta földi mennyországban remélték megtalálni az emberi teljesség útját.)

Petőfi szabadság-eszménye ugyancsak egyfajta vallási dimenzióba sorolható²² (s ez kora romantikus szemléletében nem volt egyedülálló). Ha a hívő mindent hite fényében él meg, Petőfi egész költészetét is átjárja az istenített szabadság magasztalása. – Megjelenik ez szerelmi- vagy tájleíró verseiben is – "Pusztá pusztá, te vagy a szabadság képe,/ És szabadság, te vagy lelkem istensége!" (*A csárda romjai*) – de egészen sajátosan a szabadságról írt költeményeiben. A szabadság Petőfinél nem egyszerűen politikai vagy társadalmi fogalom, sokkal inkább egyfajta vallásos (esztatológikus) eszmény.

A világszabadság megvalósulása Petőfi számára egy új korszakot jelent, amelyben beteljesül az ember, az emberi történelem, megvalósul az ideális, boldog kor: egyfajta földi mennyország. S ezt az ideált sokszor csak valamiféle vallásos-jellegű látomásokkal tudja szemléltetni is. Ez a "látomásos képalkotásnak" jellemzi világszabadságról írt költeményeit

Nem véletlen, hogy látomásos verseinek képeit gyakran a Bibliából veszi, pl. *A XIX. század költői* c. versében szerepelnek próféták, ígérlet földje, Mózes, tűzoszlop. Egyik legjellemzőbb látomásos és bibliai képekre építő verse *Az ítélet*, mely a bibliai világ végének, illetve a Jelenések könyvének képeit idézi fel. – Épp e bibliai képekkel tudja kifejezni istenített szabadság-álmát; s e képek teszik ezeket a költeményeket különösen emelkedetté, átszellemültté.

Vallásos hevületét jelzi a sokszorta kifejezett vágya: szeretne meghalni a szabadságért (*Egy gondolat bánt engemet; Sors nyiss nekem tért...*). A halál azonban elképzelésében nem a véget jelenti. Ellenkezőleg egyfajta vallásos hit nyilvánul meg benne, hogy életadásával egyrészt mintegy belesemmisül a mindenséget átölelő Szabadságba, másrészt mozgatja a mindenséget a Világszabadság megvalósulása felé. (Ez a kifejezetten vallásos jellegű gondolat sem idegen a romantikától – mind annak szerelmi, mind a világszabadságot magasztaló vonulatában.)

1848 márciusában Petőfi azt hitte, hogy álma megvalósul. E kor költeményei eleinte a hazaszeretettől és lelkesedéstől feszülnek, majd a költő válságát tükrözik. Látnia kell, hogy a politika nem az ideálok területe, s a valóságos történések egyáltalán nem felelnek meg az ő eszményi elvárásainak. Ezt a helyzetet, illetve lelkiállapotot tükrözi *Az apostol* c. alkotása. Figyelemreméltó, hogy míg korábban a költőt prófétaként álmodta meg, aki vezet a népet a Kánaán, a világszabadság felé, *Az apostol* főhőse – Szilveszter (akiben önmagát ábrázolja) – már nem a néptől rajongva követett próféta-vezér, hanem magányos hős, akinek egyedül kell vállalnia a szabadság ideáljának hirdetését, mert belátja, hogy a nép még nem érett meg a szabadság-eszme befogadására.

²² Ilyen értelemben kifejezetten vallásos jellegűnek nevezi szemléletét Szerb Antal, *A magyar irodalom történetében*, 348-49, de ugyanerre utal Gintli Tibor-Schein Gábor: *Irodalom tankönyv 15-16- éveseknek c. tankönyve is*, Budapest, Korona, 1998, 328-30, 338, 341

E tapasztalat alapján a költő realisabbá és alázatosabbá válik, amint erről *Az apostol* soraiban ír. "Az apostol 10. éneke mindenképp Petőfi látomásos költészetének egyik legszebb alkotása. Az itt megjelenő vízió nem a korábban megismert versek apokaliptikus elemeiből épül fel, nem a vértenger látványát idézi, hanem a Végtelenséggel való találkozás átszellemült, minden eddiginél bensőségesebb, meditatívabb jellegű élményét. A látomás nagy átéltséggel, jeleníti meg a világűr mérhetetlen mélységét és az 'ős-szellemből' áradó ragyogó fényt",²³ valamiképp azt a Transzcendens Valakit, akiről Petőfi a maga szabadság-ideáljában egész életében álmodott.

És ott a rengetegben,
A fellegekben
Ágaskodó bércek között,
Ahol mennydörgés a folyam zúgása,
S a mennydörgés itéletnap rivalma...
Vagy ott a puszták rónaságán,
Hol némán ballag a csendes kis ér,
S hol a bogárdöngés a legnagyobb zaj...
Ott megállt az ifjú,
Körültekintett áhitattal,
S midőn szemét s lelkét meghordozá
A láthatár fönnségein,
Erőt vett rajta egy szent érzemény,
Letérdepelt s imádkozék:
"Imádlak, Isten; most tudom, ki vagy?
Sokszor hallottam és sokszor kimondtam,
De nem értettem nevedet.
A nagy természet magyarázta meg
Hatalmad és jóságod...
Dicsértessél, dicsértessél örökre!
Imádlak, Isten; most tudom, ki vagy?"

Később Szilveszter Istenben is csalódik, midőn tapasztalja az emberi rövidlátást, gonoszságot, megéli családjá nyomorát, gyermeke halálát. De Petőfi mindezen véres, fájdalmas realitások között is hirdeti a szabadságért, az emberiségért adott élet "isteni" erejét és végső győzelmét:

A szőlőszem kicsiny gyümölcs,
Egy nyár kell hozzá mégis, hogy megérjék.
A föld is egy gyümölcs, egy nagy gyümölcs,
S ha a kis szőlőszemnek egy nyár
Kell, hány nem kell e nagy gyümölcsnek,
Amíg megérik? Ez belékerül
Évezredek vagy tán évmiljomokba,
De bizonyára meg fog érni egykor,
És aztán az emberek belőle
Világvégeig lakomázni fognak.
A szőlő a napsugaraktul érik;
Míg édes lett, hány napsugár
Lehelte rája élte melegét,
Hány százezer, hány miljom napsugár?...
A földet is sugárok érlelik, de
Ezek nem nap sugárai, hanem
Az embereknek lelkei.
Minden nagy lélek egy ilyen sugár, de
Csak a nagy lélek, s ez ritkán terem;
Hogyan kívánhatnók tehát, hogy
A föld hamar megérjék?...
Érzem, hogy én is egy sugár vagyok,
Amely segíti a földet megérni.

²³ Gintli-Schein i.m.341

Csak egy nap tart a sugár élete,
Tudom, hogy amidőn megérkezik
A nagy szüret,
Akkorra én már rég lementem,
De életemnek a tudat erőt ad,
Halálomnak pedig megnyugovást,
Hogy én is, én is egy sugár vagyok!...

Ily vallomást tett... nem hallotta ember,
De meghallotta ödafönn az Isten,
Fölvette a szent könyvet, melybe
Jegyezve vannak a mártírok,
S belé írta a Szilveszter nevet.

(11.ének, vö. 20. ének)

A jövő isteni igazságszolgáltatásába vetett hite mellett – különösen amikor a szabadságharc sorsa egyre kilátástalanabbá vált, de már korábban is – megjelenik verseiben a reménytelenség (közismerten pl. utolsó versében, a *Szörnyű időben*).²⁴ De reménytelen versei még kiáltóbbá teszik a költészete egészét jellemző eszkatologikus vágyat a végső Igazság győzelme után.

Petőfi világnézeti útkeresését példázza a következő vers is:

Világosságot!

Sötét a bányá,
De égnek benne a mécsek.
Sötét az éj,
De égnek benne a csillagok.
Sötét az ember kebele,
De nincs benne mécs, nincs benne csillag,
Csak egy kis hamvadó sugár sincs.
Nyomorú ész,
Ki fénynek hirdeted magad,
Vezess, ha fény vagy,
Vezess csak egy lépésnyire!
Nem kérlek én, hogy átvilágíts
a más világnak fátyolán,
A szemfedőn.
Nem kérdem én, hogy mi leszek?
Csak azt mondd meg, hogy mi vagyok
S miért vagyok?...
Magáért születik az ember,
Mert már magában egy világ?
Vagy ő csak egy gyűrűje
Az óriási láncznak,
Melynek neve emberiség?
Éljünk-e önnön öröminkek,
Vagy sírjunk a síró világgal?
Hány volt, ki más szívéből
Kiszította a vért
Saját javára,
És nem lett büntetése!
S hány volt, ki más javáért
A vért kiontá
Saját szívéből,

²⁴ Vö. Szörényi László, Apokalipszis helyett kataklizma (Petőfi utolsó verse), in: Múltaddal valamit kezdeni, Budapest 1989, 94-118

S nem lett jutalma!
 De mindegy, a ki áldozatnak
 Od'adja életét,
 Ezt nem díjért teszi,
 De hogy használjon társainak.
 S használ-e vagy sem?
 A kérdések kérdése ez,
 És nem a "lenni vagy nem lenni?"
 Használ-e a világnak, aki érte
 Fömláldozá magát?
 Eljő-e a kor,
 Melyet gátolnak a rosszak
 S a melyre a jók törekednek,
 Az általános boldogság kora?
 S tulajdonképpen
 Mi a boldogság?
 Hisz minden ember ezt másban leli;
 Vagy senki sem találta még meg?
 Talán a mit
 Mi boldogságnak nevezünk,
 A miljom érdek,
 Ez mind egyes sugára csak
 Egy új napnak, mely még a láthatáron
 Túl van, de egykor feljövend.
 Bár volna így!
 Bár volna célja a világnak,
 Bár emelkednék a világ
 Folyvást, folyvást e cél felé,
 Amíg elébb-utóbb elérné!
 De hátha úgy vagyunk
 Mint a fa, mely virágzik
 és elvirít,
 Mint a hullám, mely dagad
 aztán elsimul,
 Mint a kő, melyet fölhajítanak,
 Aztán lehull,
 Mint a vándor, ki hegyre mászik,
 S ha a tetőt elérte,
 Ismét leballag,
 S ez így tart mindörökké:
 Föl és alá, föl és alá...
 Irtóztató, irtóztató!
 Kit még meg nem szállott a gondolat,
 nem fázott az soha,
 Nem tudja még: mi a hideg?
 E gondolathoz képest
 Meleg napsugár a kígyó,
 Mely keblünkön jégcsap gyanánt
 Vérfagylyalón végigcsúszik,
 Aztán nyakunkra tekerőzik,
 S torkunkba fojtja a lélekzetet...

Madách Imre
 (1823-1864)

Madách katolikus nemesi családban született. Középkolai tanulmányait a váci piaristáknál végezte. Életében számos drámai megrázkódtatáson ment át (családtagjainak tragikus halála, börtön, válás, írói sikertelenségek). Ezek a körülmények is tükröződnek írásaiban.

Legjelentősebb műve *Az ember tragédiája*. A drámai költeménynek, ennek a Madách korában elterjedt műfajnak jellemzője, hogy (mint korábban a misztériumjátéknak) célja a lét egyetemes értelmezése.

E mű mondanivalóját akkor értjük meg, ha figyelembe vesszük, hogy a történeti színek egyoldalúan negatívan mutatják be az emberi létet, hiszen Lucifer éppen ezekkel a képekkel akarja elriasztani Ádámot a történelmi felelősség vállalásától. Az Úr szavai viszont értelmet adnak a Lucifer által értelmetlennek rajzolt létnek. A tragédiában tehát a sátán, illetve az emberi magabiztosság áll szemben Istennel és az ő gondviselésével. Erdélyi Jánoshoz intézett levelében Madách maga írt erről: "Egész művem alapeszméje az akar lenni, hogy amint az ember Istentől elszakad, s önerejére támaszkodva cselekedni kezd, mindenütt megbukik. S megbuktatója mindenütt egy gyöngye, ami az emberi természet legbensőbb lényegében rejlik, melyet levetni nem bír; de bár kétségbeesve azt tartja, hogy addig tett kísérlete elvesztegetett erőfogyasztás volt, azért a fejlődés mindég előbb s előbbre ment, az emberiség haladt, ha a küzdő egyén nem vette is észre. S azon emberi gyöngét, melyet saját maga legyőzni nem bír, az isteni gondviselés vezérlő keze pótolja, amire az utolsó jelenet 'küzdj és bízzál'-ja vonatkozik."²⁵

A tragédia záró színében bontakoztatja ki tehát az író a megoldást: Az önmagában bízó ember ismét Istenhez fordul:

Uram legyőztél. Ím porban vagyok,
Nélküled, ellened hiába vívok:
Emelj vagy sújts, kitárom keblemet.

S Lucifer szitkozódása ellenére Ádám kitart Isten melletti döntésében, az Úr pedig visszafogadja őt:

Emelkedjél Ádám, ne légy levert,
Mídon látod, kegyembe veszek újra.

Az Úr pedig nem a szenvedést, az elbukást nevezi az emberlét lényegének, hanem a nagyság és erény megvalósításának lehetőségét:

Ha percnyi léted súlyától legörnyedsz
Emel majd a végtelen érzete.
S ha ennek elragadna büszkesége,
Fog korlátozni az arasznyi lét,
És biztosítva áll nagyság és erény.

Mózes
(részlet)

Jehova szava

Mózes kelj fel, s kövesd testvéredet.
Szabadítóját várja Izrael,
S bilincseit letörni vagy hivatva.

Mózes

S hogy bírom én ez óriási művet? --
Karom lelankad, és gyarló szavamnak
Ki ád hitelt, ha mondom, hogy te küldtél?
Válassz magadnak, népem Istene
Erősebb eszközt – és hagyj engemet
Őrizni nyájamat, neved dicsérni,
S hű nő ölében távolról örülni
A nép javának – melyhez tartozom.

²⁵ Idézve Gintli-Schein i.m. 417

Jehova szava

Karod erős lesz, és nyelved hatalmas,
 Ha én leszek veled, meg az igazság.
 Te győzni fogsz ármány- s erőszakon,
 Ha a hit nem hagy el, meg a kitartás.
 A szellem az csak ami győzhetetlen.
 Előtte minden más a porba dül.
 Fel hát! – kit az Úr választ eszközévé,
 Az megszűnt lenni többé önmagáé,
 S a nép szívében ver csak élete.

Mózes

Uram, legyen amint parancsolod,
 Megyek, megyek, hová szavad vezet,
 Széttépek minden drága kötelet,
 Mi életemhez vonz, gyöngévé tehet.
 Ne érintsen már többé női ajak,
 Ne kéjelegtesen gyermekmosoly,
 Nincs nőm, nincs gyermekem, nincs otthonom -
 Te egyedül csak, harcok Istene,
 Te egyedül, nép – ameddig szabad léssz.

Vajda János
 (1827-1897)

Vajda Jánost katolikusnak keresztelték. Bár hisz Istenben, panteista ízü – az emberi személlyel nem törődő – istenképe nem adhat az emberi létre (és az ő életére sem) megoldást.²⁶ Költészete a csalódottság költészete. A modern kor magányosságának első magyar megszólaltatója. Életét, költészetét átjárja a beteljesíthetetlen szerelem és a beteljesíthetetlen lét-érzés gondolata. Idegen a világban, s állandóan szembe kell néznie a lét értelmetlenségével s a halállal.

Nyári éjjel
 (részletek)

Az élet az “Úr” vetése,
 “Halál” szolgája learatja.
 Ugarrá vál a nagy mindenség
 E – nekünk végtelen – darabja.
 ...
 Ez öntudatlan zagyva minden,
 Ez volt, van és lesz mindörökké.
 Gondolkozó lény percig itten
 Él, meghal, aztán – soha többé?...

Több verse olyan, mintha egy mai, nemhívó egzisztencialista (vagy deista) írta volna.

Ím, itt vagyok a sötétségben
 Tehetetlen, árva, elhagyott.
 Nem hogy kié, de voltaképpen
 Azt sem tudom, hogy ki vagyok?
 (*Nyári éjjel*)

Hát hasztalan, hiába minden!

²⁶ a témához vö. Sík Sándor *Vajda János titka*, in: Sík S. Kettős végtelen I., Ecclesia 1969, 298-311; Szerb A., i.m. 406-409

Léted, világod titka zárva.
Magadra vagy hagyatva itten,
Kitett lelenc, apátlan árva.

Szülőd előled elrejtőzik.
Szégyelli tán magát miattad?
Vagy ebben tán az intés rejlik:
Légy ura, istene magadnak?

A feneketlen sötétségbe
Tudj beugorni készen, bátran
Ha ő csodás az öröklétben,
Légy nagyszerű te a halálban...!
(Esti harang)

Versei egy sajátos szempontot fogalmazznak meg Istenről és túlvilágról (mint az egzisztencializmus): megvilágítják, milyen abszurd – és milyen megoldatlan – az élet egy Végtelen szerető Lény, Isten nélkül.

Néhány versében viszont eljut Istenig. Ezekből megnyugvás árad:

Őszi tájék

Az égen a felhő egymást űzi-hajtja.
Suhogva a parton hajlong a sikár.
Csóválja fejét a hegyélen a makkfa:
Hogy oda megint az örömteli nyár!
Gyülemlik a holló, varjú kavarogva.
A cinege fázik a túskebokorban.
A kerti harasztok zokogja a szél:
Elhervad a rózsa, lehull a levél.

Elhervad a rózsa, lehull a levél!
Ezért születünk, hát, ez az élti cél?
Csak eddig a pálya, semmi se tovább,
Vagy itten az ember csak öltözik át?
Mi itten az örök: halál-e vagy lét?
Hol itten a kezdet, hol, és van-e vég?
Mi itt a csalódás, hol itten az álom,
Vajh innen-e, avagy túl a határon?

Az égen a felhő egymást űzi-hajtja.
Bujdosni a tarlón indul a katang.
Elnémul az erdő, elszáll a galambja,
Siránkozik a falubéli harang.
Mezőkön az árnyék, tengereken hab
Múlik, születik, mint mára a holnap.
A szemfödelet rángatja hideg szél:
Elhervad a rózsa, lehull a levél.

Elhervad a rózsa, lehull a levél!
Hiába hisz ember, hiába remél?
Hát semmi, de semmi, ami vigasztal?
Ott túl amaz árkon újra tavasszal?
Ereszkedik a ravatal a gödörbe?
Dörögnek a hantok: örökre, örökre,
A sírra borul le a hű szerető:
Semmit soha vissza nem ad temető?!

Az égen a felhő egymást úzi-hajtja.
 Lemegy a nap. A nyáj hazatér.
 Távolba vesz el halk, méla kolompja.
 Kiált a kuvik, száll a denevér.
 Sírhalmot ölelve az anya zokog.
 Majd kigyúl a csillag, és kisüt a hold.
 S ott fenn a keresztfán suttogja a szél:
 Kinyílik a rózsza, kihajt a levél!

Megnyugvás

(Egy költő monológja)
 Egy nagyobb költemény önálló része.

Hiszek az örök igazságban.
 Hiszem, hogy ő maga a nap.
 Körén forgandóság van.
 De ő nem változik, marad.

Egy gyűrű ez a végtelenség.
 Kerek a sors, a tér, idő.
 Csak fejeinkben a képzelt vég,
 Az egyetemben nincs meg ő.

Az éjre nap, a napra éjjel,
 A télre megjön a tavasz.
 Ki elborít keserúséggel,
 ne félj, meg is vigasztal az.

Isten vezérli a világot,
 Kinek mindenre gondja van.
 Ki rózsabimbót, szép lányt alkot,
 Nem lehet rossz, igaztalan.

Te porba vérezőn tiport szív,
 Nyugodj meg hát, te is szívem.
 Ítélet napja, mely előhív,
 Onnan rád is virrad, hiszem.

Hogy is kívánod, hogy neked már
 Itt most igazat adjanak?
 A századokba nyúljanak, bár
 Létünk forgása pillanat?

Van itt igazság e világon:
 Arany mérettel egyező.
 Vegyétek a jelent, nem bánom,
 Enyém a végtelen jövő.

A múltakat megtagadjátok
 A jelen örömeiért,
 Ez a ti istenetek, bálványtok,
 Az áruló júdási bér.

De a jövőt bár gúnyoljátok,
 Áhítja titkon szívetek.

Ah, ha megvásárolhatnátok!
De mindhiába, nem lehet.

Bár leghívebbjét, emlőjétől
Gorombán elrúgott hazám,
Sebaj, azért ne panaszold föl,
Szívem csak valld meg igazán:

Van-e a földnek annyi kincse,
Mely elbillentse mérleged,
Cím, hatalom, vagyon, miért te
Cserébe adnád e hitedet?

Gárdonyi Géza
(1863-1922)

Gárdonyi hosszú keresés, töprengés által lesz mélyen katolikussá. Útkeresésében ilyen kérdések nyomasztják: “Minek a földön 300.000 millió ember ma, s ugyanannyi száz év múlva egy ölnyivel lejjebb, a föld kérge alatt, s újabb 300.000 millió felette, és mind a boldogságot keresi, de meghal szenvedésben? Mire jó mindez?” (Levél Szabolcskának, 1894. okt. 15.)²⁷

Gyakran sóhajtozik az elveszett hit után.

Nem tudva, mi az élet, mi halál, mi álom,
Csak csüggedünk a hiten, mint a pók a szálon
(Levél Brassai Sámuel úrnak)

De a világot megfigyelve megtalálja Istent. “Nekem egy kis csirke érdekesebb szép Meluziánál. Mert igaz. Mert a végtelenségnek egy titkokskája. Mint ahogy egy tollpohly szerkezete is csodálatosabb nekem a legkomplicáltabb gépsárkány szerkezeténél. Egy közönséges tyúktojás pedig többet mond nekem Istenről, mint Aquinói Tamás” (Mai csodák).

Nemegyszer írja, hogy a természetben találta meg Istent; többször hangoztatott kedves mondása, hogy az ő vallásossága tudáson épül.

“Már 1887-ben így vigasztalja Szabolcskát, akihez nem egész 3 évvel előbb istentagadó retorikával telt leveleket küldözött: ‘Olvastam a lapokban, hogy édesanyád eltávozott. Én, akit némelyek pogány embernek mondanak, teljes hittel mondom eltávozásnak ezt, és te, aki pap vagy, teljes hittel kell annak fogadnod... Rend és törvény van a világegyetemben. A felfoghatatlanul nagy Erő tudja, mit miért foglalt a világrend kapcsába, s mert a meglévő célt nem ismerjük és nem értjük, meg kell benne nyugodnunk’. (1897. VIII. 1. ‘A buta véletlenség világteremtő erejében hinni, nem tartom emberi értelemez méltónak. A mindenségben lehetetlen nem látnom az erőt, az erőben a rendet, a rendben az Elmét’²⁸

“Istenhite ettől kezdve rendíthetetlen. ‘Hisz ön Istenben? – Vagyok olyan értelmes’ – az efféle helyek újra meg újra felbukkannak legkülönbözőbb munkáiban... A hitetlen ember rendszeren ellenszenves alakként szerepel írásaiban”.. “Jóformán csak kétféle ellenszenves alakot ismer: a tudatlan, rövidlátó, érzéketlen papnak és a pozitívista-materialista hitetlen gondolkodónak típusát. Az egyik homokra épült ifjúkori vallásosságának, a másik a hitelenséggel vívott győzelmes harcának emlékét őrzi. Viszont a legrokonszenvesebben rajzolt férfialakjai azok a papok és világiak, akik mélységes hittel, meleg szívvel képviselik az író nézeteit.”

Gárdonyi vallásossága – bár a katolicizmus sok elemét magáénak vallotta – eklektikus vallásosság. Azt fogadta el, amit jónak látott. De vallásosságának elemei mélyek és élményszerűek. “Isten alkotásának csak porszeme ez a föld, és így nekünk sem lehet mindenségünk, csak ideiglen” (Levél Szabolcskához)²⁹. Ez az átértzett hit hozza meg számára a teljes megnyugvást:

Miatyánk Isten, mindeneknek Atyja,
kihez hajlunk, mint fű a Nap felé,
az én szívem kétség nem szorongatja,

²⁷ vö. Sík Sándor: Gárdonyi, Ady, Prohászka, Bp., 1928, 30. old.

²⁸ i.m. 33

²⁹ i.m. 35

midőn indulok végóráim elé.
 A halál nékem nem fekete börtön,
 nem fázlaló, nem is rút semmiképpen:
 egy ajtó bezárul itt lenn a földön,
 s egy ajtó kinyílik ott fenn az égen:
 ez a halál.

(*Útrakészülés*)

Ez a hit világítja meg, mit akart mondani önmaga tervezte sírfeliratával (amely az egri várban elhelyezett sírkövén olvasható): “Csak a teste!”

Megújult hite visszavezeti a Bibliához, a “könyvek könyvéhez, amelynek olvasása tökéletesíti a lelket, nemesíti a szívet, elűzi a gondokat, lecsillapítja a kedélyeket, és az embert is önmaga fölé helyezi” “Én nem hiszem, hanem tudom, hogy a bibliai emberek szava igaz” – írja (Mai csodák). “A későbbi bölcsek ezer meg ezer nehéz kötete el van mondva a Bibliának két első levelén”

“Én pápista embernek születtem, és szeretem is az én minden művészettel ékes vallásomat” – írja (Az én falum II.). Fájdalommal ítélte el és ifjúkori ballépésének tekintette az Egyházat támadó írásait, és az *Isten rabjait* saját bevallása szerint kiengesztelésnek szánta.³⁰

Az *Útrakészülés* – Gárdonyinak egyik legjellegzetesebb költeménye – felejthetetlen Szűz Mária-akkorddal végződik. A költő lelke halála után május közepén szeretne visszazánni az erdőbe, a gyöngyvirágok közé:

S ha jó az éj, s én újra visszatérek,
 egynéhány szál gyöngyvirágot letépek,
 és felviszem a csillagfényes égbe.
 Megkeresem Jézus Anyját véle.
 A Jézus anyját, kinek képei
 oly búsak és olyan szenvedők!
 Hadd lássam egyszer mosolyogni őt!

E versében ír a szenvedés okáról is:

Hiszen tudom, hogy kell szenvedniök,
 ezért jöttek ők is a föld színére.
 A sárba tévedt kócsag is fehérre
 mossa tollát, mielőtt hazatérne,
 S így száll az égbe, hófehér ruhában...
 Az ember mosdik könnye harmatában.

“Valami különös szép törvény az Istennek földi rendjében – írja másutt –, hogy minden szerencsétlenségünkől valami jó fakad. Minden keserűségünkől valami édesség... Minden szenvedés valami gyöngyöt terem”. “Ahányszor sírunk, lelkünk utána tisztább, nemesebb; jobban megértjük egymást és az életet” (Krisztus bankója).³¹

Az egész világot a hívő ember szemével nézi. Így ír Az én falumban: “Szeretem nézni a szántóvető embert... keze az ekeszarván. És a barázdák követik egymást, mint az én írásom a papíroson. Az élet írása az. A természet könyvének egy lapjára ír most Buricz András. Ezt írja: ‘Add meg a mi kenyerünket...’ És az Úr olvassa az írást a magasból. Amott a másik földön látom, hogy vetnek...”

Ha városi ember volnék, a szobám falán ott volna a vető ember képe. Annak a mozdulataiban van valami, ami a teremtést cselekvő összellemet juttatja az eszünkbe. Így vethetett Ő, a Végtelenség fekete mezején egyet-egyet lépve a csillagokat. Kevi Pál csak csekélyke kis árnyékképe persze a nagy Magvetőnek, de mozdulatában van valami méltóság, fenség”.

A kommunizmus korának irodalomtörténetei részletesen írtak Gárdonyinak az Egyházzal és vallással való összekülönbözéséről, materialista szellemű olvasmányairól, de vallásosságáról alig tettek említést, pl. ily módon: Később “vallási tanítások iránt érdeklődik”.³² Ami Gárdonyi vallásosságát illeti, erről szövegtünk. A kép teljességéhez tudnunk kell rosszul sikerült egyházi házasságáról és egyes egyházi személyekben való csalódásáról, amely tények munkásságának korábbi szakaszában az egyháziak elleni (vagy a kemény, büntető Isten elleni) éles kifakadásokra indították. –

³⁰ i.m. 36.

³¹ i.m. 40.

³² vö. Magyar Irodalmi Lexikon, Budapest. 1963. I.-III

Ami a “materialista szellemű olvasmányokat” illeti, az idézett lexikon Büchner könyvére hivatkozott. – Való igaz, hogy Gárdonyi olvasta ezt a materialista filozófust, könyvtárában megmaradt kötete is. De ez a fennmaradt kötet éppenséggel vallásosságát igazolja. A könyv ugyanis telve van az író sajátkezű – az ateizmust élesen, olykor gúnyosan bíráló – bejegyzéseivel: “oktalannak”, “értelmetlennek” stb. minősíti a szerzőt egy-egy vallásellenes kitételéért. (A kötet megtalálható az egri Líceumban, az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban.)

Betegágánál is rendszeresen látogatta pap barátja, dr. Péteri József (a későbbi váci püspök). A hit dolgairól, az örök életről sokat beszélgettek. Elterjedt az a vélemény, hogy Gárdonyi betegágán nem akart meggyónni. Az igazság ezzel szemben az, hogy halála előtti este Péteri még meglátogatta, s említette neki, hogy jó volna meggyónnia. Az író nem érezte olyan súlyosnak állapotát, s visszakérdezett: “Már annyira volnék?” (utalván a haldoklók szentségére). Péteri nem erőltette a dolgot, mert nem gondolta, hogy valóban oly közel van a vég. Reggelre meghalt.

Írásait, életét, különösen annak utolsó szakaszát ismerve hihetjük, hogy az ő halálára is vonatkoznak versének idézett sorai:

Egy ajtó bezárul itt lenn a földön,
s egy ajtó kinyílik ott fenn az égen:
ez a halál.

Gárdonyi verseit az irodalomtörténet kevésbé tartja jelentősnek prózai írásainál. Hitének bemutatására, és szépségük miatt mégis érdemes idéznünk néhányat. (S emlékeztethetünk, hogy az országzerte énekelt karácsonyi ének, a *Fel nagy örömrre, ma született...* vers-szövegét is Gárdonyi írta.)

Esti harangszó

Szép júniusi estén egyedül
ülök a kertben. S nézem, mint merül
az égi nap a földi kék homályba,
a hegyek ibolyaszín fátyolába.
A völgyben lenn már feketül az árnyék.
Elcsöndesül az emberlakta tájék.
Csillag ragyog a Mátra tetején.
A távolból harangszó száll felém:
Üdvözlégy Mária!

Ha elgondolom, hogy a Föld színén
valóban élt e tiszta, égi lény!
Járt-kelt, mint mink: a lábának nyomát
a porban hátrahagyta, merre ment;
hajába tűzött fehér violát,
tán épp ilyet, mint kertemben terem...
S ő maga volt a legszebb viola:
Isten közöttünk járó angyala!
Üdvözlégy Mária!

Tán ilyen este volt, ily csillagos,
az ég ily tiszta, föld ily harmatos,
s a kerti fák így álltak félhomályban,
amikor ő szobája magányában
ott térdelt a kis gyékény-szőnyegen,
s imádkozott mélázón, csöndesen,
S a szoba megtelt égi fényözönnel:
Üdvözlégy Mária!

A göncölszekér épp így állhata,
midőn az országút két vándora

a betlehemi völgyben haladott.
 A férfi öszvér előtt ballagott.
 A nő fenn ült halványan, szenvedőn.
 Pásztornép hevert a tűznél a mezőn,
 és így szólt egy: "A város telve néppel".
 A másik így szólt: "Itt hálhattok az éjjel".
 Üdvözlégy Mária!

Tán épp ily enyhe nyári este volt,
 tán épp ily telten kélt az éji Hold,
 midőn egyszer a búzaföldön át
 a gyalogúton haza lépkedett:
 fehér-szelíden, mint a holdvilág,
 karján tartva az alvó kisedet,
 vállára hajló fejjel aludott.
 Kalász kalászra bókolt, suttogott:
 Üdvözlégy Mária!

Ó, nyíljatok ki rózsák, liljomok!
 Leheljetek az égbe illatot!
 Ő bizonyára ismert titeket,
 mikor a Földön járt közöttetek,
 s hozzátok hajolt és szólt édesen:
 "Kedves virágom, rózsám, szegfüvem!"
 Ő bizonyára emlékezik rátok.
 Virágajakkal ti is susogjátok:
 Üdvözlégy Mária!

Krisztus álma

A pálmafák alá vonult
 A mester és a kis csapat,
 Hol hűs árnyat ereszt a lomb,
 Pihenni fáradalmukat.
 Amíg őket álom ringatá,
 Susogni kezd a kis liget:
 Mozdul a fa, virág, fűszál,
 Vonaglanak a tövissek.

A pálma kezdi: Én vagyok
 A fák között, kit Ő szeret,
 Ha fáradt volt, levélernyőm
 Föléje hűs árnyat vetett.
 S midőn hozsannát zeng neki
 A szent városban ifjú, agg,
 Újra lombom ezrei
 s legszebb virágim hullanak.

Sápadtan az Olajfa mond:
 A Nap leszáll, s eljő az éj,
 S lappangva lombjaim alatt
 Az áruló már lesre kél.
 És jó az Úr, s én hallgatom,
 Gyötrődő lelke mint sóhajt,
 Két karja az éghez remeg
 És rája villan dárda, kard.

A tó színén feljő a nád,
 - Fürtös feje búsan zizeg:
 Királyi pálca én leszek.
 Miért is szültek a vizek!

A Tüske szúrós ágait
 Magához nyomva így zokog:
 - Átok reám a törökért:
 Én vérezem szent homlokod.
 A Tölgy megborzong, s felsóhajt:
 - Holnap kívágnak engemet,
 Holnapután a Golgotán
 A hóhér rajtam öli meg.

A zöld Borostyán így rebeg:
 - Sírjához innen kúszom én,
 S ezer karommal ölelem,
 Ki legjobb volt a föld színén.

A kis liget virágai
 Susogva erre sirva mind:
 - Ó, elmegyünk ráomlani,
 Sírján kiadni lelkeink.

Fölkél az Úr. S a kis csapat
 Indul a szent város felé.
 Az Úr előbb mindkét kezét
 Áldásadón fölemelé:
 Nézzétek, szól, a harmatot,
 Mint könnyek ezre, úgy ragyog.

Írás a Bibliába

Ez a könyv a könyvek könyve,
 Szegény ember drága gyöngye,
 Égi harmat lankadtaknak,
 Világosság földi vaknak.
 Bölcsességnek arany útja,
 Boldog, aki rátalál,
 Szomjas lélek forrás-kútja,
 Hol pohárral Krisztus áll.

Ez a könyv az örök törvény,
 Királyon láncc, rabon napfény.
 Tévelygőknek hívó harang,
 Roskadóknak testvéri hang.
 Elhagyottnak galambbúgás,
 Viharvertnek eresz ez.
 Haldoklónak angyalzúgás:
 “Ne félj, fogd a kezemet!”

Gyermeknek is “mily szép rege”!
 Bölcsnek “rejtelmek tengere”.
 Fal, – s túl rajta élő hangok,
 Köd, s benn zengő hárfák, lantok.
 Templomok közt legszebb templom,
 Csak megnyitom, s benn vagyok.

Ablakán a Paradicsom
Rózsáira láthatok.

Minden fakul, minden romlik,
Márványvár is összeomlik.
Bíborleplek ronggyá mállnak,
Dicsőségek füstbe szállnak.
Csak ez a könyv nem tér porba,
Mintha volna élő lelke...
Ez a könyv a Mózes bokra:
Isten szíve dobog benne.

Ady Endre
(1877-1919)

Ady református családban született s nevelkedett. Istenkereső verseiről sokan írtak, az irodalom és kritika nagyjai. – A kérdés csupán felületes ismeretéhez is többre van szükség e néhány sornál. Itt csupán rövid vázlatot adunk Ady istenkereséséről, tudva azonban azt, hogy az összkép kialakításához sok szempontot figyelembe kell vennünk. (Az idézett tanulmányok segítségünkre lehetnek ebben.) A felsorolt versek sem Ady egész költészetét jellemzik, csupán istenélményének állomásairól adnak áttekintést.

Adyra jellemző az önkeresés (szerelem-mámor-gőg-pérez-halálfélelem), és az istenkeresés (vö. Léda ajkai között).

E témakörökben az egyik végletből a másikba csap át. Például: amíg némely verséből szinte sugárzik a gőg:

Nem bánok semmit, mit cselekedtem,
Szent, kényes dolog volt minden tettem.
(Utálnak, de csodálnak);

máskor kétségbeesve veri a mellét:

Nézd, ahogyan fejem lehajtom,
Szánom minden dölyföm, Uram,
S ha van még bennem gőg-erő,
Szívemmel együtt kiszakajtom
(Alázatosság langy esője);

vagy másutt:

Minden volt dolgom egy-egy átok,
Szégyen:
Boldog, ki Isten kegyelmében
Fehérre aszatja magát.
(A Patyolat üzenete; vö. A Mentő glória; Ázott szénarendek fölött)

Istenes versei is hol káromkodásnak tűnnek (pl. *Júdás és Jézus*), hol a legmélyebb istenkeresésről tanúskodnak, mint pl. az *Álmom: az Isten* című vers és általában az alább idézett versek:

Batyum: a legsúlyosabb Nincsen,
Utam: a nagy Nihil, a Semmi,
A Sorsom: menni, menni, menni
S az álmom: az Isten.

Vele szeretnék találkozni,
Az álmmal, nagy bolond hitben,
S csak ennyit szólni: Isten, Isten
S újból imádkozni.

Nem bírom már harcom vitézül,
 Megtelek Isten-szerellemmel:
 Szeret kibékülni az ember,
 Mikor halni készül.

Rónay György így jellemzi Adyt³³: istenkeresésében “állítás és tagadás együtt jár: anélkül, hogy lerontaná; ellenkezőleg: erősíti egymást. Egymásból táplálkoznak, de mindig a lét, a közvetlen tapasztalás, illetve élmény síkján, sosem az értelmi okoskodás elvontságában. Ady érzi az ‘Istenszagot’, harcol Istennel, megtapintja, megragadja, birkózik vele, hallja szívében, idegeiben az istenkereső lármát; egyszerre él Istennel, Isten nélkül és Isten ellen; Isten létének bölcséleti kérdését azonban nem veti föl sohasem. És végül egy sajátos istenfogalom, illetve istenkép jelenik meg nála: a Semmi fölé emelt Isten, egy – nyilván részben ószövetségi – protestáns eredetű menedék-Isten, mentsvár-Isten, aki valójában csak azért létezik, mert lehetetlen, hogy az Élet ne legyen senkié, vagy csak az emberé legyen, ahogyan egyik legmegrendítőbb istenes versében vallja:

Menekülés az Úrhoz:

Megszakadt szép imádkozásunk,
 Pedig valahogyan: van Isten,
 Nem nagyon törődik velünk,
 De betakar, ha nagyon fázunk.

...

Adjuk Neki hittel magunkat,
 Ő mégis csak legjobb Kísértet,
 Nincs már semmi hinnivaló
 Higgyünk hát a van-vagy-nincs Úrnak.

Mert ő mégis legjobb Kísértet,
 S mert szörnyűséges, lehetetlen,
 Hogy senkié, vagy emberé
 Az Élet, az Élet, az Élet.”

Ez a “menedék-Isten” alapmotívuma istenképének. Sokszor visszatér e gondolat, mint pl. az *Imádság háború után* című versében:

Uram, háborúból jövök én,
 Mindennek vége, vége:
 Békíts ki Magaddal s magammal,
 Hiszen Te vagy a Béke.

Nézd: tüzes daganat a szívem
 S nincs, ami nyugtot adjon.
 Csókolj egy csókot a szívemre,
 Hogy egy kicsit lohadjon.

Lecsukódtak bús nagy szemeim
 Számára a világnak,
 Nincs már nekik látnivalójuk,
 Csak Téged, Téged látnak...

Hasonló a *Szeress engem, Istenem* gondolata:

Szeress engem, ha tudsz szeretni,
 Szeress engem, mert, jaj, utálnak
 S olyan jó szeretettnek lenni.

³³ Rónay György: Az istenkereső Ady, Vigília, 1968., 90; vö. Sík S. Az örök Ady, in: A kettős végtelen i.m. 312-322

Szeress engem s ölelj át szépen,
Mi, hajh, cudar világot élünk...

Az Istenre szorultság egyik legmélyebből jövő felkiáltása a *Hiszek hitetlenül Istenben* című vers:

Hiszek hitetlenül Istenben,
Mert hinni akarok,
Mert sohase volt úgy rászorulva
Sem élő, sem halott.

Szépség, tisztaság és igazság,
lekacagott szavak,
Óh, bár haltam volna meg akkor,
Ha lekacagtalak.

Szüesség, jóság, bölcs derékség,
Óh, jaj, be kellett.
Hiszek Krisztusban, Krisztust várok.
Beteg vagyok, beteg.

Isten megjelenésével valami egységesülés kezdődik Ady lírai világában (de nem egyedül csak Isten megjelenése következtében) – állapítja meg Rónay György. – Mintegy kezdetét veszi költői világa fő erőinek sajátos integrálódása. 1907 végén írja *A vidám Istenben*:

Összetévesztitek a Halállal,
Holott Ő a Halálnak is ura
S akkor vagytok a közelében,
Ha kötekedtek a Halállal.

Ha így szóltok: éljen az Élet,
Derít rátok a Halál ura,
Derít rátok s örül az Isten,
Ha így szóltok: éljen az Élet.

Hat hónappal később *Léda ajkai között* című versében ezt mondja:

Szomorú zöld nagy szemeidben
Dözsölnek az én cimboráim,
Kikukucsálnak, leskelődnek,
A Mámor, a Halál s az Isten.

Élet, illetve Mámor, illetve Szerelem-Halál-Isten: ugyanannak a lényeknek proteuszi megnyilatkozásai, mert a Létezés vagy Végzet mélyén – a költő személyes végzetében is – elválaszthatatlanok egymástól.

Elválaszthatatlanok, sőt talán egyek. Egy levelében, 1908 végén, ki is mondja: “Idegeidre vigyázz – írja Hatvany Lajosnak -, de ha kedvelsz egy nőt, add oda az utolsó szílat is. Ez az egyetlen, ami az életért kárpótol, s legrokonibb a Halállal s az Istennel, kik valószínűleg – egy személy”.³⁴

Szabó Lőrinc rámutat, hogy: az istenkép elmélyülésével az élmény is mind kevésbé negatív: “néhol már optimista hangon ad hálát minden jóságért, szépségért és nyugalomért”³⁵– Példa erre a *Köszönöm, köszönöm, köszönöm* c. vers:

Napsugarak zúgása, amit hallok,
Számban nevednek jó íze van,
Szent mennydörgést néz a két szemem,

³⁴ i.h.

³⁵ Szabó Lőrinc: Ady Endre istenes versei, in: a SZIT kiadásában 1990-ben megjelent Ady kötet előszavában

Istenem, Istenem, Istenem,
 Zavart lelkeim tegnap mindent bevallott:
 Te voltál mindig mindenben minden,
 Boldog szimatolásaimban,
 Gyöngéd simogatásaimban
 S éles, szomorú nézéseimben.
 Ma köszönöm, hogy te voltál ott,
 Hol éreztem az életemet,
 S hol dőltek, épültek az oltárok.
 Köszönöm az érterem vetett ágyat,
 Köszönöm neked az első sírást,
 Köszönöm tört szívű édes anyámat,
 Fiatalságomat és bűneimet,
 Köszönöm a kétséget a hitet,
 A csókot és a betegséget.
 Köszönöm, hogy nem tartozok senkinek
 Másnak, csupán neked, mindenért neked.
 Napsugarak zúgása, amit hallok,
 Számban nevednek jó íze van,
 Szent mennydörgést néz a két szemem,
 Istenem, Istenem, Istenem,
 Könnyebb a lelkeim, hogy most látván vallott,
 Hogy te voltál élet, bú, csók, öröm
 S hogy te leszel a halál, köszönöm.

Istenben olykor-olykor megoldódni látszik az Élet-Halál, Szerelem-Mámor probléma...

Ady istene tehát valamiképp “ott van minden gondolatnak alján”. Amint Szabó Lőrinc megállapítja: “Ady egyetlen nagy kérdéshez sem nyúlhatott Isten nélkül. S bár istenélményét szemlélve az egyszerű hit és az abszolút racionalizmus előtt érthetetlennek tűnhet föl a gesztus őszintesége, Isten és ember ennyire patetikus együttélése, de ez az érzés, megfordítottjával, a teljes semmiség érzésével együtt mindenkiben csírázik, aki valaha Istenről, életről és halálról gondolkozott”³⁶.

Istenélménye annyira a közös emberi természet legmélyebb gyökereiből táplálkozik, hogy néhányan, mint. Szerb Antal vagy Rónay György – bár valamilyen analóg értelemben – a misztikusok istenélményéhez hasonlítják.

Istenképe inkább protestáns-ószövetségi összetevőkre vezethető vissza. Szabó Lőrinc szerint “a katolicizmushoz ritkábban, megtörtebben, s inkább a teljes megaláztatások pillanatában, a protestantizmushoz kissé gyakrabban, keményebben és tételesebben” kapcsolódik.³⁷

A “katolikus szellemű” verseknek sajátos, megnyugodott ízük van. Ilyen pl. a *Krisztus-kereszt az erdőn*:

Havas Krisztus-kereszt az erdőn
 Holdas, nagy, téli éjszakában:
 Régi emlék. Csörgős szánkóval
 Valamikor én arra jártam
 Holdas, nagy, téli éjszakában.

Az apám még vidám legény volt,
 Dalolt, hogyha keresztre nézett,
 Én meg az apám fia voltam,
 Ki unta a faragott képet
 S dalolt, hogyha keresztre nézett.

Két nyakas, magyar kálvinista,
 Miként az Idő, úgy röpültünk,

³⁶ Szabó L. i.m 7-8

³⁷ i.m. 6.

Apa, fiú: egy Igen s egy Nem,
Egymás mellett dalolva ültünk
S miként az Idő, úgy röptünk.

Húsz év elmúlt s gondolatban
Ott röpül a szánom az éjben
S amit akkor elmulasztottam,
Megemelem kalapom mélyen.
Ott röpül a szánom az éjben.

Vagy amikor Szűz Máriához fordul *A pócsi Mária* című versben:

Ma Máriától jönnek a szívek,
Ma Mária-kép minden durva lányom.
Szívemben sír a pócsi Mária
Egy őszi, emlékes délutánon.

“Óh, Mária” – mindig új-új csapat
Énekel a poros, tarlott mezőkön,
Ezek hozzák magukkal a hitet
S porfelhőben fölöttük ez a nő jön.

Óh, Mária, Pócson is lakozó
Regina Vitae és maga az Élet,
Itt, Érdmindszenten, útra készülön,
Ma, csúf napomon, Veled hadd beszéljek.

Egy idő óta megnőtt a szívem,
S a szép bűnöktől keservesen tiszta
S most hirtelen csak Tégedet keres
Egy szüzetlen és bűnös kálvinista.

...
Ma tudom, hogy csak Mária maradt,
Szívemet most már csak Mária lássa
S e Mária nem régi fanciesali,
De mindennek egyesítő, nagy mása.

...
Ma egyszerűbb, emberibb a dolog,
Ma már tudom, hogy nem nagy csoda élni:
Egy Mária, még hogyha pócsi is,
Pogányokkal is tudhat jól beszélni.

Mikor már minden hit-húr elszakadt
S az emberben a barátja se hisz már,
Jön Mária s Pócsról a búcsúsok,
Jön a szívünk, múltunk és játszva visz már.

Ma már hiszem: nagy döntés vár reám,
Legyőzni mindent, mi ellenem támadt,
Mutatni egy példátlan életet
S nem bocsátni el az én Máriámat.

...
Óh, Mária, most jön a hazudó,
Igazi és Halált-incselő Élet,
Óh, Mária, Élet, giling-galang,
Áldassál, hogy ma találkoztam veled.

Az alábbiakban az Istenhez való közeledés szempontjából csoportosítjuk a verseket, noha Ady életében nem beszélhetünk ilyen értelemben fejlődésről, inkább hullámról. Ady volt annyira mély, hogy szinte “megtapintsa” Istent – a magányban –, mint pl. *Az Úr érkezése* című versben írja:

Mikor elhagytak,
Mikor a lelkem roskadozva vittem,
Csöndesen és váratlanul
átölelt az Isten.

Nem harsonával,
Hanem jött néma, igaz öleléssel,
Nem jött szép, tüzes nappalon,
De háborús éjjel.

És megvakultak
Hiú szemeim. Meghalt ifjúságom,
De őt, a fényest, nagyszerűt,
Mindörökre látom.

De nem volt elég erős akarata, hogy ki is tartson mellette. Sík Sándor jellemzése szerint “ösztoneivel érinti Istent, de csak ösztoneivel. Mihelyt az ösztön ereje meglohad, elfut előle az éjszakai Isten.”³⁸ Versei ennek ellenére nemcsak az “istenes versek” remekei, hanem az általános Isten utáni vágyról is tanúskodnak.³⁹

Most csupán verscímeiket sorolunk fel a fent jelzett szempont szerint, hiszen néhány oldalon lehetetlen volna a “legjellemzőbb” istenes versek ismertetése, oly nagy ezek száma.

1. Küszködik Istennel (kezdetleges ingadozó istenélmény): *Az Isten balján; Menekülés az Úrhoz; Virágos karácsonyi ének; Rendben van, Úristen; Egy avas kérdés; Tovább a hajóval; A nagy hitető*

2. Vágyik Istenre (Mély istenkeresés): *Könyörgés egy kacagásért; Pap vagyok én; A Sion-hegy alatt; Az Isten-kereső lárma; Szeress engem, Istenem; Álmom az Isten; Hiszek hitetlenül Istenben; Istenhez hanyatló árnyék.*

3. Vágyik a tisztaság után: *A fehér lótoszok; A patyolat üzenete; Vezeklő vigadozás zsoldárra; A bűnök kertjében*

4. Isten megtalálása: *Az Úr érkezése; Ádám, hol vagy? Imádság háború után; Köszönöm, köszönöm, köszönöm; Szelíd esti imádság; Teveled az Isten; Volt egy Jézus*

5. Általános vallási gondolatok: *A Jézuska tiszteletére; Karácsony; Kis karácsonyi ének; Karácsony; A pócsi Mária; Alázatosság langy esője*

Babits Mihály (1883-1941)

Babits 1933-ban így válaszol egy folyóirat cikkére, amely azt fejtegette, vajon katolikus költő-e ő: “Katolikusnak születtem, e vallás csarnokaiban találkoztam és küszködtem Istennel, kételyeimnek és legmisztikusabb reményeimnek egyformán a katolicizmus adott először testet, színt, szavakat. E színek és szavak nem maradhattak ki írásaimból.” A versnek – folytatja – feladata minden mély

³⁸ vö. Sík S. Gárdonyi, Ady, Prohászka, Budapest 1928. 166

³⁹ A kommunista kor nem beszélt a költők istenkereséséről, s ha mégis kénytelen volt beszélni arról - mint pl. Ady esetében -, akkor próbálta a maga ateista logikáját belevetíteni e jelenségbe. A kor Magyar Irodalmi Lexikona pl. Ady istenes verseit jellemezve megállapítja: “Ez az istenes ének nem egyéb, mint a magába figyelő, magába fűlő ember Istenhez kiabáló nagy lármáinak kikiáltozása”. (i.m. 15.) Erre viszont azt kell válaszolnunk: tehát van bennünk valami, ami Isten után “kiabál”! Valóban erről beszél Ady költészete.

emberi érzés kifejezése, “de nem okvetlen feladata konfessziót tenni, nyilvánosan hitvallást valamely egyház hittételei mellett”. A költészet tárgya “az Istent szomjazó lélek örök-emberi lírája”: a többi “talán a gyóntató fülébe való”.

“A katolicizmus énelőttem az, aminek neve mondja: maga az általános vallás, mindenütt és minden időkre érvényes; az egyetlen, amely az emberiség vallásának nevét igényli; nem egy koré, tájé, fajé vagy nemzeté: ellentéte a szektának és felekezetnek. Ez az a vallás, amely mellett én szükségét éreztem nemegyszer nyilvánosan is hitet tenni.” Szinte érzem az égető kérdést: Milyen viszonyban állok a létező pozitív egyházzal? Hívó vagyok-e, vagy hitetlen? Gyakorló, vagy közömbös? Verseimben – (az említett cikk) – itt-ott kételyt, lázadást, sőt tagadást is lát. De melyik igazi katolikus az, aki kétellyel, lázadással ne küzdött volna soha?... A költőnek mindent ki kell vallania: – ez az ő létjoga és kálváriája (“Örökkék ég a felhők mögött”).⁴⁰

Babits életén és költészetén végigsajog a “mindenség”, a végtelen utáni vágy: “Örökké, újra más és több kell újra nékem” (*Ima*) – írja. Másutt így ír: “Ó, milyen csöpp kis reszkető élet voltam a végtelenben!” (*Isten fogai közt*). – Istenben találja meg a megoldást, de ezt hosszú, kínos és tanulságos keresés előzte meg. Ez az út tükröződik költészetében. Első kötetének utolsó verse *A lírikus epilógja* – “kulcsa fiatalkori lírájának”.

Csak én bírok versemnek hőse lenni,
első s utolsó mindenik dalomban:
a mindenséget vágyom versbe venni,
de még tovább magamnál nem jutottam.

S már azt hiszem: nincs rajtam kívül semmi,
de hogyha van is, Isten tudja, hogy van?
Vak dióként dióba zárva lenni
s törésre várni beh megundorodtam.

Bűvös körömből nincs mód kitörnöm...

...
Én maradok: magam számára börtön...

A mindenséget és a szabadságot szeretné megragadni... De hogyan? – különböző filozófiai irányokban remél választ kapni kérdésére. Talán legjellemzőbb rá e korban a filozófiai idealizmussal rokon elképzelés, amely a fenti sorokból is tükröződik: A lényeg az “én”. Ez az, ami bizonyos. A külső világ valóságértékéhez kétség fér. (vö. *Himnusz Iriszhez!*) Bár kínlódva érzi, hogy “még tovább magamnál nem jutottam”, mégis az “én” által próbálja elérni a végtelent. Ez a magyarázat a nemcsak virtuozításra törekvő formájának, de tartalmában a “sátánosságának” és a nemegyszer káromlásnak tűnő kijelentéseknek is. (Pl. *Ima, A sorshoz, Fortissimo.*) Ő is – mint egyes filozófiai irányok – a bűnben, az Istennel való szembeszállásban látja (néha) az “én”, a személyes szabadság teljes kibontakozását.

De e versekben is szinte kivétel nélkül egy létező Isten ellen lázad. – “Néha rángatom, cibálom, – tudja, hogy csak őt kívánom”, vallja a *Zsoltár gyermekhangra* című versében. (vö. *Októberi ájtatosság; Isten kezében!*)

E fiatalkori költészete – annak kiábrándultsága – igazolja, hogy e szellemben nem található megoldást. “Százvagyú Bánát, százbánatú Vágy” kínozza változatlanul (*Két nővér*).

A háború alatt a bezárkózó, önös magányból kilendíti a jóság utáni vágy (vö.: *A jóság dala*). Ekkor indul ez az úton, amelyen rájön, hogy a magába zárkózott ember sohasem közelítheti meg a végtelent, csak az, aki mer szembenézni a valósággal: a világgal, embertársaival, Istennel; és aki így ráébred a helyes “arányokra”. – Ekkor világosodik meg előtte, hogy “csak, aki jó... az tud lélekben szabad maradni”. Mert a jóság, szeretet, a mások felé való feltárulás a “szabadság Rése: első Ablak, melyen az önzés elhagyja magát” (*A jóság dala*). – A szabadság növekszik a jóságban, és növekszik az Istennel való találkozásban is: “Vezessen Hozzád a szabadság” – kéri Istent *Az elbocsátott vadban*. – S ő, aki (Nietzsche hatására?) megvetette az erényt, mert az “nem erő” (*Szent Mihály*; vö. *Óda a bűnhöz*), most ujjong, hogy alázatossá lehetett. (Kezdi érezni az alázatban rejlő erőt és szabadságot; az igazság erejét és szabadságát):

⁴⁰ Vö. Rónay György: Jegyzetek Babitsról -- Vigilia, 1949. 13-23

Bénára mint a megfagyott tag

Bénára mint a megfagyott tag
s keményre verte zúzmarás
gőg a szívünket, rossz varázs:
most megalázatosítottak.

Ajjaj, de hitetlen daloltunk!
daloltuk a rossz éneket,
a minden – mindegy rímeiket;
ideje most már mást dalolnunk!

Halljátok énekét a hitnek,
halljátok a jó éneket:
többet nem-hinni nem lehet!
akik szenvedtek, mindig hittek,
Halljátok énekét a hitnek!

Mert megalázatosítottak,
ittuk az ecetet s epét,
tapintottuk Krisztus sebét:
most ujjaink örökre jobbak.
Mert megalázatosítottak.

Szemeink is örökre hisznek
mert láttuk az Ember Fiát
keresztben és a glóriát
kelni nyomában a tövisnek,
Szemeink is örökre hisznek.

Ujjainkat a vér, szemünket
a könny edzette könnyörű
igazulásra, gyönyörű
imának Ahhoz, aki büntet.

Látásban és cselekedetben
tébolyunk céllá igazult:
mert így akarta azt az Úr,
hogy ne legyünk többé hitetlen!

Istennél végre megtalálja a végtelen vágy megoldását; a rokonságot a mindenséggel; az ember végtelen értékét:

Zsoltár férfihangra

Tudod, hogy érted történnek mindenek – mit búsulsz?
A csillagok örök forgása néked forog
és hozzád szól, rád tartozik, érted van minden dolog
a te bűnös lelkedért.

Ó, hidd el nékem, benned a Cél és Nálad a Kulcs
Madárka tolla se hull ki, – ég se zeng, – föld se remeg,
hogy az Isten rád ne gondolna. Az Istent sem értheti meg,
aki téged meg nem ért.

Mert kedvedért alkotott mennyet és földet és tengereket,
hogy benned teljesedjenek; – s korok történetét

szerezte meséskönyvedül, – s napba mártotta ecsetét,
 hogy kifesse lelkedet.

Kinek színezte a hajnalt, az alkonyt, az emberek arcát? Mind teneked!
 És kinek kevert sorsokat és örömet és bánatot,
 hogy gazdag legyen a lelked? És kinek adott
 annyi bús szerelmeket,
 szerelmek bűnét és gyászát? s hogy bűn és gyász egysúlyú legyen,
 eleve elosztott számodra szépen derút és borút,
 sorsot és véletlent, világ nyomorát, inséget, háborút,
 mindent a lelkedre mért

öltöny gyanánt; úgy van! éonok zúgtak, tengerek száradtak, hogy a lelked: legyen
 császárok vétkeztek, seregek törtek, hogy megkapd azt a bűt,
 amit meg kellett kapnod, és világok vihara fűtt
 a te bűnös lelkedért!

Mert ne gondold, hogy annyi vagy, amennyi látszol magadnak
 mert mint látásodból kinőtt szemed és homlokod, úgy nagyobb
 részed énedből, s nem ismered föl sorsod és csillagod
 tükörében magadat,

és nem sejtet, hogy véletleneid belőled fakadnak,
 és nem tudod, hogy messze Napokban tennen erőd
 ráng és a planéták félrehajlítják pályád előtt
 az adamant rudakat.

Babits további életútja nem problémamentes. Jónás módjára küzd az Úr hívó vagy
 küldő szavával, amint erről a *Jónás könyvében* vall, amely lelki önéletrajznak tekinthető. De Jónás
 megtalálja a megoldást:

...Bezáróltattál, Uram, engem!
 Sarak aljába, sötétségbe tettél,
 ragyogó szemed elől elvettedél.
 Mindazonáltal szemeim vak odva
 nem szűnik nézni te szent templomodra.
 Sóvár tekintetem nyilát kilőttem
 s a feketeség meghasadt előttem.
 Éber figyelmem erős lett a hitben:
 akárhogy elrejtözöl, látlak, Isten!
 Rejteztem én is elüled, hiába!
 Utánam jöttél tenger viharába.
 Engedetlen szolgálodat meggyötörted,
 magányos gőgöm szarvait letörted.
 De mennél csúfabb mélybe hull le szolgálád,
 annál világosabb előtte orcád.

Élete végén sokat volt együtt Schütz Antal professzorral, az akkori magyar teológia egyik
 legkiválóbb képviselőjével. Nála végezte utolsó szentgyónását is, hosszas előkészület után, röviddel
 halála előtt.

Babits istenes verseit életét ismerve értjük meg. Az alább következő első négy vers különösen is
 tükrözi a költő lelkét, – a többiek általános vallási gondolatokkal foglalkoznak. (E verseken kívül
 vallásos versei még pl. *Miatyánk*, *Dániel éneke*, *Reggeli templom*, *Zsoltár gyermekhangra*.)

Dante
 (részlet)

...énnekem, jaj, a Pokol is otthon
s jól ismerem a Tisztulás hegyének
fájó lépcsőit, és az Ég kegyének
csillagos távlatait...

Ádáz kutyám

Ádáz kutyám, itt heversz mellettem.
Amióta a gazdád én lettem,
ez a hely a legjobb hely tenéked:
nem érhet itt semmi baj se téged.

...
Elcsavarogsz néha messze innen,
el is tévedsz kóbor hegyeinkben;
avagy titkos kalandjaid vannak.
Ág tép, gonosz ebek rádrohannak,
zápor is lep, szőröd-bőröd átáz:
ázva, tépve jössz vissza, kis Ádáz.

Visszajössz, mert ugyan hová mennél?
Hol lehetne egyéb helyed ennél? Szimatokból
ezer láthatatlan
ösvény vezet téged mindenhol
hívebben, mint bennünket a látás:
minden ösvény ide vezet, Ádáz!

Tudod, hogy itt valaki hatalmas
gondol veled, büntet és irgalmaz,
gyötör olykor, simogat vagy játszik:
hol apádnak, hol kízódnak látszik:
de te bízol benne. Bölcs belátás,
bízni abban, kit nem értünk, Ádáz.

Óh, bár ahogy te pihensz lábamnál,
bizalommal tudnék én s Annál
megpihenni, aki velem játszik,
hol apámnak, hol kízómnak látszik,
égi gazda, bosszú, megbocsátás,
s úgy nem értem, mint te engem, Ádáz!

Az elbocsátott vad

Nem hiszek az Elrendelésben,
mert van szívemben akarat,
s tán ha kezem másképp legyintem
a világ másfelé halad.
Mégis érzem, valaki néz rám,
visz, őriz, ezer baj között,
de nem hagy nyugton, bajt idéz rám,
mihelyt gögömbben renyhülök.

Ez a valaki tán az Isten,
akitől bújni hasztalan.
Nem hiszek az Elrendelésben,
de van egy erős, ős uram.
Már gyermekül vermébe ejtett

s mint bölc vadász gyenge vadat,
elbocsátott, de nem felejtett:
szabadon sem vagyok szabad.

Ily vadra, régi hercegeknek
szokásuk volt, mondják, jelet,
aranyos nyakörvet verettek,
hogy mindég ráismerjenek.
Így hordom én is titkos örvét
annak, aki e rengeteg
ölében elfogott, de önkényt
újából elveszni engedett.

Azóta bolygok a viharban
vadmódra – de az ő jele,
erejének bélyege rajtam
hogy ne nyughassam nélküle
s mint szélcibált bogáncs, amelyen
a szivárvány lába pihen,
illattal tellik: úgy betelljen
sóvárgással bogáncs-szívem.

Nem hiszek az Elrendelésben,
mert szabad vagyok: oly szabad,
mint a bolond bogáncs a szélben
vagy vad bozót között a vad.
“Vezessen Hozzád a szabadság!”
így kérem olykor aki vár.
Mert nem annak kell az imádság,
ki Istent megtalálta már.

Jónás könyve

Babits lelki fejlődésének rajza. E fejlődés szempontjából fontosabb részeket emeltük ki.

Mondá az Úr Jónásnak: “Kelj fel és menj
Ninivébe, kiálts a Város ellen!
...Szólt, és fölkele Jónás, hogy szaladna,
de nem hová a mennybeli akarta,
mivel rühellé a prófétaát,
félte a várostól, sivatagba vágyott...
Kerülvén azért Jáfó kikötőbe
Hajóra szállott, mely elvinné őtet
Tarsis felé, s megadta a hajóbért,
futván az Urat, mint tolvaj a hóhért.

...Mi közöm nékem a világ bűnéhez?
Az én lelkem csak nyugodalmat éhez,
Az Isten gondja és nem az egyén:
senki bajáért nem felelek én.

Vihar tör ki; Jónást a tengerbe dobják.

Az Úr pediglen készített vala
Jónásnak egy hatalmas cethalat
s elküldte tátott szájjal, hogy benyelné,

halat s vizet vederszám nyelve mellé...

... És könyörge Jónás az ő Urának
a halból, mondván: “Kiáltok Tehozzád,
hallja meg, Isten! Mélységből a magasság
felé kiáltok, káromlok, könyörgök,
a koporsónak torkából üvöltök...:
Most már tudom, hogy nincs mód futni tőled,
s ki nem akar szenvedni, kétszer szenved
De te se futhatsz, Isten, énelőlem,
habár e halban sós hús lett belőlem!”
“Jössz már, Uram, jössz, záraim kizárod
s csahos szókkal futok zargatni nyájad.
Mert imádságom elhatott tehozzád
és végigjárta a Magasság hosszát.
Csapkodj hát, csapkodj, ostorozva bölcsen,
hogy amit megfogadtam, ne felejtsem,
mert aki életét hazugságba veszti,
a boldogságtól magát elrekeszti.”

Jónás tehát Ninivébe indul, miután a hal partra tette, mert rájött:

De böjt s jámborságot néked mint a pélva,
mert vétkesek közt cinkos, aki néma.
Atyjafiáért számot ad a testvér:
nincs mód nem menni, ahova te küldtél.

Jónás égi tűzzel fenyegeti Ninivét Isten parancsára, ha nem tér meg. Erre lélekben többen megtérnek, de ezt Jónás nem látja, csak azt, hogy Ninive nem égett le. Ekkor szemrehányást tesz Istennek. De Isten a lélekbe lát, s azt is tudja:

...“Van időm, én várhatok.
Elöttem szolgálaim, a századok,
fújják szikrámat, míg láng lesz belőle;
bár Jónás ezt már nem látja, a dőre.
Jónás majd elmegy, de helyette jó más.”
így gondolá az Úr, csak ezt nem tudta Jónás.

“...s negyven nap, negyven év, vagy ezer-annyi,
az én szájamban ugyanazt jelenti.”

(A befejező *Jónás imájában* már a költő beszél:)

Óh , bár adna a Gazda patakom
sodrának medret, biztos utakon
vinni tenger felé, bár verseim
csücskére Tőle volna szabva rím,
előre kész, s mely itt áll polcomon,
szent Bibliája lenne verstanom,
hogy ki mint Jónás, rest szolgája, hajdan
bujkálva, később mint Jónás a Halban
leszálltam a kínoknak eleven
süket és forró sötétjébe, nem
három napra, de három óra, három
évre vagy évszázadra, megtaláljam,
mielőtt egy még vakabb és örök
Cethal szájában végképp eltűnök,

a régi hangot, s szavaim hibátlan
hadsorba állván, mint Ő súgja, bátran
szólhassak s mint rossz gégémbe telik
és ne fáradjak bele estelig...

Psychoanalysis Christiana

Mint a bókos szentek állnak a fülkében
kívülről a szemnek kifaragva szépen,
de befelé, hol a fálnak fordul hátok,
csak darabos szikla s durva törés tátog:
ilyen szentek vagyunk mi!

Micsoda ős szirtből vágta ki lelkünket,
hogy bús darabjai még érdesen csüngnek,
érdesen, szennyesen s félig születlen,
hova nem süt a nap, hova nem fér a szem?
Krisztus urunk, segíts meg!

Hallottunk ájtatos, régi faragókat,
kik mindent egyforma türelemmel róttak,
nem törődve, ki mit lát belőle s mit nem:
tudva, hogy mindent lát gazdájuk, az Isten.
Bár ilyen lennénk mi!

Úgyis csak az Úr lát mindenki szemével,
s amit tennmagadból szégyenkezve nézel,
tudd meg, lelkem, s borzadj, mert szemedet által
az Isten is nézi, az Isten is látja!
Krisztus urunk, segíts meg!

Óh, jaj, hova bújhatsz, te magadnak-réme,
amikor magad vagy az Ítéző kéme?!
Strucc-mód fúr a percek vak fővenye alá
balja fejünk, – s így ér a félig kész Halál,
s akkor mivé leszünk mi?

Gyónatlan és vakon, az évek szennyével
löknek egy szemétre a hibás cseréppel
melynek nincs csörgője, s íze mindörökre
elrontva, mosatlan hull vissza a rögbe.
Krisztus urunk, segíts meg!

Ki farag valaha bennünket egészre,
ha nincs kemény vésőnk, hogy magunkat vésne,
ha nincs kalapácsunk, szüntelenül dúló,
legfájóbb mélyünkre belefúró fúró?
Szenvedésre lettünk mi.

Szenvedni annyi, mint diadalt aratni.
Óh, hány éles vasnak kell rajtunk faragni,
míg méltók nem leszünk, hogy az Ég Királya
beállítson majdan szobros csarnokába.
Krisztus urunk, segíts meg!

Karácsonyi ének

Miért fekszel jászolban, ég királya?
 Visszasírsz az éhez barikára.
 Zenghetnél, lenghetnél angyalok közt:
 mégis itt rídogálsz, állatok közt.

Bölcs bocik szájának langy fuvalma
 jobb tán, mint csillag-úr szele volna?
 Jobb talán a puha széna-alom,
 mint a magas égi birodalom?

Istálló párája jobb az neked,
 mint gazdag nárdusok és kenetek?
 Lábadhoz tömjén hullt és arany hullt,
 kezed csak bús anyád melléért nyúlt...

Becsésnek láttad te a földi test
 koldusruháját, hogy fölvetted ezt?
 S nem vélted rossznak a zord életet?
 te, kiről zengjük, hogy “megszületett”!

Szeress hát minket is, koldusokat!
 Lelkünkben gyújts pici gyertyát sokat.
 Csengess éjünkön át, s csillantsd elénk
 törékeny játékunkat, a reményt.

Csillag után

Ülök életunt szobámban,
 hideg teát kavarok...
 Körülöttem fájás-félés
 ködhálója kavarog.
 Kikelek tikkadt helyemből,
 kinyitom az ablakot,
 s megpillantok odakint egy
 ígéretes csillagot.
 Óh, ha most mindent itthagynék,
 mennék a csillag után,
 mint rég a három királyok
 betlehemi éjszakán!
 Gépkocsin vagy teveháton --
 olyan mindegy, hogy hogyan!
 Aranyat, tömjént és mirhát
 vinnék, vinnék boldogan.
 Mennék száz országon át,
 míg utamat szelné a vám.
 “Aranyat tilos kivinni!”
 szólna ott a vámos rám.
 “Tömjéned meg, ami csak van,
 az mind kell, az itteni
 hazai hatalmak fényét
 méltón dicsőíteni.”
 Százszor megállítanának, --
 örülnék, ha átcsúszonek:
 arany nélkül, tömjén nélkül
 érnék hozzák, Jézusom!
 Jaj, és mire odaérnék,

hova a csillag vezet,
 te már függnél a kereszten
 és a lábad csupa seb,
 s ahelyett, hogy bölcsőd köré
 szórjak tömjént, aranyat,
 megmaradt szegény mirhással
 keserű szagú mirhással
 kenném véres lábadat.

A gégeműtét előtti szorongásban született következő verse:

Balázsolás

Szépen könyörgök, segíts rajtam, szent Balázs
 Gyermekkoromban két fehér

gyertyát tettek keresztbe gyenge nyakamon
 s úgy néztem a gyertyák közül,

mint két ág közt kinéző ijedt őzike.
 Tél közepén, Balázs-napon

szemem pislogva csüggött az öreg papon,
 aki hozzád imádkozott

fölém hajolva, ahogy térdeltem az
 oltár előtt, kegyes szokás

szerint, s diákul dünnyögve, amit sem én,
 s ő se jól értett. De azért

te meghallgattak és megóvtad gyermeki
 életem a fojtogató

torokgyíktól, s a veszedelmes mandulák
 lobjaitól, hogy fölnővén

félszáz évet megérjek, háládatlanul,
 nem is gondolva tereád.

Óh, ne bánd gondolatlanságom, védj ma is,
 segíts, Sebasta püspöke!

Lásd, így élünk mi, gyermekmódra, balgatag,
 hátra se nézünk, elfutunk

a zajló úton, eleresztve kezetek,
 magasabb szellemek – de ti

csak mosolyogtok, okos felnőttek gyanánt.
 Nem sért, ha semmibe vesszünk

s aztán a bajban újra visszazaladunk
 hozzátok, mint hozzád ma én

reszkető szívvel... Mosolyogj rajtam, Balázs!
 ki mint a szepegő kamasz,

térdeplek itt együgyű oltárod kövén –
mosolyogj rajtam, csak segíts!

Mert orv betegség öldös íme engemet,
és fojtogatja torkomat...

Eucharistia

Az úr nem ment el, itt maradt.
Őbelőle táplálkozunk
Óh, különös, szent, nagy titok!
Az Istent esszük, mint az ős

törzsek borzongó lagzikon
ették-itták királyaik
húsát-vérét, hogy óriás
halott királyok ereje

szállna mellükbe – de a mi
királyunk, Krisztus, nem halott!
A mi királyunk eleven!
A gyenge bárány nem totem.

A Megváltó nem törzsvezér.
Ereje több, ereje más:
ő óriásabb óriás!
ki két karjával általér

minden családot s törzseket.
Egyik karja az Igazság,
másik karja a Szeretet...
Mit ér nekünk a Test, a Vér,

ha szellemében szellemünk
nem részes és úgy vesszük Őt
magunkhoz, mint ama vadak
a tetemet vagy totemet?

Áradj belénk hát, óh, örök
igazság és szent szeretet!
Oldozd meg a bilincseket...

Ájtatos párbeszéd húsvétra
(részlet)

Óh, milyen nehéz azt tenni, amit a Jézus tanít!
De milyen boldogság ép, hogy ilyen nehéz valami:
mily boldogság a keresztet gyenge vállal hordani!

Intelem vezeklésre

Mivel e földön jónak lenni oly nehéz --
erényeid elhagynak mint az ifjúság,
de bűneid utánad jönnek, mint a hű kutyák,

s ha netán elfáradva az úton leülsz,
mind köribéd telepszik és arcodba néz
nyugodtan, mintha mondanák: "Nem menekülsz!"
S ha néha egyet bottal elkergetsz és messze versz,
kicsit hátrább húzódik, és ha nem figyelsz,
megint előjön, kezed nyalja, s mintha már
lelked belső helyein és zugaiban
kotorna nyelve ragadósan, síkosan,
és érzed már hogy többé nem kergetheted
s nem verheted hacsak magadat nem vered --
verd! verd! ezer bűn nyelve lobog benned mint a tűz,
és lelked már nem is egyéb mint ez a tűz:
te csak a bűnök teste vagy, mely lábon jár
s viszi és rejti mint legmélyebb lényegét
s önbelsejét, az önzést és rossz vágyakat,
mint a bélpoklos poklát mely benne rohad
és őt is elrohasztja – visz mint az örület
vak égését, ezt a sivár belső tüzet
amelyben minden bölcs erő és fiatal
erény úgy illan el, mint tűzben az olaj,
légbe leng fel és híg egek felé enyész –
mivel e földön jónak lenni oly nehéz!

Kosztolányi Dezső
(1885-1936)

Kosztolányi Dezső katolikus családból származott. Nagymamája katolikus gondolkodása nagyban hozzájárult lelki világának kialakulásához. A 16 éves Kosztolányi a naplóját a Szentháromság nevében kezdte, gyakran járult szentségekhez. Érettségi után néhány évre azonban Nietzsche és a nihilizmus bűvöletébe került. Ettől kezdve mintegy negyven éves koráig szabadelvű vagy vallással ellentétes tanokat hirdetett. De az katolikus egyházzal sosem fordult szembe. Munkásságán végigvonul a katolikus neveltetés emléke. Értelmi életében sokáig ragaszkodott a hit nélküli világhoz, de érzelmi életében katolikus maradt. Jellemző pl., hogy prózai írásainak pozitív alakjai általában katolikusok.

Vallásosságára, istenképére rendkívüli hatással volt apjának képe.⁴¹ Kezdetben a szigort jelentette, amely ellen lázadt – zord volt, nem is mertünk fölneézni rája, írja a *Negyven pillanatképből* (18). – Apjának halála után azonban az apa-hiány Isten-hiányá is válik számára:

Hol vagy apám, hol vagy, te nagy.
Nem vagy sehol, de vagy, de vagy.
Valami rejt, valami zár.
Mi ez a csönd, Mi ez a vár?

(Apám)

Mert az, aki apátlan a földgolyón,
Isten nélkül magába van.

(Apám a koporsóban)

Mint szállásmester, ki előre ment
apám, segíts meghalni.

(Apám)

Negyvenedik életéve után így Kosztolányi újra elindult elveszett hitének megkeresésére.

Uram, irgalmazz! Add nekem kegyelmed!
Elmúlt megint egy év a régi csendben!
De most fölördítok egyszerre! Negyven!
Eszembe jut minden! Hová megyek?

⁴¹ vö. Tüskés Tibor, Kosztolányi Dezső apaképe, in *Távlatok* 1999/1,56-61

(Ordítás az erdőben)

Könyörgés az itt maradókhoz c. versében bánja szelleme eltévelyedését és Isten irgalmát kéri:

Vétkeztem itt, s vétkeztek ellenem,
bár senki nem úgy, mint lázadt szellemem,
az sarkantyúzott szünös szüntelen,
s ezért vagyok én bünös-büntelen,
nézd, fél a lelkem, mint hulló szírom,
legyen az irgalom az én bíróm.

Élete végén ínyrákban szenvedett. Amikor még tudott suttogva beszélni, gyakran meglátogatta őt a pap-költő Pusztá Sándor. Egy alkalommal – írja Pusztá Sándor – megkérdeztem tőle: "Dezső bátyám, szoktál-e imádkozni? Hiszen te is hívő ember vagy..." "Igen, szoktam – suttogta csendesesen, az ápoló apácák felé intve -, velük. Ők injekciózzák a lelkemet is..." "Búcsúztunk Átölelt kétszer is. Így köszöntem el: Dicsértessek a Jézus Krisztus. A nővérekkel együtt most egészen tiszta hangon válaszolta: Mindörökké Ámen!" Életének utolsó szakaszában többször meggyónt és megáldozott. Halála előtt is elvégezte a szentgyónást és fölvetette a betegek kenetét. – Abból az időből, amikor már nem tudott megszólalni, papírra vetett, feleségének írt feljegyzései között ilyenek is találhatóak: "Nagyboldogasszony van. Vidd a virágokat a kápolnába."⁴²

Valláshoz való viszonyának távolabbi gyökere, hogy a szépség és a humanizmus vallásának tartja a katolicizmust. Erről vallott felfogására vonatkozóan Harsányi Lajos (a kor ismert katolikus költője) érdekes beszélgetést közöl Kosztolányival: "Egyik este az 'Élet' szerkesztőségét együtt hagytam el Kosztolányi Dezsővel, az akkor már ünnepeelt fiatal költővel..."

Először politikáról beszélgettünk, majd az irodalomra tértünk át. A rohamosan fejlődő modern katolikus költészetre.

- Igen örülök neki – mondta Kosztolányi –, hiszen én is katolikus vagyok!
- De nem vagy katolikus költő – válaszoltam neki.
- Ez igaz – folytatta kissé lehangoltan. – Pedig katolikus nevelést kaptam a szülői házban, de hitemet forrongó ifjúságomban elveszítettem.
- Akkor miért szeretsz bennünket?
- Nem titeket szeretlek, hanem a vallásotokat. Olyan páratlan, tündöklő vallás egy sincs, mint a tietek. Tiszta költészet.
- Nono! – ellenkeztem vele.
- De igen, tiszta költészet! És ötödik jelzót kellene adnotok neki. Négyet a hittanban tanultam, hogy: egy, szent, általános és apostoli. Ötödik jelzője az lehetne, hogy: szép.
- Azt mi is tudjuk!
- De nem tudatosítjátok eléggé. Ti nem is sejtitek, milyen széppé és változatossá tettétek az életet, amely magában fárasztó és unalmas. Ti ünnepeitekkel részekre bontottátok az évet. Szolgálatába állítottátok fel a csúcokat: építészetben, szobrászatban, festészetben, zenében, költészetben egyaránt. Ezt nem éppen Chatebriand-tól veszem. Ti november elsején, amikor kezdődik az őszi vörös hervadás, kivisítitek az embereket a temetőbe, és meggyújtjátok a kegyelet gyertyáit és mécsláncjait. Virággal borítjátok a sírokat, és figyelmeztetitek a világot az elmúlásra. Félistenek és hősök felett elsiratjátok a requiemet. Amikor megjön a december, hajnali misét tartotok. A hajnali kék ködben, amely olyan, mint a szilva hamva, süveges, lámpásos emberek bandukolnak a kivilágított kis falusi templomok felé, és teli torokkal énekeltetitek az 'Ó, fényességes szép hajnal' kezdetű ódon adventi éneket. A nappalok egyre rövidebbek lesznek, a sötétség egyre sűrűbb és hosszabb. És ti azt mondjátok, nem kell félni. Majd jön valaki, aki elűzi a sötétséget, és sose látott fényt gyűjt a világnak. Az adventi emberek remélnek, és várják a fényt. A várakozásban kicsordul az ajándékozási kedv. Titokban vásároljátok szeretteiteknek az emléktárgyakat, hogy szeretettel ünnepeeljétek együtt a fény születését. És a sötétség mélypontján, dec. 24-én, amelyet 'szentestének' neveztek, megrendezitek Jézus születésének mámorában azt a hallatlan és páratlan karácsonyi tűzijátékot, amelynek sziporkái New Yorktól Tokióig látszanak.

– Akkora az öröm, hogy a világ táncra perdül. És ti mosolyogva nézitek a jégszikrás farsangot. De pár hét múlva ismét üstökön ragadjátok az embert, és azt mondjátok neki: – Elég volt! – Kék

⁴² vö. Baráth Ferenc, Kosztolányi katolicizmusa, Vigilia 1938, 447; M. J.: Legyen az irgalom az én bíróm, Katolikus Szó 1985.III.31.

lepellet borítjátok a templom képeit, hamut hintetek a kijózanult fejekre, és azt mondjátok: memento homo! – Emlékezz, ember, hogy porból vagy és porrá leszel! Az élet nem lehet örökös vigalom. A rózsza mellett felvérzik a tövis. És igyekeztek meggyőzni a világot, hogy mindenkinek szenvedni kell. A vonakodó embernek felmutatjátok a keresztet. A Kálváriára járatjátok az embereket, és a szenvedés szépségeit magyarázzátok nekik.

Egyre jobban sarokba szorítjátok őket: a szenvedés és gyász komor hangulatába. És megjön a nagyhét. Elnémítjátok a harangokat, és rekedt kereplők hangja mellett énekeltetitek velük sötét templomokban Jeremiás halhatatlan siralmait. A nagypénteki katarakta tetején a bíboros, a püspök leveti saruit a szentélyben, és mezítláb csúszik a földre fektetett kereszt elé, amelyen meghalt Krisztus. És felállítjátok a nagy Halott sírját. Piros, zöld, sárga üveggömbök mögött, ijedt kis gyertyák égnek, halvány virágok dideregnek, sírás fojtogatja a torkokat, csörren a rézfillér, és döbbenve áll a világ a nagy ravatalnál. Nagyszombaton felzúgatjátok a Rómából visszatért harangokat, aranyos karingbe öltöztök, terelitek a népet, amely ellepi a templom-teret, és megindul az öröm mámorában ujjongó körmenet – Alleluja! Föltámadt Krisztus e napon. A körmenet szegélyén sorfalat állnak a fák, zöld rügyekkel figyelnek rátk. – Igen! igen! – mondogatják a fák. Valóban itt a feltámadás: a tavasz.

Oly szép mindez, hogy az Egyházhoz akkor se volna szabad hozzányúlni, ha Isten nem volna sem égben, sem bennünk. Ha valami szörnyű hatalom kipusztítaná a világból a virágokat, a színeket, és hamuszürkév tenné a földet, vagy eltörlőné a modern ember játékszerét, a sportot, nem okozna akkora kárt, mintha az Egyházat törölné el.⁴³

Kosztolányi prózai műveiből nemegyszer kiérződik a katolicizmus humanizmusa iránt érzett tisztelete. Ezt a vallást tartja képesnek arra, hogy szerető, megértő embereket neveljen, s hogy választ adjon az élet nagy kérdéseire: a földi igazságtalanságra, szenvedésre stb.

Szereplőiről gyakran fontosnak tartja megjegyezni, hogy katolikusok. Ez nyilvánvalóan szükséges a probléma megértéséhez. – Édes Anna pl. imádkozik este, máskor Istenhez fohászkodik. Sok gondolatában világosan érezhető a vallásos szemlélet, vagy e szemlélet maradványa (pl. bűntudat, lelkiismeret, túlvilági élet, isteni igazságszolgáltatás, testvériesség, mások iránti megértés stb.). Édes Annát a “földi igazságszolgáltatás” elítéli, de az a lényegét, az emberi lelket nem látja. A helyes ítéletet majd az “isteni igazságszolgáltatás” fogja hozni.⁴⁴

Az egyetlen, akit az író pozitívnak rajzol meg Édes Anna tárgyalásán, s aki helyesen ítél, a katolikus Moviszter doktor. Kosztolányi így írja le az eseményeket, illetve a doktort: “Mivel a bíróságon kiállt az igazság mellett, mindenki elhúzódtól tőle; de ő nem bánta. Nem tartozott közéjük... nem volt se burzsoá, se kommunista, egy párt tagja sem, de tagja annak az emberi közösségnek, amely magába foglalja az egész világot, minden lelket, aki él és élt valaha, eleveneket és holtakat”.⁴⁵

Moviszter előzőleg a tárgyaláson – amikor a többiek egyöntetűen hamis magatartását látva már majdnem visszariadt az igazság védelmétől – így biztatta magát: “Kiált úgy, mint a te igazi rokonaid, mint az őskeresztények hősi papjai, akik föllázadtak a pogányság ellen...”⁴⁶

Ugyancsak ez a katolikus szereplő képviseli egyedül az emberek közti egyenlőség elvét: amikor a többiek azt állítják, hogy szükségszerű az úr és szolga közti különbség, kijelenti: “van egy ország, ahol mindenki szolga és úr egyszerre. És egyenlő. Mindig az év minden napján... Krisztus országa, amely a lélekben van”.⁴⁷ Ezért nekünk is egyenlőnek kell tartanunk minden embert.

Kosztolányi a szenvedés problémájának megoldását is a kereszténységben látja. Így ír egy asszony-szereplőjéről: “Látta, hogy immár egyedül áll... az egész világon, azzal, ami fáj, és a szívét olyan kétségbeesés szorította, hogy majd összeroskadt.

De tekintete ekkor önkénytelenül odatévedt az ébenfa feszületre, amely a falon lógott.

Évtizedek óta nézte őket az ájult Istenember, élete és halála határmezsgyéjén. Ismerte minden szavukat, minden mozdulatukat, s ő, aki a szíveket és veséket vizsgálja, tudta, hogy nem hazudnak.

Karját hősiiesen vetette szét a keresztfán, fölistenítve minden emberi fájdalmat, az egyetlen emberi mozdulattal, amelyet csak ő tett, mióta áll a világ...

Jelenléte nagy volt, igaz valóság ebben a polgári szobában, ahol minden kicsiny volt. Egy világtörténelmi tragédia magasztosságát, a lángész és forró szeretet végtelenségét árasztotta az édes Jézus, aki a boldogtalanokért jött a világra, s meghalt azokért, akik szenvednek.

⁴³ idézve: Kovács Sándor: Isten embere, Budapest, 1966. 183. old.

⁴⁴ *Édes Anna*, Budapest., 1965. 292. old.

⁴⁵ uo. 294.

⁴⁶ uo. 290.

⁴⁷ uo. 116.

Az asszony egy lépést tett a feszület felé. Szemében pedig most először csillant meg egy kicsi könny...

Imádkozni kell – mondta maga elé inkább magának. Hinni kell Istenben, aki megváltott bennünket mindnyájunkat...⁴⁸

Ugyanebben a regényében a főszereplő életének megoldását hasonlóan írja le: ... “Ágya fölött, akár szüleinek ágya fölött a Jézus, egy Mária-kép lógott, a boldogságos Szűz képe, aki térdén nagy, halott gyermekét ringatja, és szívére mutat, amelyet a fájdalom hét töre ver át. Kisgyermekkorra óta hallgatta ez buzgó, gyermeteg imáit... Egy pillanatra feléje emelte karját, heves mozdulattal, amelyet azonnal elfojtott. Csak türelem. Vannak, akik sokkal többet szenvednek.”⁴⁹

Gyakran különös tisztelettel ír az Egyházzal, tagjairól, papjairól.

A katolikus nőegyletet pl. így jellemzi: “Kiterjedt figyelmük a városban elharapódzó nyomorúságra is. Ingyen ebédet, ruhát adtak néhány szegénynek, valláskülönbség nélkül. Hálával gondol rájuk mindenki.”⁵⁰

Amikor Pacsirta zokogva száll fel a vonatra, ott egy pappal szemben ül le. A pap szelíd nyugalma, anélkül, hogy szólna, megnyugtatja őt is: “Szembeült a pappal, aki nyugalmat árult el... A hatalmas Egyháznak ez a kis szegény katonája, aki visszautazott falujába, és ott öregedett meg szeretetben, jóságban, sejtette, miről lehet szó, tapintatból nem szólt, részvétből nem mutatott érdeklődést. Ő tudta, hogy ez a világ: siralomvölgy.

Csak most pillantott a leányra kék szemével, amely az Istennel való folytonos szembenézéstől kiélesedett, s ez a határozott pillantás már nem sértette Pacsirtát. Úgy tetszett, hogy hűsíti forróságát. Hálásan nézett vissza rá, megköszönvén figyelmét. – Rohama csillapult... Nézte a fáradt, kopott papot, aki túl hatvanon, a sír előtt csodálatos egyszerűsége tett szert, és szó nélkül bátorította, vigasztalta, támogatta.” – E “támogatást” jelzi, hogy leszálláskor “a pap segített leadni holmiját.”⁵¹

Egy kedves papi alakot mutat be az *Öreg pap* című – saját életének kis eseményét megelevenítő – tollrajz: Leírja, hogy mint gyermeknek vasárnap játék közben elszakadt a nadrágja. Szigorú pap-tanára a szobájába hívta. A kisfiú a büntetéstől félt, de az öreg pap-tanár tűt, cérnát, faldozófát vett elő, s összevarrta a szakadást. – Közben a gyermek töpreng magában: “Először is megdöbbsenem, hogy közösséget vállal egy nebulóval, és cinkostársként leplezi azt, amit büntetni kell. Másrészt vasárnap tilos varrni... Azon tépelődtem, vajon nem jut-e büne miatt a pokolba... Ma már tudom, hogy nem. Azóta ha szentről, földi angyalokról hallok, mindig túvel, cérnával képzelem el őket és faldozófával.”⁵²

Mintha az élete végén bekövetkezett Istenhez térését vetítené előre egy-egy gondolata: Két novellájában is szerepel pl. a megállapítása: “Csak az él, aki minden pillanatban kész a halálra. Aki elkészült a halálra, az elkészült az életre is.”⁵³

A gyónás lelket megtisztító erejéről a *Tengerszem* című kötet Erzsébet novellája szól. Az asszony egy eltékozolt élet után papot hív: “Amikor közeledni érezte halálát, felébredt benne egykori vallásossága. Papot hívatott... – Bűnös vagyok, atyám – rebegte Erzsébet. – Gyónjon meg! – szólt a pap. – Isten az ő végtelen irgalmával megbocsátja bűneinket.

– Most a pap keresztet írt a levegőbe. A megbocsátás ígét susogta.

Ekkor fön, a szoba egyik sarkában a cserépkályha fölött megjelent egy angyal... Harsány hangon szólt hozzá... Ott fenn várnak téged.”⁵⁴

Kosztolányi verseiben gyakran feltűnik a vágy egy elveszett, magasabb rendű világ után. E világot gyakran a fény, a csillag jelképezi: “Mindig imádtam azt, mi fény, mi csillag” – írja A csillagokhoz című versben.

Másutt így ír:

... hogy küszködtem a csillagokra én.
Most tört a lámpám és nincs lámpafény.
Isten-kísértő, vágyvillámos éjjel

⁴⁸ *Pacsirta*, Bp., 1963., 141. old.

⁴⁹ uo. 176.

⁵⁰ uo. 82.

⁵¹ uo. 17.

⁵² Kosztolányi D. elbeszélései, Magyar Helikon kiadása, 1965. 993. old..

⁵³ *Esti és a halál*; Világ vége -- i.h.

⁵⁴ i.m. 831. old.

Járok kihűlt lámpával, tört cseréppel.
(*Lámpafény*)

Van már kenyerem, borom is van,
van gyermekem és feleségem.
...nincs meg a kincs, mire vágytam,
a kincs, amiért porig égtem.
Itthon vagyok itt e világban,
s már nem vagyok otthon az égben.
(*Boldog szomorú dal*)

Diákkoromban, vékony kis legényke,
fölnéztem a didergő csillagokra.
...Még most is ég a csillag, ahogy ottan...
csak én nem égek már, ki úgy lobogtam.
álmos szemem keresi fõnn a rég-volt
csodákat, és oly búsan mondja szívem,
hogy nékem már a csillag is sötét folt.
(*A bús férfi panasza*)

Olykor meg is állapítja, hogy Isten elvesztése számára nagy veszedelem volna: – “Isten-kívánó vágy üzött” – írta, de csak ürességet talált:

meghaltak mind az istenek...
És eltemettem önmagam
egy fekete, csillagtalan
karácsonyon...
(*Köd elõttem, köd utánam*)

Ő a komédiás, aki a kor pillanatnyi hangulatát követve hol imádkozik, hol káromkodik. (vö. pl. *A bal lator* c. versben, amelyben az Istennel szembeni autonómia “divatos” gondolata jelenik meg, amely Babitsnál, Adynál is fellelhető.)

– A csendben mégis szembe kell néznie önmagával s a lét kérdéseivel.

De néha, hogy a lárma halkabb,
megráz egy furcsa hangulat...
(*A komédiás dala*)

Ilyenkor megragadja a mulandóság: s a “gondolat majdnem megörjít... hogy ilyen rövid az életem”. (*Láz*; vö. *Árkádok alatt*). – Ilyenkor elgondolkozik a végtelenről (*Egyedül*), a halálról (*Gyászmenet jő*) vagy a másvilágról:

Gyötrött valónk csak akkor éled,
ha a silány rög porba száll?
Hol a hely, mely titkunkat ója
az égben, az ó sírokon?
...Mind látomány lenn, ami durva,
S a láthatatlan az, mi van?
(*Plato olvasása közben, vö. Kérdések*)

De amíg egyrészt a halál és kilátástalanság gondolata vonul végig költészetén, ugyanakkor minduntalan Istenhez szól magányában:

Nézd, Istenem, milyen magam vagyok,
mily egyedül a roppant földgolyón.
Mit ér ...mindenem... életem,
“ha nem találja a végső megoldást?”

(Fohász csillagtalan éjjel)

Az Istenhez kiáltó hang néha határozatlan. Ilyen pl. *Bekötött szemmel* című verse:

...úgy jöttem én is e furcsa világra,
bekötött szemmel,
s úgy megyek el innen,
bekötött szemmel,
nem tudva, honnan, nem tudva, hová.
Csak téptem a kendőt síró szememről,
örökre csak téptem. De a végső percben,
ha leszek s nem-leszek, ugye, majd föloldod,
Isten?

Máskor határozottan létező Isten felé fordul:

Most jöjjetek arkangyalok,
a lelkem úgy riad.
te Istenem, fogd fáradott,
hulló karjaimat.
Nézd, örvényeknél andalog
szegény-szegény fiad.
(*Csúnya, piszkos reggelen*)

És noha a késői verseiben is felmerülnek hitetlen gondolatok, pl. az *Utolsó kiáltás* című költeményben:

Én nem hiszek semmiben.
Ha meghalok semmi leszek,
mint annak előtte, hogy
a földre születtem. Szörnyű...;

vagy a túlhajtott emberi autonómia és gőg hangjai pl. a *Költő a huszadik században* című versben:

Az önimádat büszke heverőjén
fekszem...
Én önmagamot önmagammal
mérem.
Szavam, ha hull, tömör aranyból
érem.
Mindegyiken képmásom, mint királyé,
s a peremén
a gőgös írás:
én.

mégis ekkor már útban van a megoldás felé, amelynek összefoglalása egyik utolsó verse, a *Hajnali részegség*. Ebben ír a gyermekkorában elvesztett, s azóta állandóan keresett világ megtalálásáról. – S ha a verset olvasva tudjuk, hogy élete végén Kosztolányi valóban megtalálta Istenet, akkor mondanivalója félreérthetetlen. – A költő a fáradtan alvó város tompa fásultságát nézi, amikor hirtelen felnéz az égre:

De fönn, barátom, ott fönn a derűs ég,
valami tiszta, fényes nagyszerűség,
reszketve és szilárdul, mint hűség.
Az égbolt,
egészen úgy, mint hajdanában rég volt,

mint az anyám paplanja, az a kék folt,
 mint a vízfesték, mely irkámra szétfolyt,
 s a csillagok
 lélekző lelke csöndesen ragyog a langyos őszi
 éjjelbe, mely a hideget előzi,
 kimondhatatlan messze s odaát,
 ők, akik nézték Hannibál hadát
 s most néznek engem, aki ide estem
 és állok egy ablakba, Budapesten.
 Én nem tudom, mi történt vélem akkor,
 de úgy rémlett, egy szárny suhant felettem
 s felém hajolt az, amit eltemettem
 rég, a gyerekkor.

Olyan sokáig
 bámultam az égbolt gazdag csodáit,
 hogy már pirkadt is keleten, s a szélben
 a csillagok szikrázva, észrevétlen
 meg-meglibegtek...
 Szájtátva álltam
 s a boldogságtól föl-fölkiabáltam,
 az égben bál van, minden este bál van
 és most világolt föl értelme ennek
 a régi nagy titoknak, hogy a mennynek
 tündérei hajnalba hazamennek
 fényes körútjain a végtelennek.

Virradatig
 maradtam így és csak bámultam addig.
 Egyszerre szóltam: hát te mit kerestél
 ezen a földön, mily kopott regéket,
 miféle ringyók rabságába estél,
 mily kézirat volt fontosabb tenéked,
 hogy annyi nyár múlt, annyi sok deres tél
 és annyi rest éj,
 s csak most tűnik szemedbe ez az estély?

Ötven.
 jaj, ötven éve – szívem visszadöbben --
 halottjaim is itt-ott, egyre többen --
 már ötven éve tündököl fölöttem
 ez a sok élő, fényes égi szomszéd,
 ki látja, hogy könnyem mint morzsolom szét.
 Szóval bevallom néked, megtörötten
 földig hajoltam, s mindezt megköszöntem.

Nézd csak, tudom, hogy nincsen mibe hinnem,
 s azt is tudom, hogy el kell mennem innen,
 de pattanó szívem feszítve húrnak
 dalolni kezdtem ekkor az azúrnak,
 annak, kit nem lelek se most, se holtan.
 Bizony na már, hogy izmaim lazulnak,
 úgy érzem én, barátom, hogy a porban,
 hol lelkek és göröngyök közt botoltam,
 mégis csak egy nagy ismeretlen Úrnak
 vendége voltam.

Tóth Árpád
(1886-1928)

Tóth Árpád egész költészetében ott sír a kérdés: Miért élünk, ha utána halál a sorsunk?

Hát ennyit ad az élet?
Egy-egy halk, meleg szépség
Remeg feléd nagynéha a dolgok vadonában
Távoli s illanó káprázat a homályban,
S csak annál iszonyúbb utána a sötétség...
(Orfeumi elégia)

Érthető, hogy akaratlanul is álmodik az életen túli örök életről.

Ó, vársz még, távol, boldog Élet,
Hol sohasem lesz az alkonyom bús?
Avagy fordítsam már a síró kerék
Kormányát bárhogy, part sosem integet?
(Lomha gályán)

Kínozza az a felismerés is, hogy az ember az anyagnál többre, a végtelenre vágyik.

És nyíl is vagyok, lélek, szárnyaló,
Ki túlrepülnék minden csillagképen...
(Esdeklés)

E tényből is levonja a következtetést: ha a számunkra ismeretlen végtelenre – a végtelen, örök létre vágyunk, akkor kell lennie valakinek, aki vonz maga felé. – Mint írja, élete hajójának

Fájó szögeit már a létentúli lét
titkos mágneshegyének szelíd deleje vonzza...
(Elégia egy rekettyebokorhoz)

Istenélményében e megérzések vezetik. Mintha magát szimbolizálná egy versében a fa, amely

A végtelen titkába elmerül,
És testtel is szelíden arra dül,
Amerre lelke vonja testtelen...
(A fa)

Költeményeiben egyre határozottabban csendül fel a vágy a “létenetúli lét” – a “szent fény” – után.

“Mit még ott látott a szem
Isten-atyja kebelén,
S melyre szomjas szüntelen.”
(Elejtetted a napot)

Igaz, hogy élete végéig merülnek fel benne kétségek is: vajon van-e túlvilág, Isten. Egy késői versében is kérdezi:

Mit tartogat
Akkor a végső pillanat?
Látom majd Isten távoli szemében
Megcsillanni egy legördülő fényben

Szomorúságomat?

(*Szomorúság Anteusa*)

Az olvasó sokszor úgy érzi, hogy kérdései részben magukban foglalják a választ is. Több helyen pedig úgy látszik, mintha Istenben valóban – kérdőjel nélkül! – megtalálná az áhított “fényt”, a titokzatosan vonzó “mágnes”, amelyet keresett. S míg legtöbb versének alaphangulata a bánat, reménytelenség, az Isten megsejtő versekből többnyire bizalom árad.

Ez a megnyugvás néha csak részleges: Bár érzi, hogy megtalálta az igazságot, de egész lényét még nem hatja át ennek biztonsága. Ilyen pl. a *Krisztus-képre* című verse.

Szelíd gyermek, miért készletsz, hogy megálljak,
Felém mért nyújtod nyájasan kezéd?
Szívem, mely mindig későn érkezett,
Szelíd gyermek, lásd, lomha, furcsa bágyadt.

Leomlanék csókolni jászolágyad,
Mint ki mirhát hoz, s kit csillag vezet,
De lásd, a mirha s csillag elveszett,
És eltemettem minden drága vágyat.

Álomsereg víg Fáraója voltam,
S szép katonáim zengő csodasorban
Vittem dórén, amerre örvény tátong.

S most itt vagyok, szelíd szavadra vágyva,
Mert nem maradt más bennem, csak a gyáva,
és gúnyolódnám, s ajkam halk imát mond...

Éjféli litánia

Be árva most a lélek: el innen! menekül,
Ázik s fázik szegény, ó, hova lett fölénye?
Csatangol a sötétben, Isten bús, kósza lénye
És didereg az utcán, kócos, kivert ebül...

Igen, akár egy eb, melynek szeme borongó
Szelídség s tiszta hűség bársonyló tükre volt,
S a Gazda keze hozzá simogatón hajolt,
De eltévedt szegény, s most már komor, bolyongó...

Egy ima volna jó most, a végtelen alázat
Ájult odaadása, halk, szaggatott beszéd...
Ó, lábaihoz bújna, és megnyalná kezét
Urának a szegény eb, de hol leli a házat?

Hasonló bizonytalan-biztonság nyilatkozik meg a *Notturmo* című vers utolsó soraiban. Bizonytalan az élmény realitásában, mert bánattal telt életében csak csalódásnak látszik a belőle fakadó öröm.

...könny futja át szemem,
Egy gyermekkori édes, halk imádság
Búbája száll át árva lelkemen,
S csak néha nyilall szívembe a kétely,
Ó, nem suhansz-e csalfa mámorként el,
Szent áhítat, te békés, tiszta, mély
Ha elröpül az éj?

Másutt a teljes megnyugvás érezhető istenkereső verseiből – illetve ha néha még van szava a bánatnak is, ez már nem céltalan, kilátástalan érzelem, hanem egy megoldást talált ember bánata.

Az Este a temetőn című versében így elmélkedik:

Most a tiszta esti ég
Gyengezöld és tág mező.
Nyugodalmas, rest vidék,
Egy-egy halkán érkező
Csillag csillog: angyal ott,
Őrző angyal, azt hiszem,
Földre ballag most gyalog,
S kézi kis lámpást viszen...

Béke, béke... lomb megett
Vén fészület feketül,
Karja most, az átszegelt,
Kétfelé lágyan vetül:
Elgyötörte estelig
Véres és szöges tusa,
Ölelő most és szelíd
Ívű fáradt gesztusa...

Béke, béke... élni ma
Nem fáj úgy, nem tépdeselem
Lelkem váddal, vén ima
Zsongat búsan, édesen...

A vallásos gondolat adja meg élete legnagyobb kérdésére, a szenvedésre és a bánatra a választ. *A bánat misztériumában* ráeszmél arra, hogy:

...Legjobb ölelő a Bánat.

Szorítsd szívedre őket,
A hű Bánat visszaölel,
S kerub-kézzel mutat
Igazabb eget és földet.

Kerub-kézzel mutat
Szebb mélységet és távot
Benned és rajtad kívül
S Istenhez viszi utad.

Hasonló a *Jól van ez így* című vers gondolata:

Kell lenni szívnek, amelyben kihajt
S dússá érik az élet szenvedése --
Vak, ferde mag,
Mely mégis, mégis istenek vetése.

Csak ez a megváltozott szemlélet magyarázza meg, hogy – ő akit súlyos betegsége is tett a “bánat költőjévé” --, amikor a tüdőbaj elhatalmasodik rajta, így tud írni:

Nagy nyugalom évadját élem --
Érzem, az Isten gondol vélem.

Majd folytatja:

Fekszem megadva, békén, resten,
 S néz rám, át a végtelen esten
 Tűnődve sorsomon, az Isten
 (*Új tavaszig vagy a halálig*)

S míg korábbi verseiben a megnyugodott hangba nemegyszer disszonáns akkord vegyül, egyik utolsó verse, az *Isten oltó-kése*, már Istenben megtisztult, derűs végső megoldást talált lélekről tesz tanúságot.

Pénzt, egészséget és sikert
 Másoknak, Uram többet adtál,
 Nem kezdek érte mégsem pert,
 És nem mondom, hogy adósom maradtál.

Nem én vagyok az első mostohád,
 Bordáim közt próbáid éles kését
 Megáldom, s mosolygom az ostobák
 Dühödtté jáját és hiú mellverését.

Tudom és érzem, hogy szeretsz:
 Próbáid áldott, oltó-kése bennem
 Téged szolgál, mert míg szívembe metsz,
 Új szépséget teremni sebez engem.

Összeszorítom ajkam, ha nehéz
 A kín, mert tudom, tied az én harcom,
 És győztes távolokba néz
 Könnyekkel szépült, orcád-fényű arcom.

A reformátusnak született Tóth Árpád költészetében – a szorosan vett vallásos verseken kívül is – rendkívül gyakran szerepelnek vallásos motívumok. Verseinek egy részében e motívumok csupán szemléltetőeszközök, amelyek semmit sem mondanak a költő belső világáról. (Pl. szerepelnek: Jézus, Mária, fészület, Betlehem, angyalok, Júdás stb.) Ha azonban egész kötetét szem előtt tartjuk – pl. az imént említett verseket is –, akkor egy mélyen istenkereső ember alakja bontakozik ki előttünk.

Ezért nem érthetünk egyet azokkal, akik – amint a kommunizmus alatt gyakori beállítást volt – vallásos gondolatait csupán szemléltetőeszközként próbálták értékelni, s abból kívántak minden következtetést levonni, hogy a költő “nem volt templomba járó”. Az istenkereséssel ez nem függ szükségképpen össze.

Kardos László – a kommunizmus korára jellemző egyoldalúsággal – pl. így írt: “Tóth Árpád tudvalevőleg diákkorán túl nem volt templomba járó, még egyházi esküvőre sem volt hajlandó elmenni, de az egyházi élet mozzanatainak esztétikuma iránt fogékony volt, s ezeket a mozzanatokot a lírai kifejezőeszközök tárába is beiktatta. Ilyen rekvizitumok – amelyeknek sajátosságosan művészi okát-célját abból is kitalálni, hogy a protestáns Tóth Árpád többnyire jellegzetesen katolikus egyházi motívumokat alkalmaz, tehát a műtörténetben többet szereplő képeket, fogalmakat – a második korszakból: cherub, az Úr trónusa, tömjénfüst, aranszentség, mécsoltár, monostor, kámzsa, Mammon”⁵⁵.

Ezzel szemben a csupán szemléltetésként használt vallásos témájú jelenetek, képek, hangvételéből is nemegyszer következtetni lehet mélyebb, reális vallási érzésre és istenképre, főleg ha figyelembe vesszük az ilyen jelenetek és képek rendkívüli gyakoriságát.

Lássunk erre néhány példát: Egy helyen az ifjúságról mint égi cherubról megszemélyesítve ír, de a kép utolsó két sora már a költő istenképéről tesz tanúságot:

Ki jobbról ülsz az Úr trónján, rubin
 Színű szárnyakkal, és az Úr kezét,
 Mely az örök idők sötét és néma
 Terhétől búsan elnehezül néha

⁵⁵ Kardos László, Tóth Árpád, Budapest, 1965., 224. old

Gyönyörű vállaiddal emeled,
 Hogy ne lankadjon az áldón kitárt kar
 A forgó, zengő világok felett...

(*A rubinszárnyú Cherubhoz*)

A *Csillag, ó messzi Szerelem!* című vers is vallási jellegű képpel kezdődik. De míg az csak szemléltetés, az utolsó versszak ismét a költő vallásos reményéről szól:

Olyan jó hinni, hinni: túl sötét tereken
 Üdvöm rejti egy óra, mint Megváltót a jászol...

Az *Evokáció egy csillaghoz* képei mögül is vallásos tartalom bontakozik ki: a csillagot szemlélve a megnyugvás úrrá lesz rajta: “Most érzem, bús kis utam vezet még valamerre”. Ezért számára e csillag a betlehemi csillaghoz hasonlóan “szép égi hírnök”, “Isten követe”.

Istenről alkotott elképzelésére jellemző, hogy a világban levő szépet és jót gyakran Istentől eredezteti, vele hozza kapcsolatba. – A napsugarat “Isten arany cselédjének” tartja (*Ó, napsugár*), s ha szántó-vető embert lát, úgy érzi, hogy “paraszti ruhában – Az Úristen ott maga szánt” (*Úton*). Az igazi költészet előtte “valami égből üzent, messzi, szép – Hegyi beszéd” (*Hegyi beszédek felé*). – Az igazi költőben:

Mélységes és komoly lánggal világol
 Valami makacs, égi, tiszta fény,
 Valami a Betlehem csillagából
 Mely akkor gyúlt ki az egek ívén,
 Mikor kincset szült lenn a földi jászol,
 S nem tudta a vak éjben senki még,
 A barmok közt mily csoda lelke ég.

(*Levél Osvát Ernőhöz*)

Másutt így figyelmezteti az írókat:

Írók kicsinyje s nagyja, rajta csak
 Isten szívét nem bírta, csak tirátok...

(*Egy lány a villamosban*)

Még szerelmes átszellemültségét is így fejezi ki:

Nem tudtam többé, hogy te vagy-e te,
 Vagy áldott csipkebokor drága tested,
 melyben egy isten szállt a földre le,
 S lombjából felém az ő lelke reszket?

(*Esti sugárkoszorú*)

Az emberi lelket Isten teremtményének, megvalósulásra váró elképzelésnek tartja: “Vázlatok vagyunk valaki kezén” – írja *A test csodája* című versben.

Az *Isten törött csellója, hallgatok* című költeményben is úgy jelenik meg a lélek, mint Isten teremtménye, hasonlóan amikor saját lelkéről ír képszerűen:

Isten tán fenyőfák gyenge gyanta
 Lehű árnyából este szötte meg,
 S a furcsa mélabút ekként foganta

... Áldott takács az Isten, s kincs a lélek...

A vers végén újra e kép tér vissza:

Ó, Isten, Isten, lelkek ősz takácsa,

Nézd, drága kelméd, kincses szőttessed,
 Bölcs, bús szemed imhol könnyezve lássa,
 A sok finom fonál hogy szétesett. --
 Ó, lesz-e még perc újraszőni szépen?
 (Az árnyból szőtt lélek)

Isten itt – legalábbis az utolsó versszakban – ismét érezhetően nem mitologikus alak, hanem valaki, akinek valóban köze van a lélekhez. Jól illik ez Tóth Árpád meleg istenképébe: Olyan Isten ő, aki “könnyezve látja”, hogy egy emberi lélekkel van baj; – aki szereti a világot, s áldón tartja felette karját. (A rubinszárnyú Cherubhoz)

Sok verséből nyilvánvaló, hogy számára Isten – élete sok pillanatában, és életútján előrehaladva egyre inkább – élő valóság volt.

Juhász Gyula (1883-1937)

Juhász Gyula a piaristáknál végezte a gimnáziumot, majd felvételét kérte a piarista noviciátusba Vácott. A szerzetesi élettől költői és misztikus hajlamainak kielégítését várta, s mivel ezt nem találta meg, fél év múlva kilépett. Később azonban ismételen felmerült benne a pappá válás gondolata. Ez a lelki beállítottság érezhető egész költészetén.

A piarista rendre, szellemre mindvégig szeretettel gondol vissza:

Árvánknak atyja, ifjúság vezére,
 Hozzád siet a hű emlékezet,
 Ki fenn ragyogsz már csillagként az égbe,
 Mert igazságra vittél ezreket.
 Mint oltárról a zsoltár és a tömjén,
 Úgy száll dalunk ma Hozzád, égbe törvén.
 Kalazanci Szt. József emlékezete.
 (vö. még: Calasantius.)

Az elhagyott kispapi életben az elveszett boldogság helyét látja:

Kolostor mélyén voltam gyermek én,
 Szívem fehér volt, mint ama virágok,
 Melyek az oltár fülkájében álltak
 S fényre vágytak télnek idején.
 (Egy régi novícius)

Ó, te szomorú föld, te nyomorú világ,
 Valaki be sirat, régi litániák,
 Kolostori mélység, oltári szép virág...
 Valahol elmaradt egy kis novícius,
 Valahol elveszett egy nagyálmú diák.
 (Misztikus órák; vö. még: Régi opálos alkonyat;
 Jó volna; Az elkötözött.)

Korábbi verseiben ugyan fellelhető egy disszonáns hang is, ti. a vallást, a noviciátust néha öröm-ellenesnek, szomorúnak érzi. (Pl. *Szüzek; Az élet hegyén; A föltámadott; A tékozló fiú*)

Később ilyen gondolatok egyre ritkábbak: a vallás mindinkább a megnyugvást, a szenvedés megoldását is jelenti számára (vö.: *Béke* című verse).

Míg korábban Jézus tanítását szembeállítja az élet örömeivel és szépségével, most ráébred: Jézus “lent jár e tájon, hogy minden szív eztán remélve fájjon” (*Örök zene*), hogy a fájdalom is reménytelivé legyen. Az időnkénti Isten elleni lázadás okáról önmagát elemezve ezt állapítja meg:

Uram, ki bennem élsz, örök mementóm,

Tudom, tudom, hogy sátraid mi szépek,
Tudom, hogy bennük béke s fény az élet,
S hogy testem véred megváltotta templom.

Tudom, tudom. Kitárom két karom
Feléd, örök fény és szemem, e tört szem
Reád tekint a gyászban és a ködben
S téged keres sírón, félig vakon!

Uram, de tagjaim törvénye mást vall,
És néha, tavasz táján bús varázssal
Megejt egy illat, egy hang, egy tekintet.
S a vérem, mint a megveszett szelindek
Rohan...

(*Hiába*)

De az elfordulásokat sokszorosán megbánva tér vissza, amint a *Májusi áhítat*ban vallja:

Bizony ma újra megtérek tehozzád
Hajnali csillag, szép Szűz Mária,
Bizony ma neked fonok földi rózsát
Én, földi bűnök, bánatok fia.

Bizony ma újra szép a nagy mennyország,
Az aranyfüstös, áldott és szelíd,
Tiéd a dal, a tömjén és az ország.
Mária, hívnak csillagszemeid.

Ó, tavaly én is messze, messze jártam,
S egy földi nőben láttam csillagot,
Hol az a nő s a csillag hol ragyog?

Ma érces és bizó litániában
Elzengem újra minden nevedet,
Én, mindig bánatos, rossz gyermeked.

(vö. még: *Angelus; A rohateci Máriánál; A fekete Mária.*)

– Hasonlóan ír *A régi kispap* című versben:

“...Krisztus,
Bocsáss meg, hogy az élet messze sodrott,
Örvénybe és tengerre és hínárra,
Én mindig, mindenütt sírván reád
Gondoltam...
S a legmélyebb örvény mélyén, halálom
Száz éjjelén és gyönyörömnnek ágyán
Feléd rebegtem egy múltó fohászt.
Egy örök sóhaj, és a régi kispap
Ma új hitében, hitvalló keményen
Azt hirdeti, mint evangélium:
Hogy szent az élet és jóság az Isten,
S elmúlnak föld és ég, de az Ige,
A Szeretet marad, s győz. Ámen, Ámen.

Életének e későbbi szakaszában egyre több lendületet kapnak vallásos versei, a vallásban látszik megtalálni a megoldást:

Forgó szerencsék és forgó planéták
 táncolnak ott fenn, és elmúlnak itt lenn,
 De élsz és vársz örök szerelmem, Isten!
 (Fohászkodás. Vö.: *A várta;*
A szerzetes hóráiból.)

Nekem te nem vagy messze, égi bálvány,
 Siketen, zordon trónoló Nagyúr,
 Előtted állok én kifosztva, árván
 És boldogan, ha ég viharja gyúl.

A földiek nekem nem ártanak már,
 S az égiek testvéreim nekem,
 Viharodnak palástját áldva add rám,
 S villámodat érzem szívemen!

Ó, gyújts ki engem, mint szent jegenyédet,
 Hogy égve égjek s a mély éjszakát
 Mint áldozati láng ragyogjam át.

Mert égve égni: ez a földi élet,
 S beléd hamvadni boldog epedőn,
 Mint kísértet hajnalkor temetőn.
 (Én Istenem)

A vallásos érzés (és kifejezési forma) különben is áthatja költészetének minden területét. Szerelmes verseit (pl. *Profán litánia; Annak örök; Az Isten malmái; Ámor; Hálaadás*) éppúgy, mint hétköznapi témáit. E "profán" témák nemegyszer megkapó mélységű vallási gondolatokhoz vezetnek: pl. amikor Kőrösi Csoma Sándor őshaza kereséséről írva így fejezi be gondolatait: "az őshazát nem leltem", de "ki tudja, nem egy hazánk van-e: az örök haza?" (*Ének Kőrösi Csomáról*)

Vagy amikor kórház előtt megy el, elgondolkozik:

Egy hű szív talán a végsőt dobog:
 Ki értünk meghalt, Krisztusra gondolok...
 (Kórház előtt)

(Vö. még: *A tápai Krisztus; Falusi éjszaka; Én költő vagyok; Gyermektemető; Magyar ősz; Betegszoba; Sebesült; A nagy víz emlékére.*)

Vallásossága mellett másik alapérzelme a szomorúság, amely bizonyára nagyrészt betegesen gyenge idegzetének következménye. Többszöri öngyilkossági kísérlete, majd végül öngyilkossága is gyenge idegzetére utal. – Életének gyakran visszatérő és sok versét is átható élménye a halál: amint *A halálhoz* című versben írja, mindenem rajta érzi a halál leheletét:

Te hegedülsz a hegedűkben.
 Te tündökölsz tavasz-derűben.

Te csillogsz szerelem szemében.
 Te szunnyadsz az anyák ölében.

Te mosolyogsz poharak mélyén.
 Te hárfázol a nászok éjén.

Lágyan te ringatod a bölcsőt,
 Te hangolod az árva költőt.

Reménytelenség menedéke,

Álmatlan álom, szende béke,

Téged remegnek és remélnek.

Halál: te vagy az örök élet.

Az elmúlás szomorúsága és megoldhatatlansága azonban újra és újra a hitben – az örök élet tudatában – oldódik fel nála:

Hiába, minden vergődés hiú,
Mert minden utunk erre tér meg itten.
Hír, kincs, üdv, gond, kéjvágy és honfibu:
Egy tenger, egy gödör vár rád: az Isten
(*Terzinák*)

Így a halál legtöbb versében – minden melankólia ellenére is – az örök fény, az örök élet kapuja:

Érzed-e, testvér, néha szédülettel
És áhítattal a csodát, hogy élsz itt,
Hogy veled együtt világok kerengnek,
S hogy velük együtt néked is a vég int?

Megállsz-e néha az örök sodorban,
Mely halni visz, mint az örvény a rózsát
És érzed-e, míg hull a homokóra,
Hogy mosolyog az örökkévalóság?

És tudod-e, hogy a sír öle termő,
Hogy a halál a nagy, dús magvető lenn,
Hogy lépte nyomán sarjad a jövőndő
S új életünk virul a temetőkbén?
(*Credo*)

...A mélyből jöttem árván, szomorún,
Hogy átvergődjem az örök borún.

Hogy születésem gyászán győzve én
Meghalni tudjak az élet hegyén!
(*De profundis*)

Bizonyos derűvel írja *A színész halála* című versében:

A koporsóban
Négy deszka közt az örök fény ragyog...
...
Ez az igaz. Ő eltalált haza,
Hol nincs zaj, taps, szín, álgyász, álvigasz,
Ahol örökké minden egy s igaz.

Vagy a *Gyermektemető* című elmélkedésében:

Ez élt egy évet, az három napot,
Most örök a nap, mely rájuk ragyog.

(Vö. még: *Morus Tamás; Temetők; Új melódiák; Humus; Imitatio Christi.*)

Isten szeretete, amely a halállal szemben is megvigasztalja, választ ad az élet többi bizonytalanságára is:

Fekete bástyán, a végzetten túl
trónol az Úr...

Az Úrral szemben minden semmiség,
Jóság, misék,
De fia irgalmas, Ember Fia,
És anyja földi asszony, Mária!

Fekete bástyán, a végzetten túl
Rózsa virul,
És által a végtelen tengeren
Vigyázz reánk az örök szerelem!

(A híd)

Legkülönbözőbb témájú vallásos verseiben visszacseng az Istenben való megnyugvás vágya:

Valahol lenni kell egy lakomának,
Hová hivatalos, kit ideleln
Halálba üzött az éhség, a bánat,
A reménytelen szerelem...

Valahol lenni kell egy orgonának,
Melyen majd egyszer befejezhetem
A dallamot, mely itt halálba bágyadt,
S amely az életem nekem.

(Szimpozion)

Ember, bármily törekeny: lelki dóm vagy,
Vágyad, hogy az örök Istenbe olvadj
(A dóm zenéje)

Ezen alap gondolatán kívül a legkülönbözőbb vallásos témákat feldolgozta: ír Assisi Szent Ferencről, aki egy vad századba elhozta Isten mosolyát:

Szemében kék virág,
Lelkében boldog Isten,
Szívében új világ...

(Trecento)

A remetéről *(A kísértő)*, vagy Szent Sebestyénről, aki bátran szól gyilkosai felé:

Nyilazatok: a seb rózsát terem,
Mely nyílra fog az örök kertben fenn!
(Szent Sebestyén)

Beszél a világ elesettjeiről, akikkel senki sem törődik, csak Isten, a kis mostohalányról, aki félelmében öngyilkos lett *(Isten lámpásai)*, a tanyai lánykáról, akinek egyszerű léggömbjében a kis Jézus örömét találta *(Búcsúfű)*, vagy a csavargóról, aki

Lyukas nadrágban és kehes kabátban...
alszik a padon...
Az élete és padja oly kemény,
De ő most végtelen puhán, szelíden,
Bizton pihen az Isten tenyerén.

(Isten kezében)

Nem egy verse imádság:

Ki a homályba belevilágolsz,
Sivatagban vezetve lángolsz,
Ki a ködön túl élsz az égben,
Ragyogj fölöttünk minden éjen!

Az árnyak titkosan közelegnek,
Kétsége megnő szívemnek,
Mint a homály, miként az éjjel,
Te úzd fényeddel szanaszéjjel!

Az égen csillagok lobognak
Visszfényei örök napodnak.
Szívemben is – mint csillag az égen
A te örök visszfényed égjen!

(Éjszaka)

– vagy hálaadás Isten nagyságáért (*De profundis; A legsötétebb ég alatt*), – hálaadás az életért:

Hogy engedtélt itt énekelnem,
Néznem világot víg csodáit...

(Köszönöm)

– vagy éppenséggel imádság a gyűlölködőkért:

...bocsáss meg nekik, mert lehet,
Hogy nem tudják tán, mit cselekszenek.

(Imádság a gyűlölködőkért)

Az imádság, a templom áhítata mindig megragadja (vö.: *Csönd, Zsolozsma*).

Különös előszeretettel foglalkozik Jézus életének és a Szentírásnak eseményeivel. E témában mozgó versei olykor csak az események meleg hangú leírását tartalmazzák, mint pl. *A hegyi beszéd*:

A Genezáret holdfényes vizén,
Mint néma hattyú, halkán ring a csónak,
fáradt halászok félhangon dúdolnak.
A Mester arcán boldog égi fény.

Ragyog a hegy ezüstös glóriában,
A ciprus bűvös illatot lehet,
A hold az ég tetőin vesztegel,
Köröskörül tavaszi újulás van.

Szőlő virágozik dús lankásokon,
S a kékes árnyból, távol ormokon
Nászdal bűg az ittas gerlicének.

A földre ráborul egy mély igézet,
Jézus lehunyja nagy, sötét szemét:
halkan fölcsendül a hegyi beszéd.

(Vö.: még: *Pilátus; A föltámadott; Az utolsó vacsora; A Tábor hegyén; A föltámadás után; A kísértő; Vízkereztre; Salomen; Ádám halála.*)

Máskor a leíráshoz saját elmélkedő gondolatát is csatolja. Pl. *Lázár föltámadásában* a halálból visszatért Lázár szava által így figyelmeztet:

Csodák előtt ti vakon álltok,
Nem ráz meg boldog félelem,
Hogy láttok, éltek egy világot,
Mely újra pirkad most nekem!

Hullámzó hangulatvilágára jellemzően később ugyancsak a feltámadt Lázárt szólaltatja meg, de ellenkező céllal:

Uram, bocsásd meg, hogyha vétkeztem,
De ez az élet nem kell már nekem.

Úgy bánt e fény az örök fény után,
S az ember, aki bámul rám bután.

A sok kiáltó és sok törtető,
Ki mind hiszi, hogy úr és isten ő.

(*A föltámadt Lázár*)

A *Heródes* című versből érezhető a gondolat, hogy semmilyen hatalom nem képes hathatósan szembeszállni Istennel:

Nagy úr, Hatalmas. Cézár is barátja,
És birodalma egy darab Kelet.
Negyedes fejedelme Judeának.
Tekintetétől tartomány remeg...
...És jön a jövő,
A Gyermek felnő, s az idő betelt.
Hiába minden. A halál is eljő
És összekulcsol két véres kezét.

Egy másik versében pedig Krisztus az igaz ember megtestesítője, akit at ömeg hol hozsannával, hol pedig “feszítsd meg!”-gel fogad (*Krisztus a vargával*).

Jézus életének eseményei közül az Isten Fiának világba lépésével – a karácsonnyal – foglalkozik a legtöbbet. A téma megragadása itt is kettős. Egyes versekben csupán leírja a karácsonyi eseményt (*Glória; Betlehem; Betlehemi ének; Karácsonyi óda*), máshol saját érzelmeit, hangulatát is lefesti, mint pl. a *Karácsony felé* című versben:

Szép Tündérország támad föl szívemben
Ilyenkor decemberben.
A szeretetnek csillagára nézek,
Megszáll egy titkos, gyönyörű ígézet,
Ilyenkor decemberben.

...Bizalmas szívvel járom a világot.
S amit az élet vágott,
Behegesztem a sebet a szívemben
És hiszek újra égi szeretetben,
Ilyenkor decemberben.

...És valahol csak kételkedő beszédet
Hallok, szomorúan nézek,
A kis Jézuska itt van a közelben,
Legyünk hát jobbak, s higgyünk rendületlen,

S ne csak így decemberben.

(Vö. még: *Augusztus; Utolsó imádság.*)

József Attila

(1905-1937)

Istenélménye rokon Adyéval, de istenképe sokkal határozottabb, megfoghatóbb. Még azon az egy-két helyen is, ahol lázadó szóval támad ellene, átérzik a hit és imádat visszájára fordított élménye.

Hogy istenélménye nem lett életalakító erővé, annak magyarázatát részben életkörülményeiben kereshetjük, részben “örökölt” vallásában: “A görögkeleti vallásban nyugodalmat nem lelt, csak papot” – írja magáról.

Verseit a legkülönbözőbb célok és élmények hatják át, de a háttérben ott van – és gyakran előcsillan – Isten képe. Így ír: “A zúgó egek fenekén lapulok... Mint a halak s az istenek / tengerben és egekben élek.” (*Már régesrég...*) Istenélménye végigkíséri egész pályáján. Csak az Istenhez való viszonya változik, nem maga az istenkép.”⁵⁶

Istenhez simulásának egyik forrása a szeretetvágy: vágy a végtelen szeretet és megértés – az Abszolútum – után:

Keresek valakit

Tele vágyakkal zokog a lelkem,
szerető szívre sohasem leltem,
zokog a lelkem.

Keresek Valakit, s nem tudom, ki az?
A percek robognak, tűnik a Tavasz,
s nem tudom, ki az.

Csüggedő szívvel loholok egyre,
keresek valakit a Végtelenben,
loholok egyre.

Könnyeim csorognak, – majd kiapadnak,
vágyak magukkal messzebb ragadnak –
majd kiapadnak!

Búsan magamnak akkor megállok,
szemem csukódik, semmit se látok --
akkor megállok.

Lelkém elröppen a Végtelenbe,
tovább nem vágyom arra az egyre,
a Végtelenbe.

Máshol így ír:

Óh, boldog az, kinek van Istene,
ki rettenetes és maga a jóság,
kinek sebet kap reszkető keze,
ha leszakítja a tilalmas rózsát.

⁵⁶ Sík Sándor: József Attila istenélménye in: Sík S: A kettős végtelen I, Ecclesia 331-345. A következőkben idézőjelbe tett sorok innen származnak.

Óh, boldog az, kinek van Istene,
bűne csupán a látható valóság,
mert rajta van a Mindenség szeme,
elnézi őt, az Öröklét lakosát.

(Óh, boldog az...)

Még világosabb a *Keserű nekifoháskodás* című vers:

Szeress nagyon, hogyan, tudod te jól azt,
mint Nap havat, amit magába olvaszt.

Vagy üss agyon hát, csak törődj velem,
s én nem kértem, hogy nincs-e kegyelem.

Odaadom a vérem is, ha kéred...

Nemegyszer épp e szenvedő keresés világítja meg számára különös erővel Isten arcát:

Nagy bánatomnak égő csipkebokrán,
ó, én Uram, hogy megjelentél nekem,
tán már nem is bús fájdalom lobog,
te tündökölsz e fonnyadt büszkeségen.

Átlátsz, tudom a bűnök cifra gyolcsán,
erény rongyán, bátorság mentebőrén,
mégis mindent levetkeztem, Uram,
s elődbe küldöm lelkem szűzi pőrén.

(Uram!)

De ez nem valami dekadens, passzív, tehetetlen vágyakozás. Benne “ennek a szeretetvágnak aktív oldala, az adnivégyő erők nemes ösztöne semmivel sem volt kevésbé erős”. – Istenhez bújik, hogy megújult szeretetenergiáit aztán továbbadhassa az emberek felé. *Milyen jó lenne nem ütni vissza* című verse is erről szól:

Milyen jó lenne nem ütni vissza
se kézzel, se szóval,
világítani a napvilággal...
Fölemelnek a napsugarak,
Isten megcsókolja minden arcom,
és nagy, rakott szekerek indulnak belőlem
a pusztá felé.

Hasonló a *Proletárok* gondolata.

..valaki belém kovácsolta végtelen
szeretet meg el nem csüggedés zengő acélját
..valaki, aki most
pásztorok istenes kurjantásával
közétek lendül belőlem,
testvéreim!

A karácsony – és a kereszténység – hivatását is ebben látja: hogy lángot hoz a fázó homlokok mögé:.

Karácsony

Legalább húsz fok hideg van,

szelek és emberek énekelnek,
 a lombok meghaltak, de született egy ember...
 ..Fölöttünk csengőn, tisztán énekel az ég,
 s az újszülött rügyező ágakkal
 lángot rak a fázó homlokok mögé.

Istenélményének egyenesen önfenntartási ösztönébe mélyedő gyökerei vannak: legfőbb vágya a szeretet és a mások iránti szeretet; – ezt mély pillanataiban csak Isten által érzi megvalósíthatónak. Ez a magyarázata, hogy az élmény áthatja egész életét. Be van ágyazva a hétköznapi élet apró mozzanataiba.

Isten

Hogyha golyóznak a gyerekek,
 Az Isten köztük ott téfnereg.
 S ha egy a szemét nagyra nyitja,
 golyóját ő lyukba gurítja.

Ő sohasem gondol magára,
 de nagyon ügyel a világra.
 A lányokat ő csinosítja,
 friss széllel arcuk pirosítja.

Ő vigyáz a tiszta cipőre,
 az utcán is kitér előre.
 Nem tolakszik és nem verekszik,
 ha alszunk, csöndesen lefekszik.

Gondolatban tán nem is hittem,
 de mikor egy nagy zsákot vittem
 s ledobván, ráültem a zsákra,
 a testem akkor ő is látta.

Most már tudom, őt mindenképpen
 minden dolgában tetten értem.
 S tudom is, miért szeret engem --
 tetten értem az én szívemben.

Én már fiatalember lettem,
 s boltba gyerek megy helyettem.
 De ha Néki valami kéne,
 a boltba én futnék el érte.

Fütyörészve a szép időben,
 esernyő nélkül az esőben,
 a kociúton lenn szaladnék,
 magamra kabátot sem kapnék.

De az autót frissen, fűgén,
 ha nem is töfföl, kikerülném.
 Hisz ha valahogy elgázolna,
 hiába mentem én a boltba.

Megválogatnám a portékát,
 ahhoz mennék, ki olcsóbbért ad.
 S mielőtt akármit elhoznék,
 hosszan, sokáig alkudoznék.

Aztán, hogy Néki odaadnám,
jó kedvét meglátnám az arcán.
Szeme csillogna, megköszönné,
mást nem is küldne boltba többé.

Az istenélmény – Istenhez való viszonya – jelentkezik szerelmi költészetében is. “Istennek téged fellellek” – írja az *Áldalak búval, vigalommal* című versében. Másutt így ír:

Szeret az Úr,
nem jön soha nagy fényességgel,
nem akarja, hogy elromoljanak
szemeim, akik
nagyon kívánnak látni téged.
(*Olyan bolond vagy*)

Egyenesen Istent látja megnyilatkozni a szerelmi élményben is, az Istent, akihez örök, legigazibb szerelme fűzi.

...látom én az Istent, amint
szívét adja a szívednek.
Hogy tebenned jött most elém,
azt is látom --
Ő az én örök szerelmem
s a halálom.

(*Biblia*)

“Isten lábánál ülünk le együtt” – írja az *Esik* című versben, másutt (a *Versben*) a szerelem megoldását abban látja, hogy közösen találkoznak az Abszolútummal: “együtt semmisülünk át a Végtelenben”.

Talán legjellemzőbb bizonyítéka istenélményének és szerelmének összefonódására a megállapítás: “...megszerethetsz másik fiút... csak az Istent, szerelmesem, az én szép nagy Istenemet megőrizzed” (*Biblia*).

Istenélménye nemcsak valóságos, de saját élmény. – Egy ifjúkori levelében írja Galamb Ödönnek: “...megújulás előtt állunk, amit elég keserves lesz keresztül vinni, mert még nincs meg az új etika... Úgy képezem el, hogy ez circa olyan arányban tér el az újtestamentumtól, amilyen arányban az újtestamentum az ótól... Ezt én erős hittel hiszem, és így vélek eljutni az én életem értelméhez, hogy aztán megtaláljam az élet és a létezés értelmét... Én Istent új és igazi valójában fogom megmutatni” (Galamb Ödön: Makói évek, 35. old.) Tehát határozott – és életét átható – elképzelése van Istenről, ha ez nem is mindig felel meg a katolikus vallási szemléletnek.

Ez az istenkép rejtőzik – sokszor kitapinthatóan – a háttérben, amikor küszködik, vagy lázad Isten ellen. (Vö.: *Lázadó Krisztus; A bűn; A füst.*) “Csak a lélektani és esztétikai botfúlóság nem érzi ki e sorokból a szegény, megvert... gyermek keserű dacát, aki csak azért is odamond mindenkinek.” Hisz nemsokára már így sóhajt: “Fogadj fiadnak, Istenem, hogy ne legyek kegyetlen árva!” (*Nem emel föl*).

Istenképe szerint Isten hatalmas, de lehet vele dacolni (néha Ady módjára). Dacának kiváltója többnyire a saját magával (*Tovább én nem bírom*) vagy a világgal – Isten művével – való elégedetlenség: “Nagyon utálkozhatott az Isten, hogy ilyen csúnya planétát köpött” – tér vissza több versében a gondolat. (*A világ megokolt utálatát; El innen; Mindent hagyok*) – Gyakran ez a dac jelentkezik forradalmi költészetében is (pl.: *Itt egy fa, ott egy fa*), de itt is egy létező Istennel áll szemben.

A forradalmi-közösségi költészet is lelke mélyéből, az említett szeretetvágyból táplálkozik. S amint az kapcsolatban áll Istennel, úgy hozza nemegyszer forradalmi gondolatait is Istennel kapcsolatba. (Vö.: *Proletárok*) – E forradalmiság nem egy szervezet elképzelése. Nemegyszer úgy tűnik, hogy végeredményben itt is az ő “saját istenfogalma” a mérték.

Én túllépek e mai kocsmán,
 az értelmig és tovább!
 Szabad ésszel nem adom ocsmány
 módon a szolga ostobát.

Ehess, ihass, ölelhess, alhass
 A mindenséggel mérd magad!

(Ars poetica)

Forradalmi élményében “a cél, s a program is beletorkollik az Isten-vízióba”.

Vegyetek erőt magatokon
 és legelőször is
 a legegyszerűbb dolgokhoz lássatok --
 adódtatok össze,
 hogy roppant módon felnövekedvén,
 az Istent is, aki a végtelenség,
 valahogy megközelítsétek.

(A számokról)

Ugyanez az élmény lüktet a *Kövek* megrázó látomásában. “Ennek az egész kollektív költészetnek legmélyebb gyökereit azt hiszem... a következő három vers adja meg – írja Sík Sándor --: az egyik az embernek – az egyénnek és tömegnek – elolthatatlan Isten-szomja egy megrázó szimbólumban”.

A kutya

Oly lompos volt és lucskos,
 a szőre sárga láng,
 éhségtől karcsú, vágytól girhes,
 szomorú derekáról
 messze lobogott
 a hűvös éji szél.
 Futott, könnyörgött.
 Tömött, sóhajtó templomok
 laktak a szemében,
 s kenyérhéját, miegymást
 keresgélt.

Úgy megsajnáltam, mintha
 belőlem szaladt volna
 elő szegény kutya.
 S a világból nyűvötten
 ekkor mindent láttam ott.
 Lefekszünk, mert így kell,
 mert lefektet az este,
 s elalszunk, mert elaltat
 végül a nyomorúság.
 De elalvás előtt még,
 feküdvén, mint a város,
 fáradtság, tisztaság
 hús boltja alatt némán,
 egyszercsak előbúvik
 nappali rejtekéből,
 belőlünk
 az az oly-igen éhes
 lompos, lucskos kutya,

és Istenhulladékat,
Istendarabkákat keresgél.

A másik az emberi fájdalomnak Istenhez kiáltó hangja:

Isten!
Kiáltunk hozzád:
Légy a mi érző, meleg bőrünk,
mert megnyúznak bennünket,
a fájdalomtól már semmit se látunk,
és hiába, hiába tapogatózunk,
nem érezzük meg a dolgokat,
csak azt, hogy irtózatosan fájnak.

...
ó, légy a mi érző, meleg bőrünk,
hogy a fájás leperegjen rólunk,
mint ludak tolláról a víz,
hogy végre egyszer megfaraghassuk már
a márványszobrot és a deszkalócát --
nem akarjuk, hogy holnapra maradjon
s a vizeken már delelnek a felhők,
eztán már az árnyak sokasodnak,
dolgavégezetlen kell hogy hazatérjünk
meghalni lecsukódó szemeid alá.

(Kiáltunk Istenhez)

“A harmadik) az érzés pozitív, tettvágyó, harcoss oldalát tagadja meg” (*Imádság megfáradtaknak*):

Alkotni vagyunk, nem dicsérni.
Gyerekeink se azért vannak,
hogy tiszteljenek bennünket,
s mi, Atyánk, a te gyermekeid vagyunk.
Hiszünk az erő jó szándékában.
Tudjuk, hogy kedveltek vagyunk előtted,
akár az égben laksz, akár a tejben,
a nevetésben, sóban, vagy mibennünk.

Te is tudod, hogyha mi sírunk,
ha arcunk fényét pár könnycsepp kócolja,
akkor szívünkben zuhatagok vannak,
de erősebbek vagyunk gyöngé életünknel,
mert a fűszálak sose csorbulnak ki,
csak a kardok, tornyok és ölö igék.
Most mégis megfáradván
dicséreteddel keresünk új erőt,
s enmagunk előtt is térdet hajtunk, mondván
Szabadíts meg a gonosztól.
Akarom.

József Attila számos istenes versének jellemzője a gyermekded hang, amely földi hasonlatai ellenére sem sértő.

Istenem

Dolgaim elől rejtegetlek,

Istenem, én nagyon szeretlek.
Ha rikkancs volna mesterséged,
segítnék kiabálni néked.

Hogyha meg szántóvető lennél,
segítnék akkor is mindennél.
A lovaiddat is szeretném,
és szépen, okosan vezetném.

Vagy inkább ekeszarvat fogva
szántanék én is a nyomodba,
a szikre figyelnék, hogy ottan
a vasat még mélyebbre nyomjam.

Ha csósz volnál, hogy óvd a sarjat,
én zavarnám a fele varjat:
S bármi efféle volna munkád,
velem azt soha meg nem unnád.

Ha nevetnél, én is örülnék,
vacsora után melléd ülnék,
pipámat egy kicsit elkérném,
s én hosszan mindent elbeszélnek.

Csendes estéli zsoltár

Ó, Uram, nem bírom rímbe kovácsolni dicsőségedet.
Egyszerű ajakkal mondom zsoltáromat.
De ha nem akarod, ne hallgasd meg szavam.
Tudom, hogy zöldell a fű, de nem értem, minden zöldell,
meg kinek zöldell.
Érzem, hogy szeretek, de nem tudom, kinek a száját
fogja megégetni a szám.
Hallom, hogy fű a szél, de nem tudom, minden fű,
mikor én szomorú vagyok.
De ne figyelmezz szavamra, ha nem tetszik Neked.

Csak egyszerűen, primitíven szeretném most Neked
elmondani, hogy én is vagyok és itt vagyok
és csodállak, de nem értelek.
Mert neked nincs szükséged a mi csudálásunkra,
meg zsoltárolásunkra.
Mert sértik füledet talán a zajos és örökös könyörgések.
Mert mást se tudunk, könyörögni, meg alázkodni,
meg kérni.

Egyszerű rabszolgád vagyok, akit odaajándékozhatasz
a Pokolnak is.
Határtalan a birodalmaid és hatalmas vagy meg erős,
meg örök.
Ó, Uram, ajándékozz meg csekélyke magammal engem.
De ha nem akarod, ne hallgasd meg szavam.

Isten

Láttam, Uram a hegyeidet,
s olyan kicsike vagyok én.

Szeretnék nagy lenni, hozzád hasonló,
 hogy küszöbödre ülhessek, Uram.
 Odatenném a szívemet,
 de apró szívem hogy tetszene néked?
 Roppant hegyeid dobogásában
 elvész az ő gyöngé dadogása.

Miért nem tudom hát sokkal szebben,
 mint a hegyek és mint a füvek,
 s ágyam alatt hál még a bánat:
 szívükben szép zöld tüzek égnek,
 hogy az elfáradt bogarak mind hazatalálnak, ha esteledik,
 s te nyitott tenyérrel, térdig csobogó nyugalomban
 ott állsz az útjuk végén --
 meg nem zavarlak, én Uram,
 elnézel kis virágaink fölött.

Isten

Én az Istenem úgy szeretem,
 hogy szívemet földbe vetem,
 megérik, akkor learatom,
 fölösét pedig másnak adom.

Meg is köszöni, akárki az,
 akár huncut, akár igaz,
 ha mindörökre, ha csak percre,
 de az Isten fölébred benne...

Aztán csak amikor dolgoznak,
 rólam is el-eligondolkoznak,
 s hogy munka közben megpihennek,
 erejét érzik a szívemnek.

Nem csinálnak egymás közt mozit,
 bennük már Isten álmodozik,
 álmodik tágas, erős égről,
 kicsiny fiának nagy szívéről.

Ez a hang található pl. a *Betlehemi királyok* című versben, vagy a következő sorokban:

Érzem, hajnali falucska lettem,
 szelídség nyugodt tehenei
 ballagnak belőlem az Úr kegyelmének
 friss és térdig füves legelője felé.
(Komoly lett már)

De ez a hang megtalálható későbbi verseiben is:

Fogadj fiadnak, Istenem,
 hogy ne legyek kegyetlen árva...
 Tudod, szívem mily kisgyerek –
 ne viszonzd a tagadásom
 ne vakítsd meg a lelkemet,
 néha engedd, hogy mennybe lásson.
(Nem emel föl)

Ijessz meg engem, Istenem
 ..Ordíts reám, hogy nem szabad!
 Csapj a kezemre mennyköveddel.
 (*Bukj föl az árból*)

1936-ban megjelent utolsó ciklusára rányomja bélyegét a félelem és büntudat. Ennek gyökere lelki betegsége és elhagyatottsága. – “Én nem tudtam, hogy annyi szörnyűség barlangja szívem... Én úgy hallgattam mindig, mint mesét, a bűnről szóló tanítást. Utána nevettem is... Most már tudom” (*Én nem tudtam*). – Az utolsó két év verseiben ismételten visszatér e gondolat. (*A bűn; Ki-be ugrál; Kiáltozás; Nem emel föl; Tudod, hogy nincs bocsánat*)

Ezekben az években új, még mélyebb csengést kap a szeretet utáni sóvárgás: “Bár lennétek ti bűnösök mindnyájan, hogy ne maradjak egész egyedül!” (*Én nem tudtam*).

Ennek az utolsó korszaknak Isten-verseit az Istenbe való “kapaszkodás” jellemzi. Vannak ugyan még pillanatok, “amikor a régi intellektuális Isten-gondolat úrrá tud lenni rajta, és megpróbál annak fényében talpra állni”:

Négykézláb másztam. Álló Istenem
 lenézett rám, és nem emelt föl engem.
 Ez a szabadság adta értenem,
 hogy lesz még erő lábra állni bennem.
 (*Négykézláb másztam*)

“Az uralkodó hang azonban a fuldokló lihegése, az eltűnt utolsó fénysugár felé”:

Nem emel föl már senki sem,
 belenehezültem a sárba.
 Fogadj fiadnak, Istenem,
 hogy ne legyek kegyetlen árva.

Fogj össze, formáló alak,
 s amire kényszerítnek engem,
 hogy valljalak, tagadjalak,
 segíts meg mindkét szükségemben.

...Intsd meg mind, kiket szeretek,
 hogy legyenek jobb szívvel hozzám.
 Vizsgáld meg az én ügyemet,
 mielőtt magam feláldoznám.

(*Nem emel föl*)

Ijessz meg engem, Istenem,
 szükségem van a haragodra.
 Bukj föl az árból hirtelen,
 ne rántson el a semmi sodra.
 (*Bukj föl az árból*)

Sík Sándor – a pap egyetemi tanár, aki József Attila hatékony támogatója volt annak az egyetemről való eltávolítása után is (vele beszélte meg a költő tudományos előrehaladásának további lehetőségeit) – azt írja: “Úgy érzem, mintha ezzel a sóhajjal ajkán halt volna meg József Attila.”

Radnóti Miklós
 (1909-1944)

Radnóti zsidó családból származott, gyakran nem hívőként tartották számon.

Valójában Radnóti megtért. 1930 őszén beiratkozott a szegedi tudományegyetem bölcsészeti karára. Itt ismerkedett meg Sík Sándorral, aki – köztudottan – nagy hatással volt irodalom szemléletére.⁵⁷ Sík azonban nemcsak költő és egyetemi tanár volt, hanem pap is. Barátsága nemcsak Radnóti irodalomszemléletére volt hatással, hanem világnézetére is.

Ezzel kapcsolatos lelki fejlődését jól szimbolizálja két Sík Sándornak ajánlott verse. Míg a *Törtélemben* (1933) a hitetlen szólal meg, a *Köszöntőnek* – amelyet egy Sík-jubileumra írt 1939-ben – már egészen más a hangja. E vers Sík Sándort egyaránt köszönti, mint költőt, tanárt és Isten emberét: “aki Krisztust kiált, amikor az erőst is megtörte már a próba”. E vers utolsó sorai fényt vetnek arra, mit jelentett Sík Sándor Radnóti számára: atya, mester, barát, nagy lélek, példakép.

A zsidó Radnóti egy napon váratlanul azzal a kéréssel állított be Sík Sándorhoz, feleségével együtt, hogy meg szeretnének keresztelkedni. A pap-tanár elcsodálkozott: “De hisz erről ezelőtt sose beszéltünk!” “Éppen ezért!” – volt a válaszuk. (Sík Sándor sosem “agitálta” őket, de egyénisége meghívás volt a kereszténységre.)

Radnóti a munkatáborba nem vitt mást magával, mint egy Arany-kötetet és a Szentírást.

Köszöntő

(Egy Sík Sándor-ünnepély prologusa, 1939)

Ötven év?

kit ünnepeltek, annak nincs kora.

A költő hangja száll,

visszhangja támad s hallható

a néma s mégis harsogó időben

Mit is jelenthet száz vagy ötven év?

múlt és jövő századok sora?

A költő oly idős, amennyi a világ,

foglyul nem eshet, s röptének néha tág

a horzsoló közel s a föld felett,

a csillagrendszerek hona

moccanni néki szűk lehet.

Egy költőt ünnepeltek itt,

ki Krisztust kiált, mikor

az erőst is megtörte már a próba,

a bárány helyett a farkast hirdeti,

s kemény öklére büszke Európa.

Egy költőt ünnepeltek itt,

ki mindenkit megért és sohasem ítél,

s “csak tiszta test, akár az encián,

és lélek, mint a fenyvesormi szél”.

Virág és szél a hegytetőn...

ösvény vezet felé, erős kapaszkodó,

de hangot hallotok, vigasztalót,

s elétek villan fönn a régen áhított világ

egy napsütötte tó.

Ötven év?

nem azt köszöntöm én a költő ünnepén:

költőnek nincs kora.

Ma gyermek még és új játékra kész,

egy pillantás, és újra régi mester,

aki a gyermek századot tanítja,

⁵⁷ A kommunista kor irodalomkutatása mindössze ennyit vallott be Radnóti és Sík Sándor kapcsolatáról. Vö. pl. Magyar Irodalmi Lexikon, Budapest, 1963. II. 543. Sokan máig sem tudják a folytatást.

tapasztalt bölcshez illő türelemmel.

Társát köszönti most a gyermek:
lélek a lelket, aki eretnek
hadak között hűségre példakép;
fiú köszönti apját egy hitvány,
korban lelkéhez hű tanítvány.

Radnótinak már korai verseiben is földereng a természetfölötti világ sejtése.
Melegséggel és hálával hangjában írja szerelméről, hogy

...néha azért ő, ha azt hiszi
nem veszem észre, titkon hisz egy istent
és ahhoz imádkozik értem.

(*Tört elégia – 1933*)

Ez a gondolat – a vágy azután, hogy érte imádkozzék – már korábban is megjelent az *Ó, fény, ragyogás, napszemű reggel* című versben (1929). Négyyszer tér vissza a szerelméhez intézett kérés: “imádkozz, imádkozz értem!”.

Verseiben gyakran szerepel a “lélek”; nemegyszer ír angyalokról (pl. *December*). Érezhető, hogy nála nem elméleti vagy mitologikus, hanem – bár néha még nem egészen tisztult, de – reális jelentése van e fogalmaknak.

A halál is többször eszébe juttatja a “más világot”. Kosztolányi Dezső temetésére írja:

...oly szörnyű, szörnyű így:
mi egy világ volt, kétfelé kering!
Vagy bölcs talán? a holttest tudja itt.
Őrizd, Uram, a lélek útjait!

(*Ének a halálról – 1937*)

Babits temetésekor már kialakult a kép, az anyagon túli világ képe:

...Balázs, kihez könyörgött, vedd karodba!
Ó, requiem aeternam dona ei Domine!
...Tudtuk már régi, minden hiába, rák
marcangol és szemedben ragyog egy messzi és
örök dolgokból font világ
...behuny szeme nem lát több éjszakát.
Örök világosság, kibomló égi láng
röppent felé a földi füstön át.

(*Csak csont és bőr és fájdalom – 1941*)

A Radnóti kutatók rámutatnak, hogy versei nem adnak hű képet egyéniségéről, mert palástolni igyekezett belső világát. Költeményeit látszólag a “pogány életöröm” hatja át, míg valójában az árvaság, az idegenség, a kiszolgáltatottság tudatával érte el a felnőttkort. A néhány, benső világáról szóló – pl. imént idézett – gondolatnak jelentősége ilyen összefüggésben még nagyobb.

1940-től munkaszolgálatos katona. A sokszor az elállatiasodott emberek és szenvedések között érzi igazán, hogy az ember többre hivatott: “didergő földi testben kuporgó égi lélek” (*Zsivajgó pálmafán – 1944*). E kor keserűségei és üldöztetései tükröződnek ugyan verseiben, mégis gyakran egy nagy biztonság érezhető ki belőlük – belső erő a bizonytalanságban is.

E megnyugvás legtisztább kifejezője a *Nyolcadik ecloga* (1944). A költő Náhumi prófétától kérdezi meg, miért engedi Isten a történelem sok gazságát és most a háborút. A válasz ugyanaz a meglátás, amelyhez Babits is eljutott a *Jónás könyvében*: “mennyi az Úrnak, mondd, ezer év? Csak pille idő az!” E költeményben oldódik fel a halálfélelem és kilátástalanság az itt megrajzolt “jövendő Úr országa” képében. Ennek hirdetésére hívja Náhumi a költő Radnótit:

Jöjj hirdetni velem, hogy már közelít az az óra,
már születőben az ország. Hogy mi a célja az Úrnak –
kérdém? lásd az az ország. Útrakelünk, gyere

gyűjtjük össze a népet...

A szenvedésről mint a megnyugvás és megtisztulás eszközeiről már egy korábbi versében is beszélt. A *Ha rám figyelsz* című vers a kínlódó ember rajza, akit éppen a kín és a magárahagyatottság emel az ég felé.

Rosszkedvem füst ott fenn a nyári égen,
s ki gondol rám, ha most az égre néz?
s ki válaszol? magamban van honom.
Ablaknál állok, itthon, s mégis úgy,
mint hullámverte zátonyon
berajzolt testű tengerész.
...Sötét a bánat kútja s mint a jég,
de tükrén mégis ott borzong az ég,
mélységbe hullott életem elé is
így tartja védő két kezét a kék.
A bánat így emel fel égre mégis...

Lapszéli jegyzet Lukácshoz
(1937)

Holdsarló
nézi csak
reggelig,
végül a
vándorló
pásztorok
meglelik.

Jászol a
bölcseje,
fényekkel
úgy teli!

Állnak és
csodálják
feketén,
s köztük két
hű tehén
leheli
a gyerek
csillogó
bőre tükrét.

TARTALOM

Balassi Bálint

Könyörgés; Zarándoknak vagy bujdosónak való ének

Zrínyi Miklós

Feszületre; Elégia

II Rákóczi Ferenc

Buzgó ének; Rákóczi könyörgése

Mikes Kelemen

Egy levele

Csokonai Vitéz Mihály

Halotti versek (részlet)

Berzsenyi Dániel

Fohászkodás

Kölcsényi Ferenc**Vörösmarty Mihály**

A szent; A szegény asszony könyve

Arany János

Sírvers; Fiannak; Dante; Honnan és hová? Sejtelem

Petőfi Sándor

Apostol (részletek); Világosságot!

Madách Imre

Mózes

Vajda János

Őszi tájék; Megnyugvás

Gárdonyi Géza

Útrakészülés; Esti harangszó; Krisztus álma; Írás a Bibliába

Ady Endre

Álmod: az Isten; Menekülés az Úrhoz; Imádság háború után; Hiszek hitetlenül Istenben; Köszönöm, köszönöm, köszönöm; Krisztus-kereszt az erdőn; A pócsi Mária; Az Úr érkezése

Babits Mihály

Bénára mint a megfagyott tag; Zsoltár férfihangra; Dante; Ádáz kutyám; Az elbocsátott vad; Jónás könyve; Psychoanalysis Christiana; Karácsonyi ének; Csillag után; Balázsolás; Eucharistia; Ájtatos párbeszéd húsvétra;

Kosztolányi Dezső

Prózai műveiből; Hajnali részegség

Tóth Árpád

Krisztus-képre; Éjféle litánia; Este a temetőn; Isten oltókése

Juhász Gyula

Hiába; Májusi áhítat; A régi kispap; Én Istenemhez; A halálhoz; Credo; Szimpozion; A hegyi beszéd; Karácsony felé

József Attila

Keresek valakit; Karácsony; Isten; A kutya; Kiáltunk Istenhez; Imádság megfáradtaknak; Istenem; Csöndes estéli zsoltár; Isten; Isten; Nem emel föl

Radnóti Miklós

Köszöntő; Lapszélel jegyzet Lukácshoz